

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ-ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΜΣ: ΑΡΧΑΙΟΣ ΜΕΣΟΓΕΙΑΚΟΣ ΚΟΣΜΟΣ
ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ

**Οι απεικονίσεις των κοσμημάτων στις τοιχογραφίες
της Ύστερης Εποχής του Χαλκού**

Μεταπτυχιακή εργασία ειδίκευσης

Μυρτώ Παπουτσάκη

Τριμελής επιτροπή εποπτείας:

Τζαχίλη Ίρις, Κόπακα Κατερίνα, Παναγιωτάκη Μαρίνα

Ρέθυμνο 2013

Πρόλογος

Αποφάσισα να ασχοληθώ με τις τοιχογραφίες σαν θέμα για την παρούσα εργασία, επειδή θεωρώ ότι το ρητό “μια εικόνα, χίλιες λέξεις” ταιριάζει απόλυτα όσον αφορά στην Εποχή του Χαλκού, σαν σχήμα λόγου αλλά και κυριολεκτώντας.

Καθώς δεν υπάρχουν επαρκείς γραπτές πηγές για να μας δώσουν πληροφορίες για την Εποχή του Χαλκού, οι τοιχογραφίες αποτελούν αναμφίβολα πολύ σημαντική βοήθεια, βοηθώντας στην εξαγωγή συμπερασμάτων, “όπως ένα βιβλίο, το οποίο έχει μόνο εικόνες” (Nilssen, *Minoan-Mycenaean Religion*, 1927 p. 7).

Η ερμηνεία των εικόνων αυτών είναι ευθύνη του σημερινού παρατηρητή. Οποιος προσπαθεί να ερμηνεύσει τις τοιχογραφίες και να αντιληφθεί το νόημά τους, οφείλει να το κάνει με όσο πιο αντικειμενική ματιά γίνεται, καθώς υπάρχει ο κίνδυνος προβολής σύγχρονων τρόπων σκέψης και προσωπικών πεποιθήσεων στην κατανόηση των απεικονίσεων. Όπως είχε πει χαρακτηριστικά η κ. Κόπακα σε ένα σεμινάριο “το εύρημα δεν μιλάει αλλά είναι εκεί, μπροστά μας και περιμένει να το κατανοήσουμε σωστά”.

Οι τοιχογραφίες στις οποίες επικεντρώνομαι στην παρούσα εργασία είναι εκείνες που απεικονίζουν ανθρώπινες μορφές, με έμφαση σε εκείνες της Θήρας. Επειδή οι τοιχογραφίες σαν σύνολο είναι ένας τεράστιος και πολύπλευρος τομέας, η επόπτριά μου, κ. Τζαχίλη, με συμβούλεψε να ασχοληθώ με ένα συγκεκριμένο κομμάτι των τοιχογραφιών. Είχα λοιπόν να επιλέξω ανάμεσα σε χειρονομίες και κινήσεις των ανθρώπινων μορφών και στα κοσμήματα που φορούσαν. Μετά από σκέψη προτίμησα τα κοσμήματα. Πιο συγκεκριμένα, η παρούσα εργασία αναφέρεται στη σύγκριση ανάμεσα σε κοσμήματα που απεικονίζονται στις τοιχογραφίες και σε πραγματικά κοσμήματα της Εποχής του Χαλκού.

Ένα μεγάλο μέρος της εργασίας το έγραψα όταν πήγα στο πανεπιστήμιο του Sheffield με το πρόγραμμα Erasmus. Ο καθηγητής Bennet που ανέλαβε να με εποπτεύσει για όσο διάστημα βρισκόμουν εκεί, μου έδωσε μια σημαντική κατευθυντήρια γραμμή, λέγοντάς μου να μην αντιμετωπίσω τα εικονιζόμενα κοσμήματα αμέσως σαν αντικείμενα αλλά σαν κονίαμα, σχέδιο και χρώμα και στη συνέχεια, με οδηγό τα επιμέρους

αυτά χαρακτηριστικά, να προχωρήσω σε συγκρίσεις με πραγματικά κοσμήματα.

Τα κοσμήματα είναι πολύπλευρος τομέας με ποικίλα χαρακτηριστικά, καθώς τα υλικά, των οποίων τα χρώματα αποτελούν σημαντικό στοιχείο στις τοιχογραφίες, προέρχονται από διάφορα μέρη της νοτιοανατολικής Μεσογείου και όχι μόνο. Σ' αυτό το ζήτημα, η βοήθεια της συνεπιβλέπουσας στην παρούσα εργασία, κας. Παναγιωτάκη, ήταν καθοριστικότερη, καθώς οι γνώσεις της επάνω στις εισηγμένες πρώτες ύλες για την κατασκευή κοσμημάτων, όπως η φαγεντιανή και το αιγυπτιακό blue frit είναι βαθύτατες. Μου έκανε ιδιαίτερη εντύπωση το γεγονός ότι τα εισηγμένα υλικά για την κατασκευή κοσμημάτων, ή ακόμα και τα κοσμήματα φτιαγμένα με υλικά από περιοχές εκτός Αιγαίου, είχαν τόσο μεγάλη αξία και έχαιραν τέτοιας εκτίμησης, ώστε να μεταφέρονται από μακρινές αποστάσεις, όπως εκείνη μεταξύ Κρήτης-Αιγύπτου και όχι μόνο.

Θα ήθελα να ευχαριστήσω την επόπτρια της εργασίας μου, κ. Τζαχίλη για όλες τις συμβουλές, τη βοήθεια και τις κατευθυντήριες γραμμές που μου έδωσε, καθώς επίσης και τις συνεπιβλέπουσες κ. Κόπακα και κ. Παναγιωτάκη που δέχτηκαν να είναι στην τριμελή επιτροπή για την παρούσα εργασία. Τέλος, πολλές ευχαριστίες οφείλω στον κ. Bennet, για τη βοήθεια και τις συμβουλές που μου προσέφερε.

Χρονολογικός Πίνακας

Κρήτη

Κυκλάδες

Ηπειρωτική Ελλάδα

2800 π.Χ.	ΠΜ Ι Α		
2700 π.Χ.			
2600 π.Χ.	ΠΜ Ι Β	ΠΚ Ι	ΠΕ Ι
2500 π.Χ.	ΠΜ ΙΙ Α		
2400 π.Χ.	ΠΜ ΙΙ Β	ΠΚ ΙΙ	ΠΕ ΙΙ
2300 π.Χ.	ΠΜ ΙΙ Γ ΠΜ ΙΙΙ		
2200 π.Χ.			
2100 π.Χ.		ΠΚ ΙΙΙ	
2000 π.Χ.	ΜΜ Ι Α		ΠΕ ΙΙΙ
1900 π.Χ.	ΜΜ Ι Β	ΜΚ Ι	ΜΕ
1800 π.Χ.	ΜΜ ΙΙ Α		
1700 π.Χ.	ΜΜ ΙΙ Β	ΜΚ ΙΙ	
1600 π.Χ.	ΜΜ ΙΙΙ Α ΜΜ ΙΙΙ Β ΥΜ Ι Α	ΜΚ ΙΙΙ	
1500 π.Χ.	ΥΜ Ι Β ΥΜ ΙΙ		ΥΕ Ι, ΙΙ
1400 π.Χ.	ΥΜ ΙΙΙ Α1 ΥΜ ΙΙΙ Α2	ΥΚ	ΥΕ ΙΙΙ Α1, 2
1300 π.Χ.	ΥΜ ΙΙΙ Β		
1200 π.Χ.	ΥΜ ΙΙΙ Γ		ΥΕ ΙΙΙ Β ΥΕ ΙΙΙ C

Συντομογραφίες

Π.Ε.Χ.	Πρώιμη Εποχή Χαλκού
Μ.Ε.Χ.	Μέση Εποχή Χαλκού
Υ.Ε.Χ.	Ύστερη Εποχή Χαλκού
Π.Μ.	Πρώιμη Μινωική
Μ.Μ.	Μέση Μινωική
Υ.Μ.	Ύστερη Μινωική
Π. Κ.	Πρώιμη Κυκλαδική
Μ.Κ.	Μέση Κυκλαδική
Υ.Κ.	Ύστερη Κυκλαδική
Π.Ε.	Πρώιμη Ελλαδική
Μ.Ε.	Μέση Ελλαδική
Υ.Ε.	Ύστερη Ελλαδική
π.Χ.	προ Χριστού
μ. Χ.	Μετά Χριστόν
εικ.	εικόνα
σελ.	σελίδα
βλ.	βλέπετε

Οι απεικονίσεις των κοσμημάτων στις τοιχογραφίες της Ύστερης Εποχής του Χαλκού.

Εισαγωγή

Το θέμα της παρούσας εργασίας είναι οι απεικονίσεις των κοσμημάτων στις τοιχογραφίες της Ύστερης Εποχής του Χαλκού στο Αιγαίο και η σύγκρισή τους με πραγματικά κοσμήματα της Εποχής του Χαλκού από τον αιγαιακό χώρο. Το βασικό ερώτημα για τα κοσμήματα που απεικονίζονται στις τοιχογραφίες, είναι κατά πόσο φέρουν ομοιότητες με τα πραγματικά κοσμήματα της Εποχής του Χαλκού. Παρακάτω θα γίνει μια προσπάθεια να συγκριθούν οι τοιχογραφικές απεικονίσεις με τα πραγματικά κοσμήματα, προκειμένου να καταδειχτούν οι αντιστοιχίες που υπάρχουν μεταξύ τους.

Η σύγκριση ανάμεσα σε πραγματικά κοσμήματα και στις απεικονίσεις τους θα βασιστεί στα διάφορα σχέδια, τα σχήματα και τα χρώματα που επιλέχθηκαν για την αναπαράσταση των κοσμημάτων και των πολύτιμων υλικών τους και σε πραγματικά κοσμήματα. Καθώς δεν μπορεί να ειπωθεί με βεβαιότητα ποιοί ήταν οι τύποι των κοσμημάτων, τους οποίους οι καλλιτέχνες προσπάθησαν να απεικονίσουν, ή ποιές ελευθερίες και περιορισμούς είχαν στις καλλιτεχνικές τους εφαρμογές, η σύγκριση ενδεχομένως να μην δώσει ακριβείς αντιστοιχίες. Ωστόσο, ίσως δώσει μια σχετικά καθαρή εικόνα των τύπων των κοσμημάτων, οι οποίοι ήταν δημοφιλέστεροι στο Αιγαίο και που οι καλλιτέχνες προσπάθησαν να απεικονίσουν.

Οι πρώτοι που εξέτασαν το ζήτημα των απεικονίσεων των κοσμημάτων στις τοιχογραφίες, ήταν ο Younger¹, η Τελεβάντου² και ο Laffineur³.

¹ Younger 1992, 257-293.

² Televantou 1984, 14-54

Η μελέτη του Younger ασχολήθηκε με τις απεικονίσεις των κοσμημάτων στις κρητο-μυκηναϊκές τοιχογραφίες. Ο Younger κατηγοριοποίησε τα κοσμήματα σύμφωνα με την θέση τους στο σώμα και ανάλογα με το σχήμα τους. Ακόμη, μελέτησε τους συμβολισμούς που είχαν ενδεχομένως τα αντικείμενα που χρησιμοποιούνταν ως κοσμήματα, όπως για παράδειγμα οι σφραγιδόλιθοι, οι οποίοι φοριούνταν ως περικάρπια, πιθανώς από άτομα που είχαν κάποιου είδους εξουσία. Επίσης, μελέτησε την διαφορά ανάμεσα στα απλά περιβραχιόνια και τα περιβραχιόνια με καμπύλο σχήμα. Η μελέτη της Τελεβάντου επικεντρώθηκε στην ερμηνεία των απεικονίσεων των κοσμημάτων στις θηραϊκές τοιχογραφίες και στην σύγκρισή τους με πραγματικά κοσμήματα. Τέλος, η μελέτη του Laffineur ήταν μια γενική προσέγγιση στην τεχνική των απεικονίσεων των κοσμημάτων που αναπαριστώνταν στις τοιχογραφίες της Θήρας.

Το μεγαλύτερο μέρος των απεικονίσεων των κοσμημάτων, προέρχεται από τις τοιχογραφίες της Θήρας, όπου τα κοσμήματα παρουσιάζονται εκεί με ιδιαίτερη συχνότητα ενώ παράλληλα οι συγκεκριμένες απεικονίσεις είναι μεγάλες, ευκρινείς και λεπτομερείς. Οι τοιχογραφίες που απεικονίζουν κοσμήματα είναι λιγότερες στην Κρήτη και στην ηπειρωτική Ελλάδα, συνεπώς οι συγκρίσεις ανάμεσα σε κοσμήματα και τοιχογραφίες θα επικεντρωθούν σε εκείνες της Θήρας. Οι συγκρίσεις των πραγματικών κοσμημάτων με τις αντίστοιχες ζωγραφικές τους απεικονίσεις, συνολικά, δεν είναι πάρα πολλές εξαιτίας του περιορισμένου αριθμού νεκροταφείων που ανήκουν στη μινωική περίοδο και της πλήρους, μέχρι στιγμής απουσίας από τη Θήρα και τις Κυκλάδες, από όπου θα μπορούσαν να έχουν βρεθεί κοσμήματα.

Οι τοιχογραφίες της Θήρας χρονολογούνται στην ΥΜ ΙΑ περίοδο (1550-1500 π.Χ.), κατά την οποία πραγματοποιούνται τα μεγάλα

³ Laffineur 2000, 890-906.

διακοσμητικά προγράμματα της Κρήτης και της Θήρας⁴. Ωστόσο, τα κοσμήματα που απεικονίζονται στις τοιχογραφίες, τα οποία κατά πάσα πιθανότητα οι ζωγράφοι εκείνης της περιόδου θα είχαν δει από κοντά πριν τα απεικονίσουν, θα πρέπει να εξεταστούν μέσα σε μεγαλύτερα χρονολογικά πλαίσια, καθώς ένα κόσμημα μπορούσε να διατηρηθεί από τους ιδιοκτήτες του για δεκαετίες, σαν οικογενειακό κειμήλιο⁵. Ακόμη, τα πολύτιμα μέταλλα των κοσμημάτων, όπως ο χρυσός, τήκονταν και επαναχρησιμοποιούνταν, συνεπώς κάθε προσπάθεια χρονολόγησης των μετάλλων με τεχνικές μεθόδους είναι αδύνατη. Γι' αυτό, η σύγκριση μπορεί και ίσως πρέπει να γίνει και με παλαιότερα ευρήματα από τις τρεις κύριες πολιτισμικές περιοχές του Αιγαίου, τις Κυκλάδες, την Κρήτη και την ηπειρωτική Ελλάδα.

Οι μεγάλης κλίμακας ανθρώπινες μορφές που απεικονίζονται στις τοιχογραφίες της Θήρας, παριστώνται με πολύ εντυπωσιακά κοσμήματα. Τα κοσμήματα αυτά, μαζί με τα κομψά ενδύματα και τις περίτεχνες κομμώσεις, έδιναν έμφαση στο γεγονός ότι οι απεικονίσεις αυτές έπαιζαν ένα πολύ συγκεκριμένο και σημαντικό ρόλο, που σχετιζόταν με τελετουργικές δραστηριότητες. Ακόμη, οι συγκεκριμένες τοιχογραφίες, αποτελούν τη μόνη πηγή πληροφοριών για την κοσμηματοποιία στη Θήρα, καθώς κοσμήματα από πολύτιμα υλικά δεν υπάρχουν στο Ακρωτήρι, εφόσον οι κάτοικοι του νησιού τα πήραν μαζί τους στη φυγή τους πριν την τελική καταστροφή του νησιού⁶.

Δεν μπορεί να λεχθεί με βεβαιότητα γιατί οι καλλιτέχνες των τοιχογραφιών, επέλεξαν να απεικονίσουν αυτούς τους συγκεκριμένους τύπους κοσμημάτων, οι οποίοι είναι περισσότεροι και εντυπωσιακότεροι από τα πραγματικά ευρήματα. Τα κοσμήματα αυτά θα μπορούσαν να

⁴ Treuil, Darcque, Poursat, Touchais, 1996, 318

⁵ Televantou 1984, 29

⁶ Laffineur 2000, 900-1

φέρουν κάποιο συγκεκριμένο νόημα, ή ίσως ήταν δημοφιλή κατά την περίοδο που δημιουργήθηκαν οι τοιχογραφίες.

Οι τοιχογραφίες που απεικονίζουν κοσμήματα μπορούν να μελετηθούν από συγκεκριμένες πλευρές, τις οποίες διέπουν ορισμένοι κανόνες. Οι κανόνες αυτοί ισχύουν για όλες τις τοιχογραφίες στις περιοχές του Αιγαίου⁷:

1. Το γενικό σχήμα και η δομή των απεικονίσεων των μορφών που φέρουν κοσμήματα.
2. Το σχέδιο και οι λεπτομέρειες των επιμέρους τμημάτων των κοσμημάτων.
3. Η επιλογή των χρωμάτων, η οποία ήταν εξαιρετικά σημαντική, επειδή αντιστοιχούσε στα υλικά που χρησιμοποιούνταν για την κατασκευή κοσμημάτων. Τα χρώματα που χρησιμοποιούνταν στις απεικονίσεις των κοσμημάτων στις θηραϊκές τοιχογραφίες, πρέπει να υποθέσουμε ότι επιλέγονταν λόγω του ότι ήταν αρκετά κοντά στα χρώματα των υλικών που χρησιμοποιούνταν για τα πραγματικά κοσμήματα. Τα χρώματα που χρησιμοποιήθηκαν στις θηραϊκές τοιχογραφίες είναι:

- Κίτρινο, προφανώς για τον χρυσό.
- Κυανό, ίσως για το ασήμι (ιδιαίτερα για βραχιόλια), μπλε υαλόμαζα, φαγεντιανή, ή λάπις λάζουλι.
- Κόκκινο, πιθανώς για την κορναλίνη, ή κόκκινη υαλόμαζα.
- Γκρι/ανοιχτό καφέ, ίσως για τον αμέθυστο, ή την ορεία κρύσταλλο.

4. Οι τεχνικές της διακόσμησης.

⁷ Laffineur 2000, 901

Σύμφωνα με τον Warren, η σχέση ανάμεσα σε ένα αντικείμενο και την καλλιτεχνική απεικόνισή του, ήταν ιδιαίτερα περίπλοκη κατά την Ύστερη Εποχή του Χαλκού⁸. Ο Warren θεωρεί ότι, όταν πρόκειται για την ζωγραφική απεικόνιση ενός αντικειμένου, ο καλλιτέχνης είτε χρησιμοποιεί σχεδόν νατουραλιστικές φόρμες, ή χρησιμοποιεί μόνο ορισμένα βασικά χαρακτηριστικά του αντικειμένου για την απόδοσή του⁹. Στην πρώτη περίπτωση, η απεικόνιση είναι σχεδόν όμοια με το αντικείμενο που ο καλλιτέχνης επιθυμεί να αποδώσει. Στην δεύτερη, απεικονίζονται μόνο κάποια βασικά στοιχεία που χαρακτηρίζουν το συγκεκριμένο αντικείμενο, τα οποία παρατηρώντας τα, ο θεατής καταλαβαίνει τι είδους αντικείμενο ήθελε να απεικονίσει ο καλλιτέχνης¹⁰.

Προτού γίνει η σύγκριση ανάμεσα στις τοιχογραφίες των κοσμημάτων και σε πραγματικά κοσμήματα, είναι απαραίτητο πρώτα να γίνουν κατανοητές οι τέχνες της τοιχογραφίας και της κοσμηματοποιίας. Θα γίνει μια σύντομη περιγραφή των τοιχογραφιών στην Κρήτη, τις Κυκλάδες και την ηπειρωτική Ελλάδα, καθώς επίσης και των κοσμημάτων, όσον αφορά στις τεχνικές και τα μέταλλα που χρησιμοποιήθηκαν για την κοσμηματοποιία στο Αιγαίο της Εποχής του Χαλκού.

Οι τοιχογραφίες στο Αιγαίο

Κρήτη

Στον Αιγαιακό χώρο, η ιστορία της τοιχογραφίας ξεκινά πιθανότατα από την Κρήτη και ειδικότερα από την Κνωσό, η οποία έδωσε τόσα πολλά στοιχεία σε σχέση με τα άλλα ανάκτορα της Κρήτης, ώστε θα έπρεπε να θεωρείται το μέρος από το οποίο ξεκίνησε η τέχνη της τοιχογραφίας.

⁸ Warren 2000, 364

⁹ Warren 2000, 365

¹⁰ Warren 2000, 365

Ωστόσο, τοιχογραφίες έχουν βρεθεί και σε άλλες θέσεις της Εποχής του Χαλκού στην Κρήτη¹¹.

Κατά τα μέσα της τρίτης χιλιετίας, οι τοίχοι, οι οροφές και τα δάπεδα των οικιών καλύπτονταν με ένα λεπτό στρώμα ασβεστοκονιάματος. Συνήθως το ασβεστοκονίαμα αυτό ήταν κόκκινο και χρησιμοποιείτο για τις αδιακόσμητες επιφάνειες. Το χρώμα αυτό εξακολούθησε να βρίσκεται σε χρήση και κατά την Πρώτη Ανακτορική Περίοδο (2000-1700 π.Χ.)¹².

Τα πρώτα παραδείγματα διακόσμησης με χρωματιστό ασβεστοκονίαμα αποτελούν ένα δάπεδο με ερυθρές εγχαράξεις επάνω σε λευκό ασβεστοκονίαμα από το ανάκτορο της Φαιστού (MM I) και στην ίδια περίοδο, ένα ακόμη δάπεδο από τα Μάλια, βαμμένο ερυθρό με λευκές ταινίες μιμούμενες παραλληλόγραμμα¹³. Από το ανάκτορο της Κνωσού βρέθηκαν θραύσματα, σε ερυθρό, κίτρινο και γκριζό χρώμα επάνω σε λευκό υπόβαθρο, από τους τοίχους των θεμελιακών διαμερισμάτων των Υφαντικών Βαρών, τα οποία χρονολογήθηκαν στην MM II B (1700 π. Χ.), κατά την τελευταία φάση των Παλαιών Ανακτόρων¹⁴.

Κατά την Πρώιμη Ανακτορική περίοδο υπήρξαν πολλές βελτιώσεις στην τεχνική της τοιχογραφίας, ιδίως στην προετοιμασία του κονιάματος και των χρωμάτων, τα οποία περιελάμβαναν κυανό, φαιό, κίτρινο και λευκό¹⁵. Σε αποθέτη στα υπόγεια διαμερίσματα των Υφαντικών Βαρών, βρέθηκαν θραύσματα ασβεστοκονιάματος, με εκλεπτυσμένη σπειροειδή διακόσμηση, σε κυανό, ερυθρό και λευκό χρώμα, επάνω σε μαύρο υπόβαθρο, τα οποία χρονολογούνται στην MM III A περίοδο (1650 π.Χ.). Στην ίδια περίοδο χρονολογείται και η γνωστή

¹¹ Hood 2000a, 21

¹² Cameron 1972, 305

¹³ Immerwahr 1990, 183, Hood 2000a, 21

¹⁴ Immerwahr 1990, 183, Hood 2000a, 21,24

¹⁵ Immerwahr 1990, 20

“τοιχογραφία του Λαβυρίνθου, που αποτελείται από εγχαράξεις γεμισμένες με ερυθρή βαφή επάνω σε λευκό υπόβαθρο, οι οποίες δημιουργούν ένα γεωμετρικό μοτίβο. Το σχέδιο αυτό, φέρει πολλές ομοιότητες με μία αντίστοιχη τοιχογραφία από την Tel el Dab’a”¹⁶.

Η πρωιμότερη σωζόμενη τοιχογραφία στην Κρήτη από το ανάκτορο της Κνωσού, είναι ο Κροκοσυλλέκτης¹⁷ (εικ. 1) και χρονολογείται στην MM III B περίοδο¹⁸. Η τάση της μινωικής τέχνης να απεικονίζει θέματα παρμένα από τη φύση, όπως και το να αναπαριστά εικονογραφικά στοιχεία, καταδεικνύει πολιτιστικούς δεσμούς με την Αίγυπτο¹⁹.

Η τοιχογραφία με τις “Κυανές Κυρίες” (εικ. 2) είναι επίσης πιθανό να προέρχεται από την MM III B περίοδο. Η τοιχογραφία ήταν αποχρωματισμένη από φωτιά. Για την ανασύνθεσή της χρησιμοποιήθηκε σαν οδηγός ένα τμήμα από μια άλλη τοιχογραφία, που απεικόνιζε την λεγόμενη “Κόκκινη Κυρία”, η οποία όμως, σύμφωνα με τον Mark Cameron, ήταν μεταγενέστερη και ανήκε στην YM II περίοδο²⁰.

Το ανάκτορο της Κνωσού, ήταν επίσης διακοσμημένο με ανάγλυφες παραστάσεις. Το ανάγλυφο ήταν ίσως ο μόνος γνωστός τρόπος για να επιτευχθεί μια τρισδιάστατη όψη, εφόσον δεν υπήρχε κάποια άλλη γνωστή τεχνική για να γίνει κάτι τέτοιο²¹. Υπάρχει ακόμη η πιθανότητα, οι αιγυπτιακές λίθινες παραστάσεις να είχαν ασκήσει κάποια επιρροή στα μινωικά ανάγλυφα²².

Ένα πολύ σημαντικό ανάγλυφο είναι η “Σύλληψη Ταύρου” (εικ. 3) από τον Διάδρομο της Βόρειας Εισόδου και αποτελεί μια από τις καλύτερα διατηρημένες σκηνές. Η αναπαράσταση του ταύρου είναι πολύ

¹⁶ Hood 2000a, 24

¹⁷ Hood 1978, 58-9

¹⁸ Hood 2000b, 198

¹⁹ Dickinson 2003, 235

²⁰ Hood 2000a, 26

²¹ Hood 1978, 86

²² Hood 1978, 86

ζωντανή και σύμφωνα με την περιγραφή του Evans, ο ταύρος έδινε την εντύπωση ότι τρέχει μανιασμένα²³.

Μια ακόμη ανάγλυφη τοιχογραφία ήταν η “*Τοιχογραφία του Κοσμήματος*” (εικ. 4), η οποία δυστυχώς καταστράφηκε κατά τη διάρκεια ενός σεισμού το 1926 μ.Χ. Η συγκεκριμένη τοιχογραφία απεικόνιζε το χέρι ενός άντρα να τοποθετεί γύρω από τον λαιμό μιας γυναίκας, ένα περιδέραιο από χάντρες σε σχήμα ανθρώπινης κεφαλής, περασμένες σε ένα μπλέ κορδόνι²⁴.

Στην Κρήτη, η τέχνη της τοιχογραφίας έφτασε στο απόγειό της κατά την ΥΜ περίοδο²⁵. Η ποιότητα των τοιχογραφιών της Δεύτερης Ανακτορικής περιόδου (1600-1500 π.Χ.) είναι εξαιρετική. Μάλιστα, ο συγκεκριμένος τρόπος διακόσμησης, φαίνεται να είναι συνδεδεμένος με τη μνημειακή αρχιτεκτονική²⁶.

Από την Οικία των Τοιχογραφιών στα δυτικά του ανακτόρου της Κνωσού, προήλθαν απεικονίσεις πτηνών και πιθήκων, σε πανέμορφα τοπία με ποτάμια και λουλούδια (εικ. 5). Η Βασιλική Έπαυλη της Αγίας Τριάδας στη Φαιστό, ήταν επίσης διακοσμημένη με άνθη και ζώα, όπως η σχετικά καλά διατηρημένη τοιχογραφία του Αγριόγατου (εικ. 6). Ακόμη, από τη μικρή έπαυλη της Αμισού (1600 π.Χ.) προήλθε η γνωστή τοιχογραφία των Κρίνων (εικ. 7).

“Οι περισσότερες τοιχογραφίες και ανάγλυφα από το ανάκτορο της Κνωσού, κατά τη διάρκεια της μακράς του ιστορίας, φαίνεται ότι ήταν θρησκευτικού χαρακτήρα.²⁷” Στη δυτική πτέρυγα του ανακτόρου, μια πληθώρα τοιχογραφικών σπαραγμάτων, χρονολογούμενα στην ΥΜ Ι περίοδο, έδωσε δύο τοιχογραφίες, την τοιχογραφία του Ιερού Άλσους (εικ. 8) και την τοιχογραφία του Τριμερούς Ιερού (εικ. 9). Η

²³ Hood 1978, 88

²⁴ Evans 1928, 525. Hood 1978, 90

²⁵ Treuil, Darcque, Poursat, Touchais, 1996, 318

²⁶ Hood 1978, 62

²⁷ Hood 2000a, 24

εντυπωσιακή ζωφόρος με τις “*Πέρδικες*” (εικ. 10) από το Καραβανσεράι (ΠΜ ΙΙ)²⁸ ωστόσο, είχε πιθανώς καθαρά διακοσμητικό χαρακτήρα²⁹.

Το ανάγλυφο του “*Πρίγκιπα-Ιερέα*” (εικ. 11), βρέθηκε σε ένα όχι καλά χρονολογημένο στρώμα στο νότιο άκρο του ανακτόρου, ωστόσο είναι πιθανό να προέρχεται από την ΥΜ Ι περίοδο. Ενδεχομένως, σύμφωνα με τον Niemeier, να αναπαριστούσε μία θεότητα και όχι κάποιον ηγεμόνα, ενώ το στέμμα που φορά ίσως αρχικά να κοσμούσε το κεφάλι μίας σφίγγας. Το ανάγλυφο αποτελείται από μεγάλα σωζόμενα τμήματα του κορμού, των ποδιών και των χεριών, μαζί με ένα διακοσμημένο κάλυμμα κεφαλής. Το στήθος ήταν διακοσμημένο με ένα περιδέραιο από χάντρες σε σχήμα κρίνου³⁰. Υπάρχει ωστόσο η πιθανότητα τα τμήματα αυτά να μην ανήκαν στην ίδια τοιχογραφία³¹.

Κατά το τέλος της ΥΜ ΙΒ περιόδου (1450 π.Χ.), η Κρήτη πιθανότατα κατακτήθηκε από τους κατοίκους της ηπειρωτικής Ελλάδας³². Στην Κνωσό, οι Μυκηναίοι φαίνεται ότι αντικατέστησαν τις παλαιότερες τοιχογραφίες με καινούριες, της δικής τους προτίμησης. Οι τοιχογραφίες που δημιουργήθηκαν μετά την κατάκτηση χρονολογούνται πιθανόν στην ΥΜ ΙΙ περίοδο, ενώ οι καλλιτέχνες που τις δημιούργησαν, ήταν κατά πάσα πιθανότητα Κρήτες, οι οποίοι βρίσκονταν πλέον στην υπηρεσία των Μυκηναίων ηγεμόνων³³. Οι Μυκηναίοι υιοθέτησαν κάποιες βασικές τεχνικές, όπως τον τρόπο διαχωρισμού των διακοσμητικών ταινιών, την απεικόνιση μορφών σε μικρή και μεγάλη κλίμακα, τις πομπές γυναικών με μινωική ενδυμασία, τις σκηνές ταυροκαθαψίων και τις αρχιτεκτονικές προσόψεις³⁴.

²⁸ Shaw 2005, 93

²⁹ Immerwahr 1990, 78-9

³⁰ Hood 2000a, 28

³¹ Hood 1978, 91

³² Dickinson 2003, 237-8

³³ Hood 2000a, 29

³⁴ Dickinson 2003, 238

Σκηνές όπως η “*Τοιχογραφία του Ταυρομάχου*” (εικ. 12), η “*Τοιχογραφία της Πομπής*” (εικ. 13), η “*Τοιχογραφία του άρματος*” (εικ. 14), η “*Τοιχογραφία του Δίφρου*” (εικ. 15) και ο “*Ρυτοφόρος*” (εικ. 16) χρονολογούνται στην ΥΜ ΙΙ περίοδο³⁵.

Οι τοιχογραφίες αυτές, που δημιουργήθηκαν μετά τη μυκηναϊκή κατάκτηση, παρουσιάζουν κάποιες μικρές διαφορές στον καλλιτεχνικό τους ρυθμό, από εκείνες της προηγούμενης περιόδου. Τα περιγράμματα των μορφών είναι βαρύτερα και πιο έντονα, πράγμα που συναντάται στις τοιχογραφίες της ηπειρωτικής Ελλάδας³⁶, καθώς επίσης και ένας βαθμός σχηματοποίησης και μια ορισμένη έλλειψη φυσιοκρατίας³⁷.

Η διακόσμηση της σαρκοφάγου της Αγίας Τριάδας (εικ. 17) αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της τεχνοτροπίας. Οι σκηνές αναπαριστούν τη λατρεία ενός νεκρού και μια πομπή από γυναίκες που κάνουν σπονδές και φέρουν προσφορές. Οι απεικονίσεις αυτές, αντικατοπτρίζουν την τεχνοτροπία των τοιχογραφιών του τελευταίου ανακτόρου της Κνωσού. Οι ανθρώπινες φιγούρες είναι έντονα αποτυπωμένες, χαρακτηριστικό που απαντάται και στις σαρκοφάγους της ηπειρωτικής Ελλάδας³⁸.

Ένα θραύσμα γνωστό ως ο “*Αρχηγός των Μαύρων*” (εικ. 18) ανακαλύφθηκε στην Οικία των Τοιχογραφιών και η τεχνική του ομοιάζει με τις τοιχογραφίες των ύστερων φάσεων των ανακτόρων της ηπειρωτικής Ελλάδας. Το θέμα του, το οποίο ήταν ένας αρχηγός μιας ομάδας Αφρικανών στρατιωτών, φαίνεται να απεικονίζει μια περίοδο κατά την οποία η Κνωσός αποτελούσε ακόμη ένα κέντρο ισχύος, πριν

³⁵ Hood 2000a, 31

³⁶ Dickinson 2003, 237

³⁷ Dickinson 2003, 239

³⁸ Long 1974, 73

την τελική καταστροφή του ανακτόρου της Κνωσού στην ΥΜ ΙΙΙ Β περίοδο³⁹.

Κοκλάδες

Τοιχογραφίες έχουν επίσης βρεθεί στα νησιά του Αιγαίου, όπως η Μήλος και η Θήρα, οι οποίες δέχτηκαν καλλιτεχνικές επιρροές από την μινωική Κρήτη, καθώς αποτελούσε το μεγαλύτερο κέντρο στην δημιουργία τοιχογραφιών στο Αιγαίο⁴⁰.

Δύο μερικώς σωζόμενες τοιχογραφίες από τη Φυλακωπή, απεικονίζουν μια καθισμένη γυναικεία μορφή, η οποία κρατά ένα δίχτυ ψαρέματος (εικ. 19) και μια μορφή που σκύβει (εικ. 20). Το φόρεμά της πρώτης ήταν διακοσμημένο με πουλιά, ίσως χελιδόνια, ή γρύπες. Τα διακοσμητικά μοτίβα στα φτερά των πουλιών, ήταν χαρακτηριστικά στις απεικονίσεις γρυπών. Η μορφή αυτή, ίσως αναπαριστούσε κάποια θεότητα. Το συγκεκριμένο θραύσμα, μαζί με μία ζωφόρο διακοσμημένη με θαλασσογραφία, ίσως να ανήκαν στην ΜΜ ΙΙΙ Β περίοδο αλλά υπάρχουν στοιχεία και συνηγορούν στο ότι οι συγκεκριμένες τοιχογραφίες ίσως να χρονολογούνται στην ΥΜ ΙΒ περίοδο⁴¹.

Οι τοιχογραφίες που αποκαλύφθηκαν στην οικισμό του Ακρωτηρίου στη Θήρα (ΥΜ Ι Α), παρόλο που φαίνεται σαφώς ότι επηρεάστηκαν από τη μινωική τέχνη, είχαν διαφορετική τεχνοτροπία. Μια προφανής μινωική επιρροή ωστόσο, είναι η ζωντάνια και η κίνηση των σκηνών. Οι τοιχογραφίες του Ακρωτηρίου, αναπαριστούν πολλές σκηνές από τη φύση, με πτηνά, άνθη και ζώα, όπως και στη μινωική τέχνη γενικότερα. Οι τοιχογραφίες της Άνοιξης (εικ. 21), οι Αντιλόπες

³⁹ Hood 2000a, 31

⁴⁰ Boulotis 2000, 845

⁴¹ Evans 1928a, 544. Hood 1978, 64

(εικ. 22) και οι Πίθηκοι (εικ. 23), αποτελούν χαρακτηριστικά παραδείγματα αυτής της τεχνοτροπίας⁴².

Η επιρροή της τέχνης της τοιχογραφίας σε νησιά όπως η Ρόδος και άλλοι κυκλαδικοί οικισμοί, καθώς επίσης και σε περιοχές της ηπειρωτικής Ελλάδας, όπως οι Μυκήνες, η Τίρυνθα, η Μεσσήνη και η Πύλος⁴³, αποτελεί χαρακτηριστικό της Δεύτερης Ανακτορικής περιόδου. Οι τοιχογραφίες από τον οικισμό του Ακρωτηρίου, παρουσιάζουν στυλιστικές ομοιότητες με τις μινωικές τοιχογραφίες, η τεχνοτροπία τους ωστόσο, δεν είναι η ίδια. Οι τοιχογραφίες της Φυλακωπής θυμίζουν μινωικά έργα αλλά οι θηραϊκές απεικονίσεις πιθανότατα έγιναν από τους ίδιους τους κατοίκους του Ακρωτηρίου⁴⁴. Σύμφωνα με την Morgan, η Αγία Ειρήνη και η Φυλακωπή, επηρεάστηκαν από τη θηραϊκή τέχνη, ενώ οι Κυκλάδες είχαν τη δική τους καλλιτεχνική παράδοση. Αυτό θα μπορούσε να είναι πιθανό, ωστόσο παραμένει ασαφές, το πως τα διάφορα μοτίβα και οι τεχνικές τους εξαπλώθηκαν σε όλο το Αιγαίο, καθώς επίσης και η προέλευση των μυκηναϊκών τοιχογραφιών⁴⁵.

Ανάμεσα στις θηραϊκές τοιχογραφίες, εξαιρετικής σημασίας είναι οι γυναικείες (εικ. 24-36) και ανδρικές (εικ. 37-39) μορφές σε φυσικό μέγεθος. Οι γυναίκες είναι ντυμένες σύμφωνα με τα μινωικά πρότυπα, με μακριές φούστες και περικόρμια με κοντά μανίκια⁴⁶. Υπάρχουν ενδείξεις ότι πολλές από αυτές τις σκηνές, είχαν θρησκευτική, ή συμβολική σημασία και ότι αναπαριστούσαν ιέρειες, ή θεότητες οι οποίες λάμβαναν μέρος σε τελετουργικά, ή εορτασμούς⁴⁷. Σύμφωνα με την Μαρινάτου, οι τοιχογραφίες απεικόνιζαν τελετουργικά μύησης⁴⁸.

⁴² Hood 1978, 65-6

⁴³ Wace 1923, 159

⁴⁴ Hood 1978, 64

⁴⁵ Dickinson 2003, 237

⁴⁶ Hood 19878, 66

⁴⁷ Dickinson 2003, 236

⁴⁸ Dickinson 2003, 237

Όπως αναφέρθηκε νωρίτερα, οι τοιχογραφίες στην ΥΜ Ι Α περίοδο στην Κρήτη και τα νησιά, είχαν ένα πολύ σημαντικό χαρακτηριστικό, το οποίο ήταν η δημιουργία μιας ατμόσφαιρας ζωντανίας και κίνησης. Ωστόσο, τα άνθη απεικονίζονταν με ένα λιγότερο φυσιοκρατικό τρόπο, ή είχαν μεικτά χαρακτηριστικά για λόγους συμμετρίας. Ο ίδιος κανόνας ίσχυε και για τα ζώα, τα οποία δείχνουν πολύ ζωντανά αλλά δεν μπορούν να ταξινομηθούν σε κανένα γνωστό είδος⁴⁹.

Ηπειρωτική Ελλάδα

Θραύσματα τοιχογραφιών έχουν βρεθεί σε περιοχές της ηπειρωτικής Ελλάδας, όπως οι Μυκήνες, η Τύρινθα και η Πύλος. Οι κάτοικοι της ηπειρωτικής Ελλάδας, πιθανότατα έμαθαν την τέχνη της τοιχογραφίας από την Κρήτη και οι πρώτες τοιχογραφίες ίσως ήταν έργο μινωικών καλλιτεχνών⁵⁰. Τα πρωιμότερα τοιχογραφικά σπαράγματα που βρέθηκαν στην ηπειρωτική Ελλάδα, χρονολογούνται στον 14^ο αι. π.Χ., και έχουν κοινά καλλιτεχνικά χαρακτηριστικά με τις μινωικές τοιχογραφίες. Αυτό μπορεί να εξηγηθεί από το γεγονός ότι την περίοδο εκείνη, η Κρήτη βρισκόταν ήδη υπό μυκηναϊκή κυριαρχία⁵¹. Μετά την καταστροφή του τελευταίου ανακτόρου της Κνωσού, οι καλλιτέχνες που επέζησαν, ίσως μετακινήθηκαν για να προσφέρουν τις υπηρεσίες τους στα ανάκτορα της ηπειρωτικής Ελλάδας⁵². Οι ομοιότητες ανάμεσα στις μυκηναϊκές τοιχογραφίες και εκείνες από το τελευταίο ανάκτορο της Κνωσού, υποδεικνύουν ότι η τέχνη της τοιχογραφίας είχε διαδοθεί πλήρως στην

⁴⁹ Cameron 1968, 3 (B.S.A.)

⁵⁰ Dickinson 2003, 237

⁵¹ Hood 1978, 93-4

⁵² Dickinson 2003, 238

ηπειρωτική Ελλάδα κατά την Τρίτη Ανακτορική περίοδο (1450-1250 π.Χ.)⁵³.

Οι Μυκηναίοι υιοθέτησαν κάποιες βασικές τεχνικές, όπως τον τρόπο διαχωρισμού των διακοσμητικών ταινιών, την απεικόνιση μορφών σε μικρή και μεγάλη κλίμακα, τις πομπές γυναικών με μινωική ενδυμασία, τις σκηνές ταυροκαθαψίων και τις αρχιτεκτονικές προσόψεις. Ωστόσο, αυτός ο μινωικός τρόπος διακόσμησης, ίσως να ήταν σε χρήση επειδή τον θεωρούσαν “παραδοσιακό”. Είναι μάλλον απίθανο, να διοργανώθηκαν ποτέ ταυροκαθάψια στην ηπειρωτική Ελλάδα, ή οι Μυκηναίες με υψηλή κοινωνική θέση να ήταν τόσο “μινωίτισσες” στην εμφάνισή τους, ακόμη και σε περιστάσεις δημοσίων τελετών και εορτασμών⁵⁴. Ωστόσο, οι τοιχογραφίες από τα ανάκτορα της Τίρυνθας και της Πύλου, οι οποίες χρονολογούνται στον 13^ο αι. π.Χ., ήταν διαφορετικές και λιγότερο εκλεπτυσμένες⁵⁵.

Παρά το γεγονός ότι η τέχνη της ηπειρωτικής Ελλάδας ήταν λιγότερο ζωντανή και φυσιοκρατική, σε σύγκριση με τη μινωική τέχνη, με λιγότερο εκλεπτυσμένα σχέδια και έντονα, σκούρα περιγράμματα, όπως στο παράδειγμα της “*Ίερείας φέρουσας αναθήματα*” (εικ. 40) από την ακρόπολη των Μυκηνών⁵⁶, κάποιες αναπαραστάσεις ήταν αρκετά εντυπωσιακές, όπως η απεικόνιση της “*Μυκηναίας*” (εικ. 41) που προήλθε από την Οικία του Αρχιερέα και χρονολογείται στο 1350 π.Χ. περίπου⁵⁷.

Από το ανάκτορο της Τίρυνθας, προήλθαν τοιχογραφίες, όπως η “*Ίερεία σε πομπή*” (εικ. 42) και παραστάσεις οι οποίες απεικόνιζαν

⁵³ Boulotis 2000, 845

⁵⁴ Dickinson 2003, 238

⁵⁵ Hood 1978, 94

⁵⁶ Hood 1978, 98-9

⁵⁷ Μυλωνάς 1970, 123. Hood 1978, 96

κυνηγετικές σκηνές⁵⁸, όπως η “*Σκηνή Μάχης*” (εικ. 43) και το “*Κυνήγι Κάπρου*” (εικ. 44).

Ακόμη, το ανάκτορο της Πύλου έδωσε τοιχογραφίες όπως ο “*Μουσικός*” (εικ. 45) και οι “*Ιππείς*” (εικ. 46).

Οι πομπές στις τοιχογραφίες, ήταν πολύ δημοφιλείς στην ηπειρωτική Ελλάδα και την Κρήτη από το 1450 π.Χ. και μετά. Ένα πρώιμο παράδειγμα αποτελεί μία ζωφόρος από τη Θήβα, η οποία απεικονίζει μια γυναικεία πομπή (εικ. 47). Οι γυναίκες κρατούν άνθη και μικρά αγγεία και μοιάζουν να προχωρούν προς κάποιο βωμό, ή προς κάποιο άλλο σημείο με ανάλογη θρησκευτική σημασία, δυστυχώς όμως δεν υπάρχουν στοιχεία που να το αποδεικνύουν. Η θηβαϊκή ζωφόρος με την “*Πομπή των Γυναικών*” έχει κοινά στοιχεία με την “*Τοιχογραφία της Πομπής*” από την Κνωσό, παρόλο που είναι σχεδόν σίγουρο ότι η θηβαϊκή ζωφόρος είναι μεταγενέστερη. Τα διακοσμητικά μοτίβα στα φορέματα υποδεικνύουν μια χρονολογία μετά την αρχή της ΥΕ III Α περιόδου, γύρω στο 1425 π.Χ. Η καλλιτεχνική τεχνοτροπία της ζωφόρου είναι λιγότερο εκλεπτυσμένη σε σχέση με τον μινωικό τύπο και πιθανόν να έγινε από καλλιτέχνες της ηπειρωτικής Ελλάδας⁵⁹.

Οι υστερότερες τοιχογραφίες της ηπειρωτικής Ελλάδας, γύρω στην ΥΕ III Β περίοδο, παρουσιάζουν μια πτώση στην ποιότητά τους.

Κοσμήματα

Κρήτη

Η κατασκευή και η χρήση των κοσμημάτων ήταν γνωστή στο Αιγαίο ήδη από τη Νεολιθική Περίοδο, όταν οι άνθρωποι χρησιμοποιούσαν χάντρες και περιάπτα φτιαγμένα από λίθο, πηλό, ή όστρεα για να διακοσμήσουν

⁵⁸ Hood 1978, 97

⁵⁹ Hood 1978, 95-6

το σώμα, το κεφάλι και τα μαλλιά τους⁶⁰. Τα λίθινα κοσμήματα χρησιμοποιούνταν σαν περιάπτα, ή ενώτια και ήταν απλά, δακτυλιόσχημα, ή μικροί δίσκοι με μια οπή ανάρτησης. Οστά και όστρεα χρησιμοποιούνταν για χάντρες, βραχιόλια και κουμπιά⁶¹. Λεπτά λίθινα δακτυλιόσχημα κοσμήματα, τα οποία ίσως ήταν παιδικά βραχιόλια, ή περιάπτα, έχουν βρεθεί στην Κνωσό⁶². Αυτά τα δακτυλιόσχημα λίθινα περιάπτα ήταν ανατολικής προέλευσης και ήταν αρκετά κοινά στο Αιγαίο, καθώς επίσης και στη βόρεια Ευρώπη⁶³.

Η Κρήτη έχει δώσει ορισμένα εξαιρετικά δείγματα κοσμημάτων της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού. Τα περισσότερα κοσμήματα προέρχονται από τάφους, καθώς αποτελούσαν μέρος των κτερισμάτων. Τα κοσμήματα αποτελούσαν επίσης ένδειξη της κοινωνικής θέσης και το πλούτου του ιδιοκτήτη τους, ανάλογα με την αξία των υλικών από τα οποία ήταν φτιαγμένα⁶⁴.

Στολίδια έχουν βρεθεί σε τάφους σε αρκετά σημεία στην Κρήτη⁶⁵ αλλά τα πιο γνωστά προέρχονται από τους κοινοτικούς τάφους του Μόχλου, οι οποίοι ανασκάφηκαν στις αρχές του 20^{ου} αι. από τον R. Seager. Παραπάνω από τα μισά του συνολικού αριθμού των κοσμημάτων της ΠΜ περιόδου που έχουν βρεθεί στην Κρήτη, προέρχονται από τον Μόχλο⁶⁶. Τα κοσμήματα αυτά, χρονολογήθηκαν στην ΠΜ II περίοδο. “Ανάμεσα στα ευρήματα υπάρχουν εξαιρετικά διαδήματα με έκτυπη διακόσμηση (εικ. 48), λεπτές αλυσίδες από χρυσό σύρμα (εικ. 49), κομψές περόνες για τα μαλλιά, περιάπτα και χάντρες σε διάφορα σχήματα”⁶⁷.

⁶⁰ Hood 1978, 227

⁶¹ Demakopoulou 1988, 44

⁶² Wace 1954, 237. Hood 1978, 227-8

⁶³ Hood 1978, 228

⁶⁴ Demakopoulou 1988, 46

⁶⁵ Βασιλάκης 1996, 35

⁶⁶ Βασιλάκης 1996, 36

⁶⁷ Demakopoulou 1988, 50

Ο Seager περιγράφει τις χρυσές αλυσίδες σαν τα πιο έξοχα δείγματα κοσμηματοποιίας του νεκροταφείου. Παρόμοιοι τύποι χρυσών αλυσίδων χρησιμοποιούνταν κατά τη 2^η χιλιετία π.Χ.⁶⁸.

Εκτός από τις χρυσές αλυσίδες, υπήρχαν επίσης χρυσές ταινίες κεφαλής, 20-30 εκ. μήκος, με οπές στις άκρες τους, πιθανόν για να περνούν κορδόνια, ώστε να δένεται η ταινία γύρω από το κεφάλι. Χρυσές αλυσίδες, διαδήματα και περιάπτα έχουν βρεθεί επίσης στην Οδηγήτρια (εικ. 50) και τον Άγιο Ονούφριο (εικ. 51)⁶⁹. Ανάμεσα στα άλλα ευρήματα του Μόχλου υπάρχουν επίσης περόνες μαλλιών με ανθόσχημη κεφαλή, όπως μία χρυσή περόνη με κεφαλή σε σχήμα μαργαρίτας (εικ. 52). Κάποιες από αυτές τις περόνες ίσως χρησιμοποιούνταν για να στερεώνουν τις ταινίες κεφαλής στα μαλλιά⁷⁰ όπως φαίνεται στο πήλινο ειδώλιο της Θεάς από το Γάζι (εικ. 53)⁷¹. Παρόμοια κοσμήματα για τα μαλλιά έχουν βρεθεί στους βασιλικούς τάφους της Ουρ, οι οποίοι χρονολογούνταν στην Πρώιμη Δυναστική Περίοδο της Μεσοποταμίας⁷².

Οι περόνες μαλλιών εμφανίστηκαν κατά την Πρώιμη Εποχή του Χαλκού και παρέμειναν σε χρήση μέχρι το τέλος της ΥΜ/ΥΕ περιόδου. Η αρχική τους θέση ήταν στην περιοχή του λαιμού, ή των ώμων. Φαίνεται ότι χρησιμοποιούνταν για να στερεώνουν κάποιο κάλυμμα κεφαλής στους ώμους, ή αποτελούσαν μέρος της κόμμωσης των γυναικών, εφόσον οι περισσότερες περόνες βρέθηκαν σε γυναικείες ταφές. Ωστόσο, δεν είναι πάντα ξεκάθαρη η διαφορά ανάμεσα στις περόνες μαλλιών από εκείνες που στερεώνονταν στα ρούχα και πιθανόν κάποιες από αυτές να είχαν διπλή χρήση. Είναι αδύνατο ωστόσο, περόνες φτιαγμένες από εύθραυστα υλικά όπως οστό και ελεφαντόδοντο, να μπορούν να τρυπήσουν, ή να κρατήσουν ένα ύφασμα στη θέση του.

⁶⁸ Mochlos 1972, 106. Hood 1978, 229

⁶⁹ Βασιλάκης 1996, 37,38

⁷⁰ Mochlos 1972, 106. Hood 1978, 229

⁷¹ Konstantinidi 2001, 25

⁷² Higgins 1961, 56. Davaras 1975, 14

Γενικά, τα υλικά που χρησιμοποιούνταν για περόνες μαλλιών μπορούσαν να είναι: οστό, ελεφαντόδοντο, γυαλί και άργυρος- ιδιαίτερα για τα πρωιμότερα παραδείγματα, καθώς ο χρυσός εχρησιμοποιείτο σε ειδικές περιστάσεις. Οι περισσότερες περόνες είχαν στρογγυλό στέλεχος και κεφαλή σε διάφορα σχήματα: σχήμα κλωβού, κεφαλή ταύρου, πρόχους ή πρόβατο⁷³.

Κατά τη Μέση Εποχή του Χαλκού, εμφανίστηκαν νέοι τύποι κοσμημάτων και αναπτύχθηκαν νέες τεχνικές με δημοφιλέστερες την κοκκίδωση και την συρματερή⁷⁴.

Η μέθοδος της συρματερής μπορούσε να εφαρμοστεί με δύο τρόπους: “είτε τα σύρματα σχημάτιζαν μοτίβα και επικολλώνταν σε ένα φόντο, ή διαμόρφωναν ένα ανοιχτό σχέδιο χωρίς μεταλλικό φόντο”. Τα μοτίβα που χρησιμοποιούνταν ευρέως στην αρχαιότητα, ήταν οι δίσκοι, οι σπείρες και οι ευθείες γραμμές. Όταν κάποιο κόσμημα φτιαγμένο με συρματερή επρόκειτο να χρησιμοποιηθεί χωρίς υπόβαθρο, τότε το σύρμα κοβόταν από ένα μαλακό κομμάτι χαλκού με ένα καλέμι. Όταν το αντικείμενο επρόκειτο να συγκολληθεί, τότε υποστηριζόταν από ένα λεπτό στρώμα ασβεστολιθικής λεπτόκοκκης άμμου. Το κόσμημα τοποθετείτο επάνω σε κάρβουνα μέχρι να λιώσει η συγκόληση και στη συνέχεια απομακρυνόταν αμέσως, διαφορετικά τα σύρματά του έλιωναν⁷⁵. Μετά την συγκόληση, τα τμήματα του κοσμήματος τοποθετούνταν πάνω σε μια σκληρή επιφάνεια και σφυροκοπούνταν μέχρι να γίνουν επίπεδα σε όλο τους το μήκος. “Η διακόσμηση, όπως αναφέρθηκε πιο πάνω, μπορούσε να χρησιμοποιηθεί μόνη της, ή να τοποθετηθεί πάνω σε ένα ελαστικό φύλλο μετάλλου”⁷⁶.

⁷³ Konstantinidi 2001, 25

⁷⁴ Higgins 1961 60. Hood 1978, 235

⁷⁵ Konstantinidi 2001, 18

⁷⁶ Konstantinidi 2001, 18

Η κοκκίδωση γινόταν τοποθετώντας μικρά, περίπου ισομεγέθη κομμάτια χρυσού σε μια πήλινη χύτρα, επάνω σε ένα στρώμα στάχτης, ή κονιορτοποιημένου κάρβουνου. Στη συνέχεια, τοποθετούνταν εναλασσόμενα στρώματα χρυσού και κάρβουνου στη χύτρα, μέχρι να γεμίσει. Κατόπιν, η χύτρα θερμαινόταν μέχρι να λιώσει ο χρυσός σε μικρές σφαίρες με τη βοήθεια του κάρβουνου. Όταν η χύτρα κρύωνε, το κάρβουνο ξεπλενόταν και έμενε ο χρυσός⁷⁷.

Η κοκκίδωση πιθανόν να προήλθε από την συρματερή. Και οι δύο τεχνικές εξαρτώνταν από τις ίδιες αρχές αλλά η κοκκίδωση ήταν πιο εκλεπτυσμένη και απαιτούσε μεγαλύτερη δεξιοτεχνία⁷⁸.

Είναι σχεδόν βέβαιο, ότι κατά τη διάρκεια της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού, η εμφάνιση πολλών τύπων μετάλλινων κοσμημάτων αντιπροσώπευε μια πλευρά της επιρροής της Εγγύς Ανατολής στην μεταλλοτεχνία εκείνης της περιόδου⁷⁹. Οι τεχνικές της κοκκίδωσης και της συρματερής άνθισαν στη Μεσοποταμία, τη Συρία και τη Μικρά Ασία⁸⁰. Είναι πιθανόν, οι μινωίτες καλλιτέχνες να έμαθαν νέες τεχνικές μέσω της Μικράς Ασίας, ή απευθείας από τη Συρία⁸¹. Ωστόσο, τα αιγαιακά κοσμήματα δεν αποτελούσαν απλά αντίγραφα της τέχνης της Εγγύς Ανατολής. Υπήρχε ένας εντυπωσιακός βαθμός τοπικής ποικιλομορφίας, ακόμη και μεταξύ θέσεων, στα υλικά και στους τύπους των κοσμημάτων⁸².

Στην Κρήτη, ένα πολύ γνωστό κόσμημα που φέρει κοκκίδωση και συρματερή είναι το χρυσό περίαπτο από τον Χρυσόλακκο Μαλλίων (εικ. 54), το οποίο χρονολογείται στη MM περίοδο. Το περίαπτο αποτελείται από δύο μέλισσες που αλληλοαντικρίζονται και ανάμεσά τους υπάρχει

⁷⁷ Konstantinidi 2001, 17

⁷⁸ Higgins 1961, 20

⁷⁹ Dickinson 2003, 256

⁸⁰ Konstantinidi 2001, 16-17

⁸¹ Higgins 1961, 47-8

⁸² Dickinson 2003, 256

ένας χρυσός δίσκος διακοσμημένος με κοκκίδωση, ο οποίος θα μπορούσε να θεωρηθεί κυψέλη. Πάνω από τα κεφάλια τους υπάρχει ένα κλουβί από χρυσό σύρμα, μέσα στο οποίο βρίσκεται μία χρυσή χάντρα και στην κορυφή, μία οπή ανάρτησης. Η πίσω πλευρά του κοσμήματος ήταν φτιαγμένη από ένα λεπτό φύλλο χρυσού⁸³. Η χρονολογία των ευρημάτων από τον Χρυσόλακκο είναι δύσκολο να υπολογιστεί και ένα μεγάλο μέρος του θησαυρού, ο οποίος αποτελείται από ταινίες κεφαλής, στολίδια ενδυμάτων, φυλλόσχημα περίαπτα και χρυσές χάντρες, ίσως είναι προανακτορικό. Σε κάθε περίπτωση, κοσμήματα τέτοιας υψηλής ποιότητας φαίνεται ότι ανήκαν σε μία μικρή εύπορη κοινωνική ομάδα, πιθανώς χωρίς παράλληλα σε άλλες περιοχές της Κρήτης⁸⁴.

Τα περιδέραια με χάντρες εμφανίστηκαν στο τέλος της 3^{ης} προς την αρχή της 2^{ης} χιλιετίας π.Χ. και εξακολούθησαν να χρησιμοποιούνται μέχρι το τέλος της 2^{ης} χιλιετίας π.Χ. Ο μεγάλος αριθμός περιδεραιών που έχει βρεθεί, υποδεικνύει ότι κατά τη διάρκεια της Προϊστορικής περιόδου, το συγκεκριμένο κόσμημα ήταν πολύ αγαπητό σε άντρες, γυναίκες και παιδιά. Τα περιδέραια αυτά, ξεχώριζαν από τις μεμονωμένες χάντρες με δύο τρόπους: είτε από το μέρος όπου είχαν βρεθεί επάνω στον σκελετό, ή από τον αριθμό και την τοποθέτηση των χαντρών⁸⁵. Υπάρχει μια πολύ ενδιαφέρουσα ανάγλυφη τοιχογραφία μιας γυναικείας μορφής από το νησί της Ψείρας, κοντά στην Κρήτη, η οποία απεικονίζει ένα περιδέραιο από χάντρες σε μια περίπλοκη σύνθεση στο στήθος της (εικ.55).

Ορισμένες χάντρες χρησιμοποιούνταν για περίαπτα και διέφεραν από τις χάντρες των περιδεραιών, είτε λόγω μεγέθους, ή από τη θέση τους στο σώμα. Τα περίαπτα, εκτός από διακοσμητικούς λόγους,

⁸³ Hood 1978, 236

⁸⁴ Dickinson 2003, 260

⁸⁵ Mylonas 1973, 345

χρησιμοποιούνταν επίσης σαν φυλαχτά⁸⁶. Τα φυλαχτά ήταν αντικείμενα τα οποία θεωρούνταν ότι είχαν ιδιαίτερες δυνάμεις και την ικανότητα να φέρνουν καλή τύχη και να προστατεύουν από ασθένειες. Η διαφορά ανάμεσα σε ένα φυλαχτό και ένα περίαπτο, δεν είναι πάντα ξεκάθαρη. Η δύναμη του φυλαχτού προερχόταν είτε από το υλικό από το οποίο ήταν φτιαγμένο (δόντι, κέρατο, πολύτιμος, ή ημιπολύτιμος λίθος), ή από την απεικόνιση, το σχήμα, ή την επιγραφή που έφερε⁸⁷.

Από την Αγία Τριάδα βρέθηκε ένα περιδέραιο αποτελούμενο από 39 χρυσές αμυγδαλόσχημες, σταγονόσχημες και σφαιρικές χάντρες (εικ. 56). Οι αμυγδαλόσχημες χάντρες έφεραν εγχάρακτη διακόσμηση στην επιφάνειά τους. Οι χάντρες σε σχήμα που έμοιαζε με αμύγδαλο, ήταν γνωστές στην Κρήτη ήδη από την προανακτορική περίοδο⁸⁸.

Ένα άλλο παράδειγμα περιδεραιίου με χρυσές αμυγδαλόσχημες χάντρες χρονολογούμενο στην ΥΜ ΙΙΑ περίοδο, προήλθε από τον θολωτό τάφο Α στο Φουρνί, στις Αρχάνες (εικ. 57)⁸⁹. Περιδέραια με χρυσές χάντρες που χρονολογούνται επίσης στην ΥΜ ΙΙΑ περίοδο έχουν προέλθει από το Σελλόπουλο στον τάφο 4 και τον λακκοειδή τάφο 75 στην Κνωσό (εικ. 58). Οι χάντρες έχουν σχήμα παπύρου και φέρουν ανάγλυφη διακόσμηση⁹⁰.

Ο πάπυρος ήταν ένα από τα πιο δημοφιλή μοτίβα στα κοσμήματα της μινωικής Κρήτης και της ηπειρωτικής Ελλάδας για τη σύνθεση περιδεραιίων, ψελίων, περιβραχιονίων και περισφυρίων⁹¹. Ακόμη, στις κρητικές τοιχογραφίες, πάπυροι διακοσμούσαν τις κομμώσεις των γυναικείων μορφών⁹². Ο πάπυρος ήταν το έμβλημα της θεάς του Νείλου

⁸⁶ Goring 1977, 86. Konstantinidi 2001, 23

⁸⁷ Flinders Petrie 1914, 1. Konstantinidi 2001, 23

⁸⁸ Demakopoulou 1995, 48

⁸⁹ Panagiotaki 2000, 127

⁹⁰ Panagiotaki 2000, 125

⁹¹ Panagiotaki 2000, 124

⁹² Evans PM I, εικ. 397, Panagiotaki 2000, 124

*Wazet*⁹³. Η αιγυπτιακή λέξη *wadj*, την οποία συμβόλιζε ο πάπυρος, σήμαινε “ανθοφορώ”, ή “είμαι υγιής”⁹⁴.

Οι γυάλινες ψήφοι ήταν ιδιαίτερα δημοφιλείς κατά την ΥΕΧ στην Κρήτη. Η έλλειψη στοιχείων για τη Δεύτερη Ανακτορική περίοδο, κάνει εξαιρετικά δύσκολη τη μελέτη της εξέλιξης της χάντρας με ανάγλυφη διακόσμηση, η οποία αποτελεί την πιο σημαντική καινοτομία της Ύστερης Εποχής του Χαλκού. Ο τύπος αυτός κυριάρχησε στις πλούσιες ταφές της Τρίτης Ανακτορικής περιόδου. Οι τύποι αυτοί μιμήθηκαν μοτίβα ήδη γνωστά στην μινωική τέχνη, ιδίως φυτικά και θαλάσσια, όπως ρόδακες, κρίνους, φύλλα κισσού, ή φοίνικα και κοχύλια (εικ. 59)⁹⁵. Οι χάντρες αυτές ήταν διακοσμημένες στην πρόσθια πλευρά τους με ανάγλυφο και έφεραν οπές ανάρτησης. Χάντρες με σχήμα παπύρου με ανάγλυφη διακόσμηση αλλά από γυαλί, έχουν προέλθει από την Παχύαμμο⁹⁶ (εικ. 60).

Κυκλάδες

Στις Κυκλάδες επικρατούν κυρίως ασημένια και χάλκινα διαδήματα, βραχιόλια και περόνες. Υλικά όπως οστό, όστρακα, ημιπολύτιμοι και απλοί λίθοι ήταν επίσης σε χρήση⁹⁷. Πολύ εκλεπτυσμένα σύνολα κοσμημάτων της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού έχουν βρεθεί στην Πολιόχνη της Λήμνου (εικ. 61) και στην Λευκάδα⁹⁸. Από την Λευκάδα προήλθαν δύο σπιροειδή βραχιόλια (εικ. 62), φτιαγμένα από χοντρό ασημένιο σύρμα με κωνικό τελείωμα και ένα περιδέραιο με αμφικωνικές χρυσές χάντρες (εικ. 63)⁹⁹.

⁹³ Evans PM II, 480, Panagiotaki 2000, 124

⁹⁴ Andrews 1990, 37, Panagiotaki 2000, 124

⁹⁵ Hood 1978, 249

⁹⁶ Panagiotaki 2000, 125

⁹⁷ Demakopoulou 1988, 48

⁹⁸ Demakopoulou 1988, 48

⁹⁹ Demakopoulou, 6000

Από τον οικισμό του Καστριού στη Σύρο, βρέθηκε ένα ασημένιο διάδημα (εικ. 64), διακοσμημένο με ηλιακούς δίσκους, σκύλους και όπως φαίνεται, μια πτηνοκέφαλη θεά με υψωμένα χέρια. Ένα άλλο ασημένιο διάδημα από την Αμοργό με οδοντωτή άνω κόψη και τριγωνικές οπές (εικ. 65), μοιάζει με ένα τύπο, ο οποίος έχει επίσης βρεθεί και στους λακοειδής τάφους των Μυκηνών. Και τα δύο αυτά διαδήματα πιθανότατα κατασκευάστηκαν στην αρχή της δεύτερης χιλιετίας¹⁰⁰. Από την Αμοργό επίσης προήλθαν δύο ασημένιες περόνες, με κεφαλές σε σχήμα σπειρών και αίγας (εικ. 66).

Στις Κυκλάδες έχουν βρεθεί πολύ λίγα κοσμήματα που χρονολογούνται στη Μέση Εποχή του Χαλκού. Το μεγαλύτερο μέρος των πληροφοριών στις Κυκλάδες, προέρχεται από τα κοσμήματα που απεικονίζονται στις τοιχογραφίες¹⁰¹.

Ηπειρωτική Ελλάδα

Κοσμήματα από λίθο, που χρονολογούνται στη Νεολιθική περίοδο, έχουν βρεθεί στην Θεσσαλία και πιθανόν να χρησιμοποιούνταν για τον στολισμό των αυτιών, ή της μύτης (εικ. 67). Τα στοιχεία για χρυσά και αργυρά κοσμήματα πριν την Εποχή του Χαλκού δεν είναι πολλά¹⁰², ωστόσο, υπάρχουν ορισμένα νεολιθικά κοσμήματα από χρυσό και άργυρο, όπως τα χρυσά περιάπτα (εικ. 68) και ένα χρυσό ταινιόσχημο έλασμα (εικ. 69) από το σπήλαιο της Αραβύσσου Γιαννιτσών, τα οποία χρονολογούνται στα τέλη της Νεότερης Νεολιθικής (4.500 π.Χ.)¹⁰³. Επίσης, στο Διρό, στο σπήλαιο της Αλεπότρυπας, βρέθηκαν αργυρές χάντρες, ένα ασημένιο περιάπτο (εικ. 70) και ένα περιδέραιο¹⁰⁴. Οι

¹⁰⁰ Hood 1978, 231-3

¹⁰¹ Hood 1978, 239

¹⁰² Hood 1978, 228

¹⁰³ Demakopoulou 1988, 46

¹⁰⁴ Demakopoulou 1988, 46

περισσότερες όμως πληροφορίες για μετάλλινα κοσμήματα, παρέχονται από την Εποχή του Χαλκού¹⁰⁵.

Στην ηπειρωτική Ελλάδα, τα μετάλλινα κοσμήματα ήταν σπάνια κατά την ύστερη ΠΕ και την ΜΕ περίοδο και ακόμη πιο σπάνια ήταν τα κοσμήματα στις ταφές. Ο πρώιμος ελλαδικός οικισμός στις Ζυγουριές και η Θυρεάτιδα στην ανατολική Πελοπόννησο ωστόσο, έχουν δώσει δείγματα κοσμημάτων¹⁰⁶ (εικ. 71, 72). Ο οικισμός της Λέρνας επίσης, έδωσε ορισμένα ευρήματα με ενδείξεις συνέχειας από την Πρώιμη Εποχή του Χαλκού. Απλές χάλκινες περόνες και λίθινες χάντρες βρέθηκαν στις φάσεις III-IV της Λέρνας, ενώ σε πρώιμους ΜΕ τάφους στο Δραχμάνι, την Άφιδνα και την Βοϊδοκοιλιά, βρέθηκαν δαχτυλίδια από σύρμα και ενώτια, παρόμοια με τους τύπους της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού. Ένα περίαπτο από στεατίτη και δύο χάλκινες περόνες που βρέθηκαν στη Λέρνα, ίσως είχαν εισαχθεί από την Κρήτη. Στους τάφους, μια ποικιλία κοσμημάτων παρόμοιων με εκείνα που συνηθίζονταν στην Κρήτη, εμφανίστηκε μόνο κατά την ύστερη ΜΕ περίοδο¹⁰⁷.

Από τη Μέση Εποχή του Χαλκού και μετά, πολλοί τύποι κοσμημάτων ήταν φτιαγμένοι από μέταλλο, γεγονός που καταδεικνυε την αξία του υλικού και την ευκολία με την οποία μπορούσε να δουλευτεί με ποικίλους τρόπους. Στην αρχή υπήρχαν διαφοροποιήσεις στην κατανομή των μετάλλων και των άλλων υλικών, γεγονός που δείχνει διαφορετικούς τύπους επαφών. Για παράδειγμα, η έλλειψη ηλεκτρου εκτός ηπειρωτικής Ελλάδας κατά την Ύστερη Εποχή του Χαλκού, ίσως υποδήλωνε μια προνομιά πρόσβαση στις ευρωπαϊκές πηγές του¹⁰⁸ (εικ. 73).

Μία εξαιρετική ομάδα κοσμημάτων, η οποία είναι γνωστή ως “Ο Θησαυρός της Αίγινας” χρονολογήθηκε ανάμεσα στο τέλος της ΜΕΧ και

¹⁰⁵ Televantou 1984, 14

¹⁰⁶ Demakopoulou 1988, 48

¹⁰⁷ Dickinson 2003, 260

¹⁰⁸ Dickinson 2003, 255

στην αρχή της YEX. Η ύπαρξή του έχει ερμηνευθεί σαν λάφυρα από τη σύλληψη ενός τάφου στην Αίγινα, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι όλα τα αντικείμενα ήταν σύγχρονα μεταξύ τους, ή ότι προήλθαν από έναν μόνο νεκρό. Το σχέδιό τους είναι επίσης πολύ εξελιγμένο και η διακόσμησή τους συσχετίστηκε με εκείνη της μινωικής τέχνης, όπως στην περίπτωση του περιάπτου με τις μέλισσες από τα Μάλια¹⁰⁹. “Πιθανότατα μινωικής προέλευσης και χρονολογημένος στο 17^ο-16^ο αι. π.Χ., ο θησαυρός αυτός περιλαμβάνει χάντρες και περιάπτα από χρυσό συνδυασμένο με ημιπολύτιμους λίθους όπως σάρδιο, ορεία κρύσταλλο και πράσινο ίασπη, χρυσά δαχτυλίδια και ενώτια, φύλλα χρυσού σε διάφορα σχήματα και χρυσά διαδήματα με έκτυπη διακόσμηση”¹¹⁰. Ανάμεσα στα άλλα κοσμήματα, υπάρχει ένα πολύ εντυπωσιακό ζευγάρι ενωτίων (εικ. 74). Τα ενώτια φέρουν έκτυπη διακόσμηση και αποτελούνται από ένα δακτύλιο σε σχήμα αμφικέφαλου φιδιού, το οποίο περικλείει δύο σκύλους με λουρί, τα πόδια των οποίων συναντιούνται επάνω από μια χάντρα κορναλίνης. Κάτω από τους σκύλους υπάρχει ένα ζεύγος πιθήκων. Από τον δακτύλιο κρέμονται χρυσές αλυσίδες διακοσμημένες με χάντρες κορναλίνης, χρυσούς δίσκους και χρυσές κουκουβάγιες στην απόληξή τους.

Το δεύτερο πολύ εντυπωσιακό κόσμημα, είναι ένα περιάπτο που φέρει διακόσμηση μόνο στην πρόσθια πλευρά και αποτελείται από λεπτό φύλλο χρυσού στην πίσω του πλευρά. Η πρόσθια πλευρά είναι διακοσμημένη με έκτυπη διακόσμηση και απεικονίζει μια αρσενική φιγούρα, ίσως θεότητα, γνωστή επίσης ως “Πότνιος” ο οποίος φορά κοντή φούστα και ψηλό στέμμα (εικ. 75). Φορά μεγάλα στρογγυλά ενώτια, περιβραχιόνια και βραχιόλια και κρατά δύο πτηνά, πιθανώς πάπιες, από το λαιμό. Τα απροσδιόριστα αντικείμενα δεξιά και αριστερά

¹⁰⁹ Dickinson 2003, 261

¹¹⁰ Demakopoulou 1988, 50

του που θυμίζουν μπουμπούκια και μοιάζουν να περικλείουν τη μορφή σε ένα είδος “πλαισίου”¹¹¹, πιθανώς είχαν κάποια ιερή σημασία και εμφανίζονται επίσης σε σφραγιδολίθους υστερότερων περιόδων¹¹².

Προς το τέλος της Μέσης Εποχής του Χαλκού η ηπειρωτική Ελλάδα έδωσε μεγάλο αριθμό κοσμημάτων. “Τα γνωστότερα παραδείγματα βρέθηκαν στους βασιλικούς θολωτούς τάφους των Ταφικών Κύκλων Α και Β στις Μυκήνες και είναι από τα πλέον χαρακτηριστικότερα της Πρώιμης Μυκηναϊκής περιόδου”¹¹³.

Ο Όμηρος αναφέρει ότι οι Μυκήνες ήταν πλούσιες σε χρυσό και η αφθονία αυτού του πολύτιμου μετάλλου στα νεκροταφεία το επιβεβαιώνει. Η μυκηναϊκή χρυσοχοΐα έδωσε εξαιρετικά κοσμήματα και έχει μια ιδιαίτερη θέση ανάμεσα στις τέχνες της μυκηναϊκής Ελλάδας. Οι Λακκοειδείς Τάφοι έδωσαν κοσμήματα σε μεγάλες ποσότητες όπως διαδήματα με έκτυπη διακόσμηση (εικ.76), ελάσματα σε διάφορα σχέδια (εικ. 77), δίσκους με έκτυπη, ή εγχάρακτη τεχνική (εικ. 78), όλα φτιαγμένα από λεπτό φύλλο χρυσού, περόνες (εικ. 79), ενώτια, περιβραχιόνια (εικ. 80), δαχτυλίδια με σφραγιδολίθους, περιδέραια και περιάπτα από χρυσό (εικ. 81), ασήμι, ήλεκτρο, σάρδιο (εικ.82), αμέθυστο και ορεία κρύσταλλο¹¹⁴. Ορισμένοι από τους πιο εντυπωσιακούς λίθους που χρησιμοποιούνταν στην κατασκευή κοσμημάτων εισάγονταν από την Εγγύς Ανατολή, ιδίως η κορναλίνη, ο αμέθυστος και ο λαζουρίτης¹¹⁵(εικ. 83) και είναι πιθανό, οι θρησκευτικές πεποιθήσεις για τις μαγικές ιδιότητες που βασίζονταν στο χρώμα τους, να εισήχθησαν μαζί τους¹¹⁶.

¹¹¹ Gill 1969, 96

¹¹² Hood 1978, 237

¹¹³ Demakopoulou 1988, 50

¹¹⁴ Demakopoulou 1988, 54

¹¹⁵ Higgins 1980, 36,38

¹¹⁶ David 1982, 103

“Ωστόσο, όπως και σε άλλες τέχνες, η μυκηναϊκή χρυσοχοΐα βασίστηκε σε μεγάλο βαθμό στη μινωική παράδοση”¹¹⁷.

Κάποια από τα κοσμήματα των Λακκοειδών Τάφων ίσως ήταν μινωικής προέλευσης, όπως η περόνη για τα μαλλιά που προήλθε από τον Τάφο III και αποτελείται από αργυρό στέλεχος και χρυσή κεφαλή (εικ. 84). Η κεφαλή αναπαριστά πιθανόν κάποια θεότητα, ή ιέρεια με μακριά φούστα και ακάλυπτο στήθος, σύμφωνα με την παραδοσιακή μινωική τεχνοτροπία. Τα απλωμένα χέρια της είναι διακοσμημένα με περιβραχιόνια και βραχιόλια, όπως η αρσενική φιγούρα στο περίαπτο από τον θησαυρό της Αίγινας, ενώ πάνω από το κεφάλι της προβάλλει ένα μεγάλο κλαδί με παπυρόσχημα άνθη¹¹⁸.

Κατά την Ύστερη Εποχή του Χαλκού, φαίνεται ότι υπήρξε μια αλλαγή στην τεχνοτροπία των κοσμημάτων. Οι περόνες των ενδυμάτων έγιναν απλούστερες και ήταν φτιαγμένες από οστό. Δεν υπήρχαν σκουλαρίκια στην ηπειρωτική Ελλάδα πλέον, αν και στην Κρήτη βρίσκονταν ακόμα σε χρήση. Σε γενικές γραμμές, μετά το 1450 π.Χ. στο Αιγαίο, τα κοσμήματα έγιναν περισσότερο τυποποιημένα. Σαν ένδειξη της σταθερής αυτής παρακμής, η υαλόμαζα που διαμορφωνόταν σε μήτρα (εικ. 85), έγινε πολύ δημοφιλής στην κατασκευή κοσμημάτων. Η χρήση του χρυσού περιορίστηκε μόνο στην κάλυψη των γυάλινων χαντρών, μέχρι που και αυτό σταμάτησε εντελώς, εκτός από την Κρήτη και τη Ρόδο¹¹⁹.

Τα υλικά και η χρήση τους στην κατασκευή κοσμημάτων

Θα ακολουθήσει μια σύντομη περιγραφή των υλικών που χρησιμοποιούνταν στην κατασκευή κοσμημάτων, σε μια προσπάθεια να γίνει κατανοητό, ποιά υλικά αναπαριστώνταν στις τοιχογραφίες, ανάλογα

¹¹⁷ Demakopoulou 1988, 52

¹¹⁸ Karo 1930, 54. Hood 1978, 243

¹¹⁹ Hood 1978, 248

με τα χρώματα που χρησιμοποιούνταν για την απεικόνιση των κοσμημάτων.

Χρυσός

Ο χρυσός (εικ. 86) αποτελούσε σημαντικό μέταλλο σε όλες τις εποχές και συνήθως εθεωρείτο πολυτιμότερος από το αντικείμενο που ήταν φτιαγμένο από αυτόν. Το ίδιο το αντικείμενο -συνήθως κάποιο κόσμημα- έπαιε να έχει την υψηλή αξία του μετά την περίοδο της χρήσης του, ιδιαίτερα σε σχέση με τον ιδιοκτήτη του, μετά τον θάνατό του. Σ' αυτή την περίπτωση, τα χρυσά αντικείμενα τήκονταν ξανά και χρησιμοποιούνταν εκ νέου. Τα αντικείμενα που χρησίμευαν ως κτερίσματα διασώζονταν, μόνο εφόσον κανείς δεν γνώριζε την ύπαρξή τους. Αρχαία χρυσά αντικείμενα σώζονται μόνο σε τάφους. Τέτοιες περιπτώσεις δίνουν πληροφορίες εκτός από τη μορφή και για την κατασκευή κοσμημάτων και όσο πιο αρχαίος είναι ένας πολιτισμός -όπως ο μινωικός- τόσο πιο βοηθητικό αποδεικνύεται το γεγονός αυτό¹²⁰.

Ο χρυσός ήταν ένα από τα πιο δημοφιλή υλικά στην κατασκευή κοσμημάτων κατά την Εποχή του Χαλκού, αν και ίσως πολύ πολύτιμος για κοινή χρήση. “Ο αρχαίος κόσμος πίστευε ότι ο χρυσός διέθετε εξαγνιστικές ιδιότητες λόγω του χρώματος και της λάμψης του αλλά και λόγω της ιδιότητάς του να παραμένει αναλλοίωτος, ακόμα και όταν περνούσε μέσα από φωτιά”¹²¹.

Από που εισήγαγαν οι Μινωίτες τον χρυσό; Η Frankfort πιστεύει ότι προερχόταν από τον Καύκασο, ο Αλεξίου από το Σινά, ή τη Μικρά Ασία, ο Evans από τη Λιβύη και ο Higgins από τη Νουβία (από το αιγυπτιακό “nub” που σημαίνει “χώρα του χρυσού”). Η Λυδία ήταν επίσης μια πιθανή πηγή χρυσού. Είναι η κοντινότερη περιοχή στο Αιγαίο

¹²⁰ Davaras 1975, 11

¹²¹ Papastamou 1988, 13

και έχει τρεις περιοχές που μπορούσαν να δώσουν χρυσό, τον Τμώλο και τους ποταμούς Έρμο και Πακτωλό. Η ανάλυση σε ορισμένα από τα κοσμήματα των βασιλικών τάφων της Ουρ, έδειξε ότι ήταν φτιαγμένα με χρυσό που προερχόταν από τον Πακτωλό. Οι Μυκηναίοι χρησιμοποιούσαν τη σημιτική λέξη ku-tu-so για να περιγράψουν τον χρυσό στις πινακίδες της Γραμμικής Β, ωστόσο αυτό υποδεικνύει μόνο τον ρόλο που έπαιζαν οι Σημίτες όταν δημιουργήθηκε η ελληνική ονομασία του μετάλλου¹²².

Υπάρχει η πιθανότητα, κατά το πρώτο ήμισυ της δεύτερης χιλιετίας π.Χ., ο χρυσός τον οποίο δούλευαν οι Μινωίτες χρυσοχόοι, να εισαγόταν από την Αίγυπτο¹²³. “Ο Καύκασος εφοδίαζε την Ελλάδα κατά τους μυκηναϊκούς χρόνους, όπως υπονοείται από τον θρύλο των Αργοναυτών και του Χρυσόμαλλου Δέρατος”¹²⁴. Στην περιοχή του Καυκάσου, οι μεταλλουργοί, προκειμένου να πάρουν το μέταλλο, έχυναν νερό με περιεκτικότητα σε χρυσό, επάνω σε ένα στρώμα από δέρματα. Ο χρυσός, εφόσον ήταν βαρύτερος, βυθιζόταν στο δέρμα και το λίπος που περιείχε το μαλλί τον συγκρατούσε. Ο θρύλος του Χρυσόμαλλου Δέρατος ίσως όφειλε την προέλευσή του σ’ αυτή τη διαδικασία¹²⁵.

Στον ελλαδικό χώρο, υπάρχουν ορισμένες περιοχές που έχει υποτεθεί ότι είχαν χρυσό, όπως η Σίφνος, η Σκύρος, η Πάρος, τα Κουφονήσια, η Θήρα και η Κίμωλος αλλά δεν είναι ξεκάθαρο εάν γινόταν εκμετάλλευση των κοιτασμάτων κατά την Εποχή του Χαλκού. Επίσης, η Αρκαδία αποτελούσε πηγή χρυσού, όπως και η κοιλάδα του ποταμού Αλιάκμονα, το νησί της Θάσου και το όρος Παγγαίο στη Θράκη¹²⁶.

¹²² Davaras 1975, 14

¹²³ Andrews 1990, 54

¹²⁴ Konstantinidi 2001, 6

¹²⁵ Higgins 1961, 7

¹²⁶ Konstantinidi 2001, 6

Άργυρος

Ο άργυρος (εικ. 87) είναι πιο ευπαθής από τον χρυσό, οπότε αν χρησιμοποιούνταν οι ίδιες ποσότητες με τον χρυσό για την κατασκευή κοσμημάτων, δεν έχουν διατηρηθεί μεγάλες ποσότητες. Ο άργυρος σπάνια βρίσκεται σε καθαρός. Η κύρια πηγή αργύρου είναι το μετάλλευμα του γαληνίτη. “Η μέθοδος της εξαγωγής προφανώς αναπτύχθηκε στη Μικρά Ασία κατά την Τρίτη χιλιετία και διαδόθηκε σταδιακά”¹²⁷. Ο άργυρος, στη φυσική του μορφή βρίσκεται σε κόκκους. Ο άργυρος όπως και ο χρυσός, στην καθαρή του μορφή είναι πολύ μαλακός για να χρησιμοποιηθεί μόνος του χωρίς την υποστήριξη άλλων μετάλλων στην κατασκευή κοσμημάτων¹²⁸. Η ανάλυση αργυρών κοσμημάτων της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού, έδειξε ότι το υλικό προήλθε από τη Σίφνο, στις Κυκλάδες. Η Μήλος (Φυλακωπή), η Κέα (Αγία Ειρήνη) και η Νάξος θα μπορούσαν επίσης να είναι τοπικές πηγές αργύρου. Τα μεταλλεία του Λαυρίου στην Αττική, πιθανόν να εφοδίαζαν τις Κυκλάδες και την Κρήτη με άργυρο κατά τη Μέση και Ύστερη Εποχή του Χαλκού. Τα μεταλλεία αργύρου στη Μακεδονία και τη Θράκη έδιναν επίσης μέταλλο κατά την Εποχή του Χαλκού. “Μια άλλη πιθανή πηγή αργύρου βρίσκεται στη Μικρά Ασία με 26 διαφορετικά κοιτάσματα, τα οποία εφοδίαζαν ένα μεγάλο μέρος του αρχαίου κόσμου”¹²⁹.

Ημιπολύτιμοι λίθοι

Οι λίθοι χρησιμοποιούνταν για δύο λόγους στην αρχαία κοσμηματοποιία.

- 1) Χρησιμοποιούνταν με χρυσό και άργυρο σαν ενθέσεις, σαν πέτρες για δαχτυλίδια, ή προσαρμόζονταν σε μετάλλινα κοσμήματα.
- 2) Χρησιμοποιούνταν για χάντρες, περιάπτα και σφραγιδόλιθους, σε περιδέραια, δαχτυλίδια και βραχιόλια. Κατά την Εποχή του Χαλκού, οι

¹²⁷ Higgins 1961, 10

¹²⁸ Konstantinidi 2001, 6

¹²⁹ Konstantinidi 2001, 7

λίθοι χρησιμοποιούνταν για χάντρες, περίαπτα, σφραγιδόλιθους, κεφαλές καρφίτσων και ενθέματα. Προτιμώμενοι λίθοι ήταν η ορεία κρύσταλλος, ο αμέθυστος, η κορναλίνη, ο χαλκηδόνιος και ο λάζουρίτης (Iapis lazuli)¹³⁰.

Οι ημιπολύτιμοι λίθοι που χρησιμοποιούνταν συχνότερα στην κατασκευή κοσμημάτων κατά την Εποχή του Χαλκού στο Αιγαίο παρουσιάζονται εν συντομία παρακάτω:

Αμέθυστος (εικ. 88): Λατινικά, *amethystus*¹³¹. Πρόκειται για ένα βιολετί διαφανές χαλαζιακό πέτρωμα, που βρίσκεται σε κοιλότητες γρανιτικών πετρωμάτων. Στον ελλαδικό χώρο έγινε γνωστό μέσω της Αιγύπτου. Οι Μινωίτες και οι Μυκηναίοι τον χρησιμοποιούσαν για χάντρες και περίαπτα. Στην Αίγυπτο χρησιμοποιείτο επίσης για την κατασκευή σκαραβαίων. Το χρώμα του αμέθυστου αλλάζει με τη θερμότητα¹³². Σύμφωνα με τον Πλίνιο, ο καλύτερος αμέθυστος προέρχεται από την Ινδία, την Αραβία, την Αρμενία, την Αίγυπτο και τη Γαλατία. Αμέθυστος λιγότερο καλής ποιότητας, προερχόταν από τη Θάσο και την Κύπρο¹³³.

Ορεία κρύσταλλος (εικ. 89): Λατινικά, *crystallus*. Ο Πλίνιος αναφέρει ότι η καλύτερη ποιότητα ορείας κρυστάλλου προερχόταν από την Ινδία, τη Μικρά Ασία, την Κύπρο και τις Άλπεις¹³⁴. Η ορεία κρύσταλλος είναι μια άχρωμη ποικιλία χαλαζία. Έχει εξαγωνικό σχήμα και υαλώδη όψη. Στην αρχαιότητα ετοποθετείτο ανάμεσα σε χρωματιστές χάντρες για να τις χωρίζει. Στο Αιγαίο, η ορεία κρύσταλλος φαίνεται να χρησιμοποιείται για πρώτη φορά στην Κρήτη, κατά την ΜΜ

¹³⁰ Higgins 1961, 35

¹³¹ Higgins 1961, 36

¹³² Konstantinidi 2001, 8

¹³³ Higgins 1961, 36

¹³⁴ Higgins 1961, 39

περίοδο. Χάντρες, σφραγιδόλιθοι, κεφαλές περονών, περιάπτα, έπιπλα και εργαλεία, αποτελούν παραδείγματα χρήσης της ορείας κρυστάλλου. Στην Κρήτη, ορεία κρύσταλλος υπάρχει στους βόρειους πρόποδες του όρους Ίδη και στην περιοχή του Ηρακλείου¹³⁵.

Χαλκηδόνιος (εικ. 90): Αυτός ο λίθος είναι ουσιαστικό πυρίτολιθος σε κρυσταλλική μορφή και περιλαμβάνει μια ομάδα από είδη χαλαζία όπως ο αχάτης και η κορναλίνη. Είναι διαφανές πέτρωμα και υπάρχει σε λευκό, μπλέ και πράσινο χρώμα. Είναι σκληρό και ανθεκτικό πέτρωμα με σαπωνοειδή υφή. Ο χαλκηδόνιος εισαγόταν από την Αίγυπτο¹³⁶.

Κορναλίνη (εικ. 91): Ο αρχαίος *σάρδιος*¹³⁷. Πρόκειται για μια ποικιλία του χαλκηδόνιου. Η Ανατολική Έρημος της Αιγύπτου έδινε μεγάλες ποσότητες κορναλίνης. Το κόκκινο χρώμα της οφείλεται στα οξειδία του σιδήρου¹³⁸.

Λαζουρίτης, ή Λάπις λάζουλι (εικ. 92): Ο αρχαίος *κνανός*¹³⁹. Το χρώμα του ποικίλει από πρασινωπό μπλέ σε βαθύ βιολετί μπλέ. Το βαθύ έντονο μπλέ ήταν το προτιμότερο και ακριβότερο. “Το Αφγανιστάν είναι η πιο γνωστή περιοχή από όπου προέρχεται το λάπις λάζουλι , το οποίο εξορυσσόταν για πάνω από 6000 χρόνια”¹⁴⁰.

Οι μαλακοί λίθοι όπως ο χαλαζίας, χρησιμοποιούνταν για χάντρες, περιάπτα και σφραγιδόλιθους, επειδή ήταν εύκολο να σκαλιστούν, ενώ οι σκληρότεροι όπως η ορεία κρύσταλλος, τοποθετούνταν στις κεφαλές

¹³⁵ Konstantinidi 2001, 8

¹³⁶ Konstantinidi 2001, 8

¹³⁷ Higgins 1961, 37

¹³⁸ Konstantinidi 2001, 8

¹³⁹ Higgins 1961, 38

¹⁴⁰ Konstantinidi 2001, 9

περονών. “Είναι πιθανό, οι ημιπολύτιμοι λίθοι να πιστευόταν ότι διέθεταν μαγικές ιδιότητες, όπως στην Αίγυπτο κατά την εποχή εκείνη και αργότερα στο Αιγαίο”¹⁴¹.

Γυαλί

Το γυαλί (εικ. 93) εισήχθη στον αιγαιακό χώρο κατά τον 15^ο αι. π.Χ. Δεν υπάρχουν αρκετά στοιχεία προκειμένου να δοθεί μια ακριβής χρονολογία, ωστόσο, σε ένα κτίριο στα δυτικά του ανακτόρου της Κνωσού, βρέθηκε γυαλί το οποίο χρονολογήθηκε στην ΥΜ ΙΒ περίοδο¹⁴². Με βάση ορισμένα άμορφα κομμάτια μπλε γυαλιού στο ίδιο σημείο, διατυπώθηκε η άποψη ότι ίσως είχε παρασκευαστεί και υποστεί κατεργασία επιτόπου¹⁴³. Επιπλέον στοιχεία για την κατεργασία γυαλιού στον χώρο του Αιγαίου προέρχονται από την Τίρυνθα, όπου βρέθηκαν ημιτελή αντικείμενα, ράβδοι και σταγόνες από γυαλί¹⁴⁴.

Το γυαλί δημιουργείται αναμειγνύοντας άμμο, κονιορτοποιημένο ασβεστόλιθο και σόδα και θερμαίνοντας τα σε υψηλή θερμοκρασία μέχρι να υγροποιηθούν. Στην αρχαιότητα, το μείγμα που χρησιμοποιείτο ήταν ποτάσα, ασβεστόλιθος και πυριτόλιθος. “Το γυαλί μπορούσε να διαμορφωθεί σε φύλλα, ή σε κυλίνδρους, ή κλωστές, να κοπεί, ή να του δοθούν διάφορα σχήματα”¹⁴⁵.

Τα πιο αναγνωρίσιμα γυάλινα αντικείμενα στο χώρο του Αιγαίου (βλ. σελ. 30), θεωρούνται η μυκηναϊκή ανάγλυφη χάντρα και τά διακοσμητικά πλακίδια, τα οποία έχουν βρεθεί σε τάφους σε όλο τον αιγαιακό χώρο¹⁴⁶.

¹⁴¹ Konstantinidi 2001, 8

¹⁴² Panagiotaki 2004, 168

¹⁴³ Panagiotaki 2004, 168

¹⁴⁴ Panagiotaki 2004, 168

¹⁴⁵ Konstantinidi 2001, 10

¹⁴⁶ Panagiotaki 2004, 170

Για την κατασκευή των χαντρών εφαρμοζόταν η τεχνική της χύτευσης σε μήτρα¹⁴⁷. Η τεχνική της χύτευσης ουσιαστικά γινόταν με το να χύνουν λιωμένο μέταλλο, ή γυαλί μέσα σε ένα καλούπι. Η μέθοδος αυτή είχε το πλεονέκτημα της κατασκευής αντικειμένων χωρίς περαιτέρω διεργασία. Για το γυαλί ειδικά, υπάρχει μια ιδιαίτερη μέθοδος, η τεχνική του “τηκόμενου κηρού”. Πρώτα, ένα πρόπλασμα του αντικειμένου φτιαχνόταν με κερί μέλισσας και στη συνέχεια καλυπτόταν με πηλό. Στη συνέχεια, ο πηλός θερμαινόταν και το κερί στο εσωτερικό είτε έλιωνε και εξατμιζόταν, ή έτρεχε από οπές ανοιγμένες στον πηλό. Στη συνέχεια η μήτρα ψηνόταν και λιωμένο μέταλλο, ή γυαλί χυνόταν στο εσωτερικό του από τις οπές. Αφού κρύωνε, το καλούπι έσπαγε και το αποκαλλυμμένο αντικείμενο ήταν έτοιμο για περαιτέρω χρήση¹⁴⁸.

Το γυαλί εθεωρείτο σπουδαίο υλικό, όπως μαρτυρούν τα ανάλογα ευρήματα από το ναύαγιο του Ulu Burun. Το γυαλί μεταφερόταν με τη μορφή υαλοπλινθωμάτων μαζί με άλλα αγαθά, όπως τάλαντα χαλκού πιθανώς από την Κύπρο, χαναανιτικούς αμφορείς, χρυσό από την Αίγυπτο, ήλεκτρο από τη Βαλτική και άλλα πολύτιμα υλικά¹⁴⁹.

Φαγεντιανή

“Η φαγεντιανή (εικ. 94) είναι ουσιαστικά ένα υαλώδες κεραμικό που δεν περιέχει πηλό, το οποίο αποτελείται κυρίως από θρυμματισμένο χαλαζία, ή άμμο, με μικρές ποσότητες ασβεστόλιθου και νάτρου, ή στάχτη από φυτά”¹⁵⁰. “Η μάζα αυτή καλύπτεται από υάλωση, συνήθως φωτεινού μπλε-πράσινου χρώματος, λόγω της παρουσίας χαλκού στο μείγμα”¹⁵¹. Η σύνθεσή της διαφέρει από εκείνη του γυαλιού. Μπορεί να δουλευτεί με το χέρι, ή με τη χρήση μήτρας. Αφού στεγνώσει και ψηθεί, γίνεται

¹⁴⁷ Demakopoulou 1988, 54-56

¹⁴⁸ Konstantinidi 2001, 19

¹⁴⁹ Cline 1994, 100

¹⁵⁰ Nicholson 1998, 50

¹⁵¹ Nicholson 1998, 50

σκληρή, αν και υπάρχουν πολλά επίπεδα σκληρότητας. Η φαγεντιανή εχρησιμοποιείτο κυρίως για χάντρες και περίαπτα. Οι μέθοδοι επεξεργασίας ήταν ίδιες με εκείνες του γυαλιού¹⁵².

“Η φαγεντιανή θεωρείται η πρώτη συνθετική ύλη αλλά στην πραγματικότητα, πρώτα έγινε η υάλωση -μία πρόιμη μορφή υάλου- για να εφυαλωθούν χάντρες από στεατίτη και χαλαζία και στη συνέχεια η φαγεντιανή.¹⁵³” Η υάλωση και η φαγεντιανή έκαναν την εμφάνισή τους στην Εγγύς Ανατολή κατά την 5^η χιλιετία π.Χ., στην Αίγυπτο κατά την 4^η, ενώ στον αιγαιακό χώρο την 3^η χιλιετία π.Χ.¹⁵⁴. “Δεν είναι σίγουρο το αν η τεχνολογία αυτή εισήχθη στην Κοιλιάδα του Νείλου από τη Μεσοποταμία, ή όχι”¹⁵⁵. Η φαγεντιανή ίσως αναπτύχθηκε αρχικά σαν ένα υποκατάστατο του ακριβού λάπις λάζουλι¹⁵⁶. Οι χάντρες φαγεντιανής, χρωματιστές, ή λευκές, έχουν βρεθεί στην Κρήτη, ήδη από το 1800 π.Χ. Η τοπική τους κατασκευή είναι σχεδόν σίγουρη. “Ήδη από το 1500 π.Χ. η κατασκευή φαγεντιανής είχε εγκαθιδρυθεί στην ηπειρωτική Ελλάδα”¹⁵⁷.

Αιγυπτιακό μπλε (blue frit)

Το αιγυπτιακό μπλε (εικ. 95) αποτελείται από τις ίδιες πρώτες ύλες με τις οποίες παρασκευάζεται η φαγεντιανή. Υπάρχουν δύο διαφορετικές αποχρώσεις: έντονο κυανό και ανοιχτό κυανό. Το αιγυπτιακό μπλε δεν φέρει εφυάλωση και είναι ομοιόμορφο σε όλο το πάχος του¹⁵⁸.

Κατασκευάστηκε στην Αίγυπτο κατά την 4^η Δυναστεία (2400 π.Χ.) και εξαπλώθηκε στην Εγγύς Ανατολή, ενώ χρησιμοποιήθηκε ευρέως και στις δύο περιοχές. Το αιγυπτιακό μπλε απαντάται στην Κρήτη

¹⁵² Konstantinidi 2001, 11

¹⁵³ Παναγιωτάκη 2006, 239

¹⁵⁴ Παναγιωτάκη 2006, 239-240

¹⁵⁵ Bianchi 1998, 22

¹⁵⁶ Friedman 1998, 15

¹⁵⁷ Higgins 1961, 42

¹⁵⁸ Παναγιωτάκη 2006, 454

κατά τη MM I περίοδο κι εχρησιμοποιείτο για την κατασκευή ψήφων και μεταγενέστερα για αγγεία και αγαλματίδια¹⁵⁹. Κατά την κρητομυκηναϊκή περίοδο χρησιμοποιήθηκε σαν χρωστική για τις τοιχογραφίες και αργότερα για αγγεία και μικρα αντικείμενα¹⁶⁰.

Κοσμήματα στις τοιχογραφίες

Παρακάτω θα γίνει μια προσπάθεια περιγραφής των κοσμημάτων που απεικονίζονται στις αιγαιακές τοιχογραφίες και σύγκρισης -όπου αυτό είναι δυνατό- με πραγματικά κοσμήματα. Όπως αναφέρθηκε και στην εισαγωγή, η σύγκριση ανάμεσα στις απεικονίσεις των κοσμημάτων και σε πραγματικά κοσμήματα, θα εστιαστεί κυρίως στις τοιχογραφίες της Θήρας.

Οι τοιχογραφίες που απεικονίζουν κοσμήματα στο Ακρωτήρι είναι¹⁶¹:

Οικία των Γυναικών, Δωμάτιο 1: *Γυναίκα*” (εικ. 24), *Γυμνόστηθη Γυναίκα*” (εικ. 25)

Δυτική Οικία, Δωμάτιο 5: *Ίέρεια*” (εικ. 26)

Ξεστή 3, Δεξαμενή Καθαρμών: *Λατρεύτρια*” (εικ. 27), *Λατρεύτρια*” (εικ. 28), *Λατρεύτρια*” (εικ. 29)

Ξεστή 3, Δωμάτιο 3α: *Κροκοσυλλέτρια*” (εικ. 30), *Κροκοσυλλέτρια*” (εικ. 31), *Κροκοσυλλέτρια*” (εικ. 32), *Κροκοσυλλέτρια*” (εικ. 33), *Πότνια*” (εικ. 34)

Ξεστή 3, Δωμάτιο 3β: *Γυναίκα*” (εικ. 35), *Γυναίκα*” (εικ. 36)

Κτίριο Βήτα, Δωμάτιο 1: Αριστερός *Πυγμάχος*” (εικ. 37)

Τομέας Άλφα: *Ο Αφρικανός*” (εικ. 39)

¹⁵⁹ Ο.π.

¹⁶⁰ Ο.π.

¹⁶¹ Younger 1992, 277-9

Στην Κρήτη, ορισμένα παραδείγματα τοιχογραφιών που αναπαριστούν κοσμήματα στο ανάκτορο της Κνωσού είναι¹⁶²:

- Ο “*Ρυτοφόρος*” (εικ. 16)
- Οι μορφές από την “*Τοιχογραφία της Πομπής*” (εικ. 13)
- Οι μορφές από την “*Τοιχογραφία του Ταυρομάχου*” (εικ. 12)
- Ο “*Αρχηγός των Μαύρων*” (εικ. 18)
- Οι “*Κυανές Κυρίες*” (εικ. 2)

Υπάρχουν επίσης δύο ανάγλυφες τοιχογραφίες που απεικονίζουν κοσμήματα. Η πρώτη είναι ο “*Πρίγκηπας-Ιερέας*” (εικ. 11), ο οποίος φορά ένα περιδέριο, ή γιρλάντα με άνθη παπύρου, ή κρίνους και η δεύτερη, η τοιχογραφία του “*Κοσμήματος*” (εικ. 4), όπου απεικονίζεται ένα περιδέριο, με χάντρες σε σχήμα ανθρώπινης κεφαλής.

Στις Μυκήνες, δύο γυναικείες φιγούρες απεικονίζονται με κοσμήματα:

- Η “*Ίέρεια φέρουσα αναθήματα*” (εικ. 40)
- Η “*Μυκηναία*¹⁶³” (εικ. 41)

Στη Φυλακωπή υπάρχουν δύο θραύσματα τοιχογραφιών που αναπαριστούν ανθρώπινες φιγούρες οι οποίες φορούν κοσμήματα:

- Μια καθιστή μορφή με βραχιόλια που θυμίζουν κορδόνια (εικ. 19)
- Μια μορφή που σκύβει, η οποία φορά ένα είδος κορδονιού δεμένο πίσω στο λαιμό της (εικ. 20)¹⁶⁴.

¹⁶² Younger 1992, 279

¹⁶³ Younger 1992, 279-280

¹⁶⁴ Younger 1992, 280

Περιδέραια

Υπάρχουν δεκαοχτώ περιδέραια που απεικονίζονται στις θηραϊκές τοιχογραφίες. Περιδέραια φορούν μια ανδρική μορφή, μια παιδική και εννέα γυναικείες σε μία, δύο, ή τρεις σειρές.

Υπάρχουν επτά τύποι περιδεραίων στις απεικονίσεις των θηραϊκών τοιχογραφιών:

Περιδέραιο σε σχήμα απλής ταινίας, αποτελούμενο από μαύρα περιθώρια χωρίς χρώμα να σώζεται στο ενδιαμέσο.

Αυτός ο τύπος απεικονίζεται γύρω από τον λαιμό της “Γυναίκας” από το Δωμάτιο 1 στην Οικία των Γυναικών και της “Ιέρειας” από το Δωμάτιο 5 της Δυτικής Οικίας. Η απλή αυτή ταινία θα μπορούσε να απεικονίζει κάποιο είδος μετάλλου, ή υφάσματος. Δεν υπάρχουν ανάλογα κοσμήματα που να αντιστοιχούν σ’ αυτό τον τύπο περιδεραίου.

Περιδέραιο σε σχήμα απλής μπλε ταινίας με περιθώριο μαύρων στιγμών (πιθανόν χάντρες).

Υπάρχουν εννέα γυναικείες φιγούρες που απεικονίζονται με περιδέραια και οι τρεις από αυτές φορούν τον συγκεκριμένο τύπο κοσμήματος: η “Λατρεύτρια” (εικ. 27), η “Λατρεύτρια” (εικ. 29) και η “Πότνια”.

Οι ταινίες αυτού του τύπου απεικονίζονται με μπλε χρώμα και οι κουκίδες, που πιθανόν αναπαριστούν χάντρες, είναι μαύρες. Το μπλε υλικό που απεικονίζεται θα μπορούσε να είναι είτε κάποιο είδος μετάλλου, ίσως ασήμι, με διακόσμηση κοκκίδωσης, ή χάντρες κολλημένες επάνω του, ή ένα κομμάτι υφάσματος με ραμμένες χάντρες στα περιθώριά του. Δεν υπάρχει πραγματικό κόσμημα που να αντιστοιχεί στην τοιχογραφία αυτού του περιδεραίου.

Κίτρινη ταινία με κόκκινες στιγμές γύρω από το λαιμό

Το συγκεκριμένο περιδέραιο απεικονίζεται γύρω από τον λαιμό της “Κροκοσυλλέκτριας” (εικ. 30). Η ταινία είναι χρωματισμένη κίτρινη με κόκκινες στιγμές στην επιφάνειά της και θα μπορούσε να απεικονίζει ένα κομμάτι υφάσματος με ραμμένες χάντρες, ή κάποιο είδος μετάλλου, ίσως χρυσό, με διακόσμηση κοκκίδωσης, ή χάντρες κολλημένες επάνω του. Δυστυχώς δεν έχει βρεθεί κάποιο κόσμημα που να φέρει διακόσμηση αντίστοιχη με την συγκεκριμένη τοιχογραφία.

Περιδέραια με σφαιρικές χάντρες.

Υπάρχουν τέσσερις απεικονίσεις περιδεραιών με σφαιρικές χάντρες: α) το περιδέραιο στο χέρι της “Λατρεύτριας” (εικ. 27), με γκρι σφαιρικές χάντρες που μειώνονται σε διάμετρο και είναι περασμένες σε ένα κόκκινο κορδόνι, β) το περιδέραιο στο λαιμό της “Κροκοσυλλέκτριας” (εικ. 33) το οποίο αποτελείται από μεγάλες σφαιρικές κόκκινες χάντρες, γ) το περιδέραιο με τις μεγάλες μπλε χάντρες γύρω από το λαιμό του “Νεαρού Πυγμαχού” και δ) ένα ακόμη περιδέραιο, το οποίο αποτελείται από μια διπλή σειρά μικρών μαύρων χαντρών, γύρω από το λαιμό της “Δεύτερης Γυναίκας” από το δωμάτιο 3β στην Ξεστή 3. Ωστόσο, το μαύρο χρώμα που χρησιμοποιήθηκε για την απεικόνιση των χαντρών αυτών, αναπαριστά ένα υλικό άγνωστης ταυτότητας¹⁶⁵.

Ένα περιδέραιο με μαύρες σφαιρικές χάντρες απεικονίζεται επίσης στο λαιμό της “Ταυροκαθάπτριας” στην Κνωσό (εικ. 96). Από το θησαυρό των Αηδονιών προήλθαν δύο παρόμοια περιδέραια φτιαγμένα από σκούρο αμέθυστο (εικ. 97).

Σε αντιστοιχία με το περιδέραιο στο χέρι της “Λατρεύτριας” (εικ. 27), από τον Πόρο του Ηρακλείου προήλθε ένα παρόμοιο κόσμημα το οποίο χρονολογήθηκε στην ΜΜ ΙΙΙ-ΥΜ Ι περίοδο (εικ. 98). Αποτελείται

¹⁶⁵ Laffineur 2000, 901

από 19 γκρίζες σφαιρικές χάντρες από αμέθυστο και 34 μικρότερες σφαιρικές και δισκοειδείς χάντρες από σάρδιο. Από την ανασκαφή στη μινωική θέση του Πόρου, προέκυψε ότι κατά την ΥΜ Ι περίοδο, τοπικά εργαστήρια κοσμηματοποιίας έφτιαχαν κοσμήματα από ημιπολύτιμους λίθους¹⁶⁶. Παρόμοια τέτοια περιδέραια από υαλόμαζα προέρχονται από τον θησαυρό των Αηδονιών (εικ. 99).

Σε αντιστοιχία με το περιδέραιο της “Κροκοσυλλέκτριας” (εικ. 33), βρέθηκε ένα περιδέραιο από την Πρόσυμνα (Θαλαμωτός Τάφος XXXIII) στην Αργολίδα, ο οποίος χρονολογείται στην ΥΕ ΙΙΙ περίοδο (15^{ος}-13^{ος} αι. π.Χ.). Το περιδέραιο αποτελείται από 58 χάντρες φτιαγμένες από κορναλίνη (εικ. 100 στο μέσον). Οι χάντρες είχαν σφαιρικό και κυλινδρικό σχήμα διαφόρων μεγεθών, από μικρό μέχρι μεσαίο. Η χάντρα στο μέσον του περιδεραίου είναι η μεγαλύτερη, με φακοειδές σχήμα και διαμπερή οπή. Η κορναλίνη ήταν πολύ δημοφιλής στους Μυκηναίους. Εισαγόταν σε μεγάλες ποσότητες με άλλους ημιπολύτιμους λίθους από την Ανατολή, τους οποίους οι Μυκηναίοι χρησιμοποιούσαν για να φτιάξουν χάντρες και σφραγίδες¹⁶⁷.

Ακόμη, από το νεκροταφείο των Καλυβιών στη Φαιστό, βρέθηκαν πολλές σφαιρικές χάντρες από κορναλίνη (εικ. 101), οι οποίες χρονολογούνται στην Πρώιμη Μετανακτορική περίοδο (1400-1300 π.Χ.).

Η “Μυκηναία” φορά επίσης περιδέραιο που αποτελείται από κίτρινες και κόκκινες στιγμές που προφανώς αναπαριστούν μικρές σφαιρικές χάντρες, καθώς επίσης και ορισμένες σταγονόσχημες χάντρες που κρέμονται σε σειρές κάτω από τις σφαιρικές χάντρες του περιδεραίου. Οι κόκκινες σταγονόσχημες χάντρες από σάρδιο (εικ. 82) από τους τάφους 518 και 529 από τις Μυκήνες¹⁶⁸, αποτελούν ένα χαρακτηριστικό αντίστοιχο παράδειγμα κοσμήματος, όπως και οι χάντρες

¹⁶⁶ Dimopoulou 2000, 115

¹⁶⁷ Demakopoulou 1988, 216

¹⁶⁸ Demakopoulou 1995, 56

από αμέθυστο από το νεκροταφείο των Καλυβιών στη Φαιστό (εικ. 101) και από τον Ταφικό Κύκλο Α (εικ. 102). Οι σταγονόσχημες χάντρες που κρέμονταν από κάποιο περιδέραιο ήταν προφανώς δημοφιλής τρόπος κόσμησης. Οι χάντρες του χρυσού περιδεραίου από την Αγία Τριάδα (εικ. 56) είχαν παρόμοια διάταξη.

Περιδέραια με χάντρες υπό μορφή φυτών και ζώων

Χάντρες με νατουραλιστικά σχήματα υπάρχουν σε τρία περιδέραια: οι χάντρες με κίτρινο χρώμα στο σχήμα άνθους παπύρου για το μακρύτερο περιδέραιο της “*Λατρεύτριας*” (εικ. 27) (αν και ίσως πρόκειται για πραγματικά άνθη) και στην τοιχογραφία της “*Πότνιας*”, οι κόκκινες, μπλε και κίτρινες χάντρες σε σχήμα πάπιας περασμένες σε ένα κόκκινο κορδόνι, καθώς επίσης γαλάζιες και κίτρινες χάντρες σε σχήμα λιβελούλας, οι οποίες κρέγονται από ένα είδος περιδεραίου που θυμίζει κορδόνι¹⁶⁹.

Το μακρύτερο περιδέραιο γύρω από τον λαιμό της “*Λατρεύτριας*” (εικ 27), του οποίου οι χάντρες ίσως απεικονίζουν άνθη παπύρου, ή κρίνου, είναι χρωματισμένο κίτρινο, ίσως υπονοώντας τον χρυσό.

Στα Δεντρά της Αργολίδας (Θαλαμωτός Τάφος 10) βρέθηκε ένα χρυσό περιδέραιο (εικ. 103) το οποίο ανήκε στην ΥΕ ΙΙ Β-ΙΙΙ Α1 περίοδο (τέλη του 15^{ου} αι. π.Χ.). Το περιδέραιο αποτελείται από 20 χρυσές χάντρες σε σχήμα άνθους παπύρου, ή κρίνου και 19 χάντρες σε σχήμα ημιρόδακα. Οι χάντρες φέρουν έκτυπη και λεπτή εγχάρακτη διακόσμηση. Αυτό το κομψό περιδέραιο ανακαλύφθηκε στον πλούσιο Θαλαμωτό Τάφο 10 στο μεγάλο μυκηναϊκό νεκροταφείο στα Δεντρά. Πρόκειται για ένα από τα ωραιότερα περιδέραια της περιόδου μετά το 1450 π.Χ. όταν η κατεργασία του χρυσού στις Μυκήνες έφτασε στο απόγειό της¹⁷⁰.

¹⁶⁹ Laffineur 2000, 904

¹⁷⁰ Demakopoulou 1988, 50

Από τον μυκηναϊκό θησαυρό των Αηδονιών βρέθηκε ένα παρόμοιο περιδέραιο (εικ. 104) που χρονολογείται στον 15ο αι. π.Χ, του οποίου οι χάντρες είναι ίδιες με εκείνες του περιδεραίου από τα Δεντρά, ωστόσο κάπως περισσότερο σχηματοποιημένες.

Το περιδέραιο από τον Θολωτό Τάφο 78 από τις Μυκήνες (εικ. 81) αποτελείται επίσης από 59 χάντρες σε σχήμα παπύρου, αν και σχηματοποιημένες. Επίσης, υπάρχει ένα παρόμοιο περιδέραιο που χρονολογείται στον 15ο αι. π.Χ. και ανακαλύφθηκε στο μυκηναϊκό νεκροταφείο των Αηδονιών (εικ. 105).

Μία χρυσή χάντρα από την Κνωσό (εικ. 106) φέρει επίσης ορισμένες ομοιότητες με τα άνθη της τοιχογραφίας. Η χάντρα βρέθηκε σε ένα τάφο με άλλες χρυσές χάντρες, οι οποίες σύμφωνα με τον Evans ανήκαν σε διαφορετικά κοσμήματα. Η χάντρα σε σχήμα κρίνου φέρει τρεις οπές, πράγμα που μπορεί να υποδεικνύει ότι αποτελούσε κρίκο για τρεις διαφορετικές σειρές χαντρών, σύμφωνα με τον αιγυπτιακό τύπο των κολλάρων. Τα άνθη παπύρου και λωτού είχαν ιερή σημασία στην Αίγυπτο αλλά δεν είναι ξεκάθαρο αν οι κάτοικοι του Αιγαίου τα έβλεπαν σαν φυλαχτά, ή τα θεωρούσαν απλά στολίδια¹⁷¹.

Από τον Θαλαμωτό Τάφο 10 των Δεντρών, βρέθηκε ένα περιδέραιο με χρυσές χάντρες και ένα χρυσό περίαπτο σε σχήμα κρίνου (εικ. 107). Το περίαπτο αυτό, σύμφωνα με τον Persson, θυμίζει πολύ το χρυσό ομοίωμα άνθους από τον θολωτό τάφο του Καπακλή στον Βόλο¹⁷².

Μια σειρά από κρίνους απεικονίζεται και στο στέρνο του “Πρίγκιπα-Ιερέα” αλλά είναι αδύνατο να λεχθεί με βεβαιότητα αν οι κρίνοι αυτοί απεικόνιζαν αληθινά άνθη, ή κρινόσχημες χάντρες (εικ.

¹⁷¹ Panagiotaki 2000, 126

¹⁷² Persson 1942, 77

108). Οι κρίνοι, φαίνεται ότι αποτελούσαν γενικότερα ένα αγαπημένο διακοσμητικό μοτίβο στο Αιγαίο της Εποχής του Χαλκού.

Το περιδέριο γύρω από το λαιμό της “Πότνιας”, με τις μπλέ, κίτρινες και κόκκινες χάντρες σε σχήμα πάπιας, ίσως υπονοούσε ότι η “Θεά” κυριαρχούσε στο βασίλειο των ζώων. Η πάπια ως θέμα, είναι ανατολικής προέλευσης και στην περίπτωση αυτή, με βάση τα χρώματα που χρησιμοποιήθηκαν για το συγκεκριμένο περιδέριο, πιθανώς να απεικονίζαν χρυσό, ασήμι (ή μπλε υαλόμαζα), κορναλίνη και ίσως ελεφαντόδοντο. Το μοτίβο της πάπιας είναι επίσης γνωστό από μια χρυσή χάντρα που απεικονίζει μια πάπια, από την Κνωσό (εικ. 109), μία ακόμη από το μυκηναϊκό νεκροταφείο των Θηβών και δύο ακόμη, φτιαγμένες από κορναλίνη, από το Παλαίκαστρο¹⁷³. “Από το νεκροταφείο των Αηδονιών βρέθηκαν αρκετές χάντρες σε σχήμα πάπιας, σε διάφορα μέγεθη, φτιαγμένες από στεατίτη, γυαλί, και φαγεντιανή”¹⁷⁴ (εικ. 110).

Το κόσμημα του “Πότνιου” από τον Θησαυρό της Αίγινας, ο οποίος κρατά δύο πάπιες, αποτελεί ένα ακόμα παράδειγμα, εφόσον τα χαρακτηριστικά των πουλιών απεικονίζονται καθαρά. Ακόμη, στην τοιχογραφία της “Πότνιας” στη Θήρα, όπως και στο κόσμημα με τον “Πότνιο”, οι μορφές που απεικονίζονται και στις δύο περιπτώσεις, ίσως αναπαριστούν κάποια θεότητα, γεγονός που καταδεικνύει την θρησκευτική σημασία που ίσως είχε η πάπια την περίοδο εκείνη¹⁷⁵.

Το δεύτερο περιδέριο της “Πότνιας” αποτελείται από πέντε μεγάλες χάντρες σε σχήμα λιβελούλας. Οι χάντρες αυτές κρέμονται από ένα είδος αλυσίδας σε σχήμα σχοινιού, με κάθετες, ή διαγώνιες γραμμές. Οι λιβελούλες είχαν ανοιχτά φτερά, σαν να πρόκειται να πετάξουν. Το επάνω ζευγάρι φτερών είναι καμπύλο και το κάτω, επίπεδο. Οι κεραίες τους αποτελούν το σημείο ένωσης με την αλυσίδα.

¹⁷³ Televantou 1984, 38

¹⁷⁴ Konstantinidi 2001, 241

¹⁷⁵ Nilsson 1950, 367-8. Televantou 1984, 39

Ένα μοναδικό χάλκινο περιάπτο με τη μορφή λιβελούλας¹⁷⁶ έχει βρεθεί στον Μόγλο της Κρήτης (εικ. 111). Ακόμη, σε ένα χρυσό σφραγιστικό δαχτυλίδι από τις Αρχάνες (εικ. 112) αναπαριστώνται δύο λιβελούλες¹⁷⁷. Επίσης, διάφορα άλλα έντομα, όπως μύγες (Αϊδόνια στη Νεμέα) και χρυσαλίδες, ή πεταλούδες (Καπακλί, Μυκήνες) είναι γνωστά από την Κρήτη και την Ηπειρωτική Ελλάδα¹⁷⁸.

“Στην Αίγυπτο εκείνης της περιόδου, τα έντομα συμβόλιζαν την ψυχή, γι’ αυτό και είχαν θρησκευτική σημασία”¹⁷⁹. Οι λιβελούλες που κρέμονταν από την αλυσίδα, μπορούν να βρουν παράλληλα στους κρεμάμενους δίσκους το κοσμήματος με τις μέλισσες από τα Μάλια, καθώς επίσης και από τους δίσκους που κρέμονται από το κόσμημα του “Πότνιου”, από τον Θησαυρό της Αίγινας¹⁸⁰.

Το μέγεθος των λιβελούλων είναι ίσως πολύ μεγάλο για να θεωρηθούν χάντρες. Οι συγκεκριμένες απεικονίσεις, σε συνδυασμό με την πιθανή θρησκευτική τους σημασία και το γεγονός ότι ίσως βρίσκονταν γύρω από τον λαιμό μιας θεότητας, ή έστω ιέρειας, πιθανόν να υποδείκνυε ότι αυτές οι λιβελούλες αναπαριστούσαν κοσμήματα που φοριούνταν σαν φυλαχτά.

Αντίστοιχο περιδέραιο με το συγκεκριμένο κόσμημα δεν έχει ανακαλυφθεί. Ωστόσο, σύμφωνα με την Τελεβάντου, εντοπίζεται μια ομοιότητα στο σχήμα και τη σύνθεση των στοιχείων, με την χρυσή “αλυσίδα με τα γεράκια” (εικ. 113) από τον 5ο Λακκοειδή Τάφο του Ταφικού Κύκλου Α στις Μυκήνες. Η “αλυσίδα” αυτή αποτελείται από ψήφους που παριστάνουν ζευγάρια αετών, ή γερακιών με μονοκόμματο

¹⁷⁶ <http://zervonikolakis.lastros.net/livelula.html>

¹⁷⁷ <http://zervonikolakis.lastros.net/livelula.html>

¹⁷⁸ Konstantinidi 2001, 241

¹⁷⁹ Konstantinidi 2001, 241

¹⁸⁰ Televantou 1984, 41

ταινιωτό επάνω τμήμα, ώστε όταν είναι περασμένες σε νήμα, να δίνουν την εντύπωση ταινίας από την οποία κρέμονται εικονιστικές ψήφοι¹⁸¹.

Περιδέραια σε σχήμα κορδονιού, ή περιδέραια φτιαγμένα από κυλινδρικές χάντρες.

Η “Κροκοσυλλέκτρια” (εικ. 30) και η “Πότνια” απεικονίζονται με περιδέραια σε σχήμα κορδονιού.

Ένα μπλε κορδόνι με κάθετες μαύρες γραμμές γύρω από τον λαιμό της “Κροκοσυλλέκτριας” (εικ. 30), ίσως απεικονίζει κυλινδρικές χάντρες. Πρώιμα παραδείγματα κυλινδρικών χαντρών έχουν βρεθεί στον Μόγλο της Κρήτης κατά την ΠΜ II/III περίοδο. Ο συγκεκριμένος τύπος ήταν σε χρήση στην Κρήτη και κατά την επόμενη περίοδο (Μαύρο Σπήλιο ΥΜ III)¹⁸².

Στην ηπειρωτική Ελλάδα, το σχήμα αυτό ήταν πολύ δημοφιλές. Από το Νέο Κάδμειο (Αίθουσα του Θησαυρού) στη Θήβα (ΥΕ III Β), βρέθηκε ένα περιδέραιο αποτελούμενο από 10 κυλινδρικές χάντρες από όνυχα (εικ. 114). Ο όνυχας, ένας πολύ σκληρός ημιπολύτιμος λίθος, εισαγόταν στον ελλαδικό χώρο από την Ανατολή¹⁸³.

Από το κεντρικό ιερό του ανακτόρου της Κνωσού, (δωμάτιο των λεκανών ΜΜ ΙΒ), βρέθηκαν συνολικά χίλιες εξακόσιες τριάντα εννέα κυλινδρικές χάντρες από αιγυπτιακό μπλε (εικ. 115). Δεν είναι σίγουρο αν κατασκευάστηκαν στην Κρήτη, ή αν εισήχθησαν από την Αίγυπτο. Πρόκειται για τις πρωιμότερες ψήφους αιγυπτιακού μπλε που έχουν βρεθεί στην Κρήτη¹⁸⁴. Η σύνθεσή των χαντρών αυτών σε περιδέραια, μοιάζει με το περιδέραιο από χάντρες φαγεντιανής που βρέθηκε στους

¹⁸¹ Televantou 1984, 42

¹⁸² Konstantinidi 2001, 22

¹⁸³ Christopoulou 1988, 117

¹⁸⁴ Παναγιωτάκη 2000, 114

Λακκοειδείς Τάφους των Μυκηνών (ΥΕ ΙΙΙ, 15^{ος}-13^{ος} αι. π.Χ., εικ. 88, στα αριστερά).

Επίσης, από τον Πλάτανο (Θολωτός Τάφος Α, ΠΜ-ΜΜ) στην Κρήτη, βρέθηκαν εικοσιτέσσερις κυλινδρικές χάντρες από φαγεντιανή, χωρίς όμως να σώζεται η εφυάλωσή τους¹⁸⁵ (εικ. 116).

Στην τοιχογραφία της “Κροκοσυλλέκτριας” (εικ. 30), απεικονίζεται ένα είδος κορδονιού σε κίτρινο χρώμα, με έξι ζεύγη κόκκινων σφαιρικών χαντρών. Οι χάντρες στο σχήμα λιβελούλας από το περιδέραιο της “Πότνιας”, επίσης κρέμονται από ένα είδος κορδονιού. Ωστόσο, θα μπορούσε επίσης να αναπαρίσταται ένα είδος περιδεραίου, φτιαγμένου από κυλινδρικές χάντρες, όπως και εκείνο γύρω από τον λαιμό της “Κροκοσυλλέκτριας” (εικ. 30).

Ακόμη, από το νεκροταφείο του Μόχλου προήλθε ένα περιδέραιο με τριάντα πέντε πολύ λεπτές κυλινδρικές χρυσές χάντρες (εικ. 117), το οποίο θυμίζει αρκετά κορδόνι¹⁸⁶.

Μονοκόμματο πλατύ περιδέραιο

Η “Γυναίκα” (εικ. 34) από το Δωμάτιο 3β στην Ξεστή 3, απεικονίζεται με ένα περιδέραιο κίτρινου και κόκκινου χρώματος σε σχήμα ημισελήνου. Ωστόσο, ο συγκεκριμένος τύπος περιδεραίου εγείρει ορισμένα ερωτήματα. Το κόκκινο άνω τμήμα του περιδεραίου απεικονίζει ένα υλικό που δεν μπορεί να προσδιοριστεί με βεβαιότητα. Για παράδειγμα, θα μπορούσε να αναπαρίσταται κάποιο είδος τεχνικής χύτευσης.

Το συγκεκριμένο περιδέραιο αποτελείται από δύο ταινίες, η άνω χρωματισμένη κόκκινη (για αδιευκρίνιστο υλικό) και η κάτω κίτρινη (πιθανώς για τον χρυσό). Στην μινωική και τη μυκηναϊκή τέχνη, υπάρχουν πολύ λίγα κοσμήματα που απεικονίζονται με αυτό το βαθύ

¹⁸⁵ Παναγιωτάκη 2000, 107-8

¹⁸⁶ Παναγιωτάκη 2000, 127

κόκκινο χρώμα: α) δύο βραχιόλια σε σχήμα U στην τοιχογραφία της “Μυκηναϊάς” και β) το μεσαίο τμήμα του βραχιολιού του “Πρίγκιπα-Ιερέα” από την Κνωσό. Κοσμήματα με σχήμα ταινίας, χρωματίζονταν με αυτό το κόκκινο χρώμα, το οποίο ίσως απεικόνιζε κάποιο μέταλλο όπως χρυσό, ο οποίος με την προσθήκη χαλκού, έπαιρνε κόκκινο χρώμα¹⁸⁷.

Ενώτια

Υπάρχουν δεκατρία ενώτια στις απεικονίσεις των θηραϊκών τοιχογραφιών, τα οποία φορούν ένα παιδί, μια ανδρική φιγούρα και έντεκα γυναικείες. Τα ενώτια προήλθαν από την Ανατολή και πρωτοεμφανίστηκαν στο Αιγαίο κατά την Πρώιμη Ελλαδική Εποχή. Περισσότερα στοιχεία υπάρχουν από την αρχή της 2^{ης} χιλιετίας π.Χ., ενώ κατά τα μέσα της ίδιας περιόδου, τα ενώτια διαδόθηκαν σε όλη τη μινωική και μυκηναϊκή επικράτεια. Υπάρχουν δύο ακόμη απεικονίσεις ενωτίων: μία στην τοιχογραφία του “Ρυτοφόρου” από την Κνωσό και μία στο φυλαχτό του “Πότνιου” από τον Θησαυρό της Αίγινας¹⁸⁸.

Τα κοσμήματα που απεικονίζονται στις τοιχογραφίες της Θήρας είναι:

Πέντε απλά δαχτυλιόσχημα κίτρινα ενώτια

Ο συγκεκριμένος τύπος ενωτίου απεικονίζεται στις τοιχογραφίες της “Γυναίκας” (εικ. 24) και της “Γυμνόστηθης Γυναίκας” (εικ. 25) από την Οικία των Γυναικών, Δωμάτιο 1, της “Κροκοσυλλέκτριας” (εικ. 32) από την Ξεστή 3, Δωμάτιο 3^α, του “Νεαρού Πυγμάχου” από το κτίριο Βήτα, Δωμάτιο 1 και του “Αφρικανού” από τον Τομέα Α. Δεν βρέθηκαν καθόλου ενώτια στις Κυκλάδες κατά την Πρώιμη Κυκλαδική Περίοδο,

¹⁸⁷ Μυλωνάς 1973, 339. Televantou 1984, 40-1

¹⁸⁸ Evans 1928, 706. Televantou 1984, 43

με μόνη εξαίρεση την Κρήτη, όπου βρέθηκαν ορισμένοι ασημένιοι κρικοί, οι οποίοι θα μπορούσαν να είναι ενώτια¹⁸⁹.

Τρία ημισεληνόσχημα ενώτια με λοξές μαύρες γραμμές

Ο συγκεκριμένος τύπος ενωτίου απεικονίζεται στην τοιχογραφία της “*Λατρεύτριας*” (εικ. 27) και την “*Λατρεύτριας*” (εικ. 29) από την Ξεστή 3, στη Δεξαμενή Καθαρμών και την “*Κροκοσυλλέκτρια*” (εικ. 31) από την Ξεστή 3, Δωμάτιο 3α. Οι λοξές μαύρες γραμμές είναι λεπτομέρειες που θυμίζουν διακόσμηση με συρματερή. “Ωστόσο, η χρήση συρματερής για άλλους λόγους εκτός από το να τονίζονται περιγράμματα δεν έχει βρεθεί στην κατασκευή κοσμημάτων της Ύστερης Εποχής του Χαλκού και οι συγκεκριμένες γραμμές θα ταίριαζαν περισσότερο με εγχάρκτη διακόσμηση, εφόσον αυτό ήταν πολύ πιο συνηθισμένο”¹⁹⁰. Ενώτια αντίστοιχης τεχνοτροπίας δεν έχουν βρεθεί.

Ένα δακτυλιοσχημο κίτρινο ενώτιο με σταυροειδή διακόσμηση στο κέντρο του.

Το συγκεκριμένο ενώτιο απεικονίζεται στην τοιχογραφία της “*Ίερειας*” από τη Δυτική Οικία, Δωμάτιο 5. “Μια πολύ πειστική σύγκριση μπορεί να γίνει ανάμεσα στο ενώτιο της “*Ίερειας*” και σε έξι χρυσά στολίδια από τον Θολωτό Τάφο III, του Ταφικού Κύκλου Β στις Μυκήνες (εικ. 118). Το σταυρόσχημο σχέδιό τους μοιάζει αρκετά με το σχέδιο στο κέντρο του ενωτίου της “*Ίερειας*”, παρόλο που τα συγκεκριμένα αντικείμενα δεν είναι ενώτια”¹⁹¹. Αυτός ο τύπος του στολιδιού φτιάχτηκε από δύο λεπτά φύλλα χρυσού, με τελείωμα σε σχήμα φύλλου, τα οποία ενωνόνταν σταυρωτά στο κέντρο τους, για να σχηματίσουν ένα αστέρι, το οποίο φέρει έκτυπη διακόσμηση από λεπτές γραμμές, κουκκίδες και δίσκους.

¹⁸⁹ Televantou 1984, 43

¹⁹⁰ Laffineur 2000, 901

¹⁹¹ Laffineur 2000, 904 -5

Παρόμοια σταυρόσχημα κοσμήματα έχουν βρεθεί και σε άλλες ταφές γυναικών στους δύο Ταφικούς Κύκλους και γι' αυτό θεωρείται ότι ο συγκεκριμένος τύπος κοσμήματος εχρησιμοποιήτο κυρίως από γυναίκες¹⁹². Το στολίδι αυτό είναι επίσης γνωστό ως quatrefoil (άνθος με τέσσερα πέταλα) και πρωτοεμφανίστηκε στην Μεσοποταμία και την Συρία. Ίσως επρόκειτο για ένα είδος απλοποιημένου ρόδακα. Επίσης εχρησιμοποιείτο στην Αίγυπτο ως ιερογλυφικό σύμβολο (wn). Στο Αιγαίο έγινε γνωστό κατά την ΠΜ ΙΙ και ΠΕ ΙΙ περίοδο¹⁹³. Αυτός ο τύπος ενωτίου είναι ασυνήθιστος και μοναδικός στη Θήρα καθώς επίσης και σε μινωικές και μυκηναϊκές θέσεις. Ο σταυρός και οι παραλλαγές του (αγκυλωτός σταυρός και αστέρι για παράδειγμα) είχαν μια προφανή θρησκευτική σημασία στο Αιγαίο της Εποχής του Χαλκού. Σταυροί έχουν απεικονιστεί επάνω σε σφραγιδόλιθους και ανάμεσα σε κέρατα ταύρων. Θα μπορούσαν να συμβολίζουν αστέρια, ή τον ήλιο, με τις γραμμές του σταυρού να αποτελούν τις ακτίνες του¹⁹⁴.

Η σημασία του ήλιου και της σελήνης έχει αναλυθεί εκτεταμένα από τον Nilsson. Ερμήνευσε τις απεικονίσεις αυτές ως παρουσίες μίας, ή περισσότερων θεοτήτων. “Εάν ήταν αυτή η περίπτωση, τότε το συγκεκριμένο σχήμα δεν ήταν μόνο ζήτημα καλλωπισμού αλλά ένα σύμβολο που φορούσαν οι ιέρειες, οι οποίες υπηρετούσαν τη θεότητα”¹⁹⁵.

Ο “Πότνιος” από τον θησαυρό της Αίγινας, όπως αναφέρθηκε νωρίτερα, έδωσε κάποιες πληροφορίες με τα στρογγυλά ενωτιά του. Τα συγκεκριμένα ενωτία είναι μεγάλα, πιθανόν δίσκοι με έκτυπη, ή εγχάρακτη διακόσμηση και ίσως είχαν συμβολική σημασία. “Δεν έχουν βρεθεί παρόμοια κοσμήματα σε κανένα αρχαιολογικό πλαίσιο αλλά κάποια στολίδια ενδυμάτων από τους Θολωτούς Τάφους των Μυκηνών

¹⁹² Demakopoulou 1988, 78

¹⁹³ Crowlley 1989, 91

¹⁹⁴ Crowlley 1989, 91

¹⁹⁵ Konstantinidi 2001, 240-1

σε σχήμα δίσκου, δίνουν κάποια ιδέα σχετικά με την εμφάνιση των συγκεκριμένων ενωτίων¹⁹⁶.

Κίτρινο ημισεληνόσχημο ενώτιο με οδοντωτό κόκκινο περιθώριο και κρεμαστές ημισεληνόσχημες χάντρες.

Ο συγκεκριμένος τύπος ενωτίου απεικονίζεται μόνο στην τοιχογραφία της “Κροκοσυλλέκτριας” (εικ. 30). Τα πιο γνωστά ενώτια που αντιστοιχούν στην αναπαράσταση αυτή, τα οποία είναι εκπληκτικής ομοιότητας, βρέθηκαν στον Θολωτό Τάφο III στις Μυκήνες και αποτελούνται από δύο φύλλα χρυσού με οδοντωτό περιθώριο (εικ. 119)¹⁹⁷.

Τα ενώτια αυτά, ανήκουν στον τύπου του ανοιχτού κύκλου, που επίσης έχει βρεθεί στην Κνωσό και σε άλλες περιοχές του Αιγαίου. Η εξωτερική τους κόψη ήταν οδοντωτή και οι χρυσοί κόκκοι που ήταν προσκολλημένοι στην επιφάνειά τους, αποτελούν το μοναδικό παράδειγμα κοκκίδωσης από τους Θολωτούς Τάφους των Μυκηνών¹⁹⁸.

Κίτρινα ημισεληνόσχημα ενώτια με περιθώριο κόκκινων κουκκίδων.

Υπάρχουν δύο απεικονίσεις κίτρινων ημισεληνόσχημων ενωτίων με περιθώριο κόκκινων κουκκίδων, οι οποίες ανήκουν στις απεικονίσεις του “Λατρεύτριας” (εικ. 28) από τη Δεξαμενή Καθαρμών στην Ξεστή 3 και της “Πότνιας” από το Δωμάτιο 3α της Ξεστής 3. Το κίτρινο πιθανότατα χρησιμεύε για την απεικόνιση του χρυσού, ενώ οι κουκκίδες ίσως απεικόνιζαν χάντρες.

Η “Κροκοσυλλέκτρια” (εικ. 33), φορά ένα διπλό ημισεληνόσχημο κίτρινο ενώτιο με περιθώριο από μικρές κόκκινες κουκκίδες, το οποίο όμως δεν κρέμεται από το αυτί της αλλά από τα μαλλιά της. Ένας

¹⁹⁶ Konstantinidi 2001, 241

¹⁹⁷ Crowley 1989, 91

¹⁹⁸ Karo 1930, 52. Hood 1978, 243

παρόμοιος τύπος κοσμήματος αναπαρίσταται στην τοιχογραφία του “Κοσμήματος” στην Κνωσό (εικ. 4). Επίσης, από τον Θησαυρό της Αίγινας, προήλθαν πέντε απλά χρυσά δαχτυλίδια, τα οποία πιθανόν να ήταν ενωμένα μεταξύ τους και να φοριούνταν σαν ενώτια (εικ. 120). Τα ενώτια αυτού του τύπου είναι ημισεληνόσχημα, με πολύ λεπτές άκρες, ώστε να περνούν από τον λοβό του αυτιού. Το συγκεκριμένο σχήμα ήταν γνωστό από την ΠΜ περίοδο¹⁹⁹.

Περιβραχιόνια

Υπάρχουν πέντε απεικονίσεις περιβραχιονίων στις θηραϊκές τοιχογραφίες, οι οποίες είναι πολύ λίγες σε σχέση με τις αναπαραστάσεις των άλλων τύπων κοσμημάτων.

Τα περιβραχιόνια χωρίζονται σε δύο κατηγορίες:

Τύπος Α: Ο συγκεκριμένος τύπος αποτελείται από περιβραχιόνια φτιαγμένα από χάντρες. Ο “Νεαρός Πυγμαχός” φορά ένα περιβραχιόνιο, αποτελούμενο από μεγάλες σφαιρικές μπλέ χάντρες στο αριστερό του χέρι. Οι χάντρες έχουν το ίδιο μέγεθος και το υλικό θα μπορούσε να είναι ασήμι²⁰⁰, ή κάποιο άλλο μπλε υλικό.

Η “Πότνια” φορά ένα περιβραχιόνιο που αποτελείται από μεγάλες σφαιρικές κίτρινες χάντρες. Οι χάντρες αυτές μοιάζουν με δίσκους που φέρουν διακόσμηση με περίγραμμα. Οι πέντε χάντρες απεικονίζονται με κίτρινο χρώμα, πιθανώς για τον χρυσό, ενώ στην έκτη χάντρα το χρώμα έχει φθαρεί. Το μεγάλο μέγεθός τους, καθώς επίσης και το περίγραμμά τους, το οποίο είναι μοναδικό, ίσως υποδηλώνει ότι οι χάντρες ήταν δισκοειδείς, ή ότι επρόκειτο για μετάλλια με εγχάρακτη, ή ανάγλυφη διακόσμηση²⁰¹.

¹⁹⁹ Higgins, 1979, 38

²⁰⁰ Evans 1928b, 706. Televantou 1984, 30-1

²⁰¹ Televantou 1984, 31

Τύπος Β: Απεικονίζονται τρία περιβραχιόνια αυτού του τύπου στις θηραϊκές τοιχογραφίες:

Η “*Κροκολλέκτρια*” (εικ. 30) φορά ένα κίτρινο περιβραχιόνιο με λοξές μαύρες γραμμές στο δεξί της χέρι.

Η “*Κροκοσυλλέκτρια*” (εικ. 31) φορά, φορά ένα περιβραχιόνιο στο δεξί της χέρι, το οποίο είναι κίτρινο με κόκκινο περίγραμμα.

Ο “*Νεαρός Πυγμαχός*” φορά μια απλή κίτρινη ταινία.

Η τοιχογραφία του “*Ρυτοφόρου*” από την Κνωσό, επίσης απεικονίζει περιβραχιόνια. Η κεντρική φιγούρα φορά ένα γκρι περιβραχιόνιο και η δεύτερη φιγούρα, ένα κίτρινο. Το κίτρινο περιβραχιόνιο είναι διακοσμημένο με κόκκινο περίγραμμα, όπως εκείνο της “*Κροκοσυλλέκτριας*” (εικ. 31) και είναι επίσης διακοσμημένο με σπείρες²⁰².

Η ίδια ομάδα περιλαμβάνει τα περιβραχιόνια που απεικονίζονται σε άλλες μινωικές τοιχογραφίες, με ίσια αντί καμπύλη απόληξη. Αν δεν πρόκειται για κάποια παράλειψη του καλλιτέχνη, τότε τα συγκεκριμένα κοσμήματα θα έπρεπε να θυμίζουν στεφάνες με επίπεδες και τις δύο τους πλευρές²⁰³.

Υπάρχει ένα περιβραχιόνιο από τον λακκοειδή τάφο IV των Μυκηνών (εικ. 121) το οποίο αποτελείτο από μια χρυσή βάση επικαλυμμένης εν μέρει με άργυρο, ο οποίος κατόπιν επιχρυσώθηκε. Σύμφωνα με τον Hood, το περιβραχιόνιο αυτό, θυμίζει τον συνδυασμό στη ζώνη του Ρυτοφόρου από το ανάκτορο της Κνωσού, ο οποίος φαίνεται να φορά μια ζώνη από άργυρο συνδυασμένη με χρυσό²⁰⁴.

²⁰² Televantou 1983, 31

²⁰³ Evans 1928c, 216. Televantou 1983, 31

²⁰⁴ Hood 1978, 244

Περικάρπια

Υπάρχουν αρκετές περικάρπια στις θηραϊκές τοιχογραφίες, σε εννέα γυναικείες φιγούρες, φορεμένα σε μία, δύο, ή τρεις σειρές. Είναι γνωστό από μινωικές και μυκηναϊκές απεικονίσεις ότι τα περικάρπια φοριούνταν από άνδρες και γυναίκες²⁰⁵. Οι απεικονίσεις αυτές, όπως και το γεγονός ότι παραδείγματα περικαρπίων σε τάφους από την ηπειρωτική Ελλάδα βρέθηκαν στην αρχική τους θέση, δεν αφήνουν αμφιβολίες για την χρήση τους. Τα περικάρπια ήταν μάλλον συνηθισμένο είδος κοσμημάτων αλλά λίγα έχουν βρεθεί σε ανασκαφές. “Αυτό ίσως να οφείλεται στο ότι τα περικάρπια δεν προορίζονταν για αναθηματικούς σκοπούς, ή ότι αφαιρέθηκαν από τους τάφους σε πρωιμότερη φάση”²⁰⁶.

Υπάρχουν τέσσερις τύποι περικαρπίων. Αυτοί είναι: απλά περικάρπια, απλά περικάρπια σε σχήμα S, ή με περιθώριο από χάντρες και ένα περικάρπιο με σφαιρικές χάντρες.

Απλά περικάρπια

Απλά περικάρπια απεικονίζονται στις τοιχογραφίες της “*Γυναίκας*” (εικ. 24), της “*Ίερείας*”, της “*Κροκοσυλλέκτριας*” (εικ. 32) και του “*Νεαρού Πυγμάχου*”.

Η “*Γυναίκα*” (εικ. 24) φορά ένα απλό μπλε περικάρπιο. Ο “*Νεαρός Πυγμάχος*” φορά μια κίτρινη ταινία γύρω από τον καρπό του. Αυτό ίσως υποδηλώνει ότι το συγκεκριμένο περικάρπιο είχε επίπεδες επιφάνειες και κάποιο άνοιγμα ώστε να προσαρμόζεται στο μέγεθος του καρπού. Το εικονιζόμενο περικάρπιο ήταν χρωματισμένο με ώχρα, η οποία πιθανώς υποδήλωνε τον χρυσό και το μόνο εύρημα που αντιστοιχεί στην αναπαράσταση, προέρχεται από τον Θησαυρό της Αίγινας (εικ. 122). Επίσης, υπάρχουν ορισμένα περικάρπια σε μινωικές τοιχογραφίες που

²⁰⁵ Televantou 1984, 32

²⁰⁶ Konstantinidi 2001, 30

ανήκουν στον ίδιο τύπο²⁰⁷. Οι τοιχογραφίες αυτές αποτελούνται από τους ταυροκαθάπτες στην τοιχογραφία του Ταυρομάχου (εικ. 12) και του Ρυτοφόρου (εικ. 16).

Η “*Ιέρεια*” φορά δύο απλά μπλέ περικάρπια, ένα σε κάθε καρπό. Τα περικάρπια ήταν ζωγραφισμένα σαν μια πολύχρωμη κυματιστή γραμμή κίτρινου, γαλάζιου και λευκού, χρώματα που πιθανώς αναπαριστούσαν χρυσό, ασήμι (ή κάποιο άλλο μπλέ υλικό) και ελεφαντόδοντο αντίστοιχα. Φαίνεται ότι οι ταινίες του χρυσού και του αργύρου στηρίζονταν σε κάποια λευκή επιφάνεια, ίσως από ελεφαντόδοντο. “Παραδείγματα προέρχονται από τον Μόχλο, ενώ στην Κνωσό βρέθηκε ένα οστέινο βραχιόλι με ίχνη από φύλλο χρυσού το οποίο το κάλυπτε”²⁰⁸.

Ένα παρόμοιο περικάρπιο απεικονίζεται στην μινωική τοιχογραφία του “*Πρίγκιπα-Ιερέα*”. Το περικάρπιο αποτελείται από μια φαρδιά κόκκινη ταινία και δύο μπλε ταινίες στα πλαϊνά της. Σύμφωνα με τον Evans, υπήρχαν ίχνη ώχρας πάνω από το κόκκινο χρώμα, κάτι που ίσως σήμαινε ότι τα απεικονιζόμενα υλικά ήταν χρυσός και ασήμι. Το συγκεκριμένο περικάρπιο διαφέρει από τα θηραϊκά, καθώς αναπαρίσταται σφιχτά γύρω από τον καρπό²⁰⁹.

Για τα θηραϊκά περικάρπια, θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι τα φύλλα χρυσού και ασημιού ήταν κολλημένα επάνω σε μία λευκή βάση με κενά ανάμεσά τους, ώστε τμήματα της βάσης να είναι ορατά σε μορφή ταινίας. Υπάρχει μια πιθανότητα, οι λευκές ταινίες να υποδήλωναν το δέρμα της φιγούρας, κάτι που σημαίνει ότι τότε θα υπήρχαν πέντε περικάρπια αντί για δύο. Στην περίπτωση αυτή, τα θηραϊκά περικάρπια θα ταίριαζαν με το μινωικό. Ωστόσο, θα πρέπει να αναφερθεί ότι όταν οι καλλιτέχνες ήθελαν να απεικονίσουν δύο, ή περισσότερα περικάρπια,

²⁰⁷ Higgins 1957, 42. Televantou 1984, 35

²⁰⁸ Konstantinidi 2001, 241

²⁰⁹ Evans 1928b, 781. Televantou 1983, 34

τότε τα ζωγράφιζαν ξεχωριστά, όπως τα περικάρπια στα χέρια της “Πότνιας”. Δεν έχουν βρεθεί αντίστοιχα περικάρπια αυτού του τύπου²¹⁰.

Η “Κροκοσυλλέκτρια” (εικ. 32) φορά δύο περικάρπια ακαθόριστου χρώματος στον αριστερό της καρπό.

Περικάρπια σε σχήμα S

Ένα περικάρπιο σε σχήμα –s, μπλε χρώματος απεικονίζεται στον καρπό της “Πότνιας”. Δεν έχει βρεθεί αντίστοιχο περικάρπιο σε ανασκαφές.

Περικάρπια σε σχήμα –s με περίγραμμα σε πλαίσιο.

Περικάρπια σε σχήμα –s με περιθώριο από κουκκίδες απεικονίζονται στις τοιχογραφίες της “Λατρεύτριας που κρατά περιδέραιο”, της “Λατρεύτριας”, (εικ. 29) της “Κροκοσυλλέκτριας” (εικ. 30), της “Κροκοσυλλέκτριας” (εικ. 31), της “Κροκοσυλλέκτριας” (εικ. 33) και της “Πότνιας”.

Τα περικάρπια στα χέρια της “Λατρεύτριας” (εικ. 27), της “Κροκοσυλλέκτριας” (εικ. 30) και της “Κροκοσυλλέκτριας” (εικ. 31), απεικονίζονται μπλέ με περιθώριο από μαύρες κουκκίδες. Τα περιδέραια που φορούν η “Λατρεύτρια” (εικ. 29), και η “Κροκοσυλλέκτρια” (εικ. 33), είναι κίτρινα με περιθώριο από κόκκινες κουκκίδες. Το περικάρπιο στο χέρι της “Πότνιας”, είναι χρωματισμένο κίτρινο, με μαύρες σφαιρικές χάντρες στο περιθώριο και στο κέντρο του.

Οι χάντρες απεικονίζονται κίτρινες (χρυσό;), ή μπλε (ασήμι;) και είναι διακοσμημένες με τρεις τρόπους:

A) Με κουκκίδες που πιθανώς απεικονίζουν σφαιρικές χάντρες στην άκρη, ή στη μέση του περικαρπίου. Τα μπλε περιδέραια είναι διακοσμημένα με μαύρες κουκκίδες και τα κίτρινα με κόκκινες. Η μόνη

²¹⁰ Televantou 1983, 34

τοιχογραφία εκτός Θήρας που απεικονίζει ένα παρόμοιο τύπο κοσμήματος, βρίσκεται στην “*Τοιχογραφία της Πομπής*” στην Κνωσό, όπου οι αστράγαλοι μιας φιγούρας είναι διακοσμημένοι με μαύρες κουκκίδες που προφανώς αναπαριστούν χάντρες²¹¹.

Οι χάντρες αυτές ίσως ήταν κολλημένες σε φύλλο μετάλλου, το οποίο θα κάλυπτε ένα πυρήνα διαφορετικού υλικού, πιθανώς δέρμα, ή οστό. Ένα περικάρπιο βρέθηκε στην Κνωσό και φτιαγμένο από οστό, ενώ, στην επιφάνειά του υπήρχαν υπολλείμματα από φύλλο χρυσού²¹². Ίσως όμως επρόκειτο για ύφασμα με χάντρες, ραμμένες επάνω του.

Β) Τα μπλε περικάρπια φέρουν διακόσμηση από μαύρες κουκκίδες στην κάτω πλευρά τους, οι οποίες ίσως αναπαριστούσαν κοκκίδωση. “Ωστόσο, κοκκίδωση δεν έχει βρεθεί σε ασημένια κοσμήματα και οι κουκκίδες είναι μαύρες, όχι μπλε”²¹³. “Το γεγονός αυτό, οδηγεί σε κάποιες αμφιβολίες για το αν το μπλε χρώμα εχρησιμοποιήτο για τον άργυρο. Επίσης τα μπλε περικάρπια και τα αντίστοιχα περισφύρια παρουσιάζουν ένα κυματιστό περίγραμμα, το οποίο θα ταίριαζε περισσότερο σε ένα μαλακό υλικό (όπως σε μια ταινία υφασματος με χάντρες στις πλευρές της) και όχι σε μέταλλο”²¹⁴.

Γ) Η “*Πότνια*” φορά δύο περικάρπια διακοσμημένα με κάθετες και διαγώνιες μαύρες γραμμές, οι οποίες ίσως αναπαριστούν εγχάρακτη και έκτυπη διακόσμηση. Περικάρπια και περιβραχιόνια από τον Μόγλο φέρουν παρόμοια έκτυπη διακόσμηση, καθώς επίσης κι ένα περιβραχιόνιο από τον Τάφο IV του Ταφικού Κύκλου Α των Μυκηνών και ορισμένα οστέινα περικάρπια από την Κνωσό²¹⁵.

Τα περικάρπια των δύο προηγούμενων τύπων απεικονίζονται με τη μορφή μιας ταινίας σε σχήμα –s, που υποδηλώνει ότι το περικάρπιο είχε

²¹¹ Evans 1928b, 726-7. Televantou 1983, 33

²¹² Higgins 1961, 50. Televantou 1984, 34

²¹³ Laffineur 2000, 901

²¹⁴ Laffineur 2000, 901

²¹⁵ Κριτσέλη-Προβίδη 1980, 46. Televantou 1984, 34

τη μορφή στεφάνης και ήταν περασμένο χαλαρά στον καρπό. Τα περικάρπια στην τοιχογραφία της πομπής στην Κνωσό απεικονίζονται με ένα παρόμοιο τρόπο, όπως και τα περικάρπια και τα περισφύρια στις μυκηναϊκές τοιχογραφίες. Στα γλυπτά μικρής κλίμακας, τα περικάρπια απεικονίζονται ως μια κυματιστή κυλινδρική ταινία²¹⁶.

Περικάρπια με χάντρες

Η “*Λατρεύτρια*” (εικ. 29), φορά ένα περικάρπιο αποτελούμενο από μια σειρά μεγάλων κόκκινων κουκκίδων, οι οποίες απεικονίζουν σφαιρικές χάντρες. Η “*Πότνια*” φορά ένα περικάρπιο αποτελούμενο από μικρές κόκκινες σφαιρικές χάντρες, από τις οποίες κρέμονται τέσσερις ακόμη χάντρες σε σχήμα άγκυρας. Στο δεξί της χέρι φορά ένα κίτρινο περικάρπιο διακοσμημένο με μικρές κόκκινες σφαιρικές χάντρες στη μία πλευρά και μαύρες χάντρες στην άλλη πλευρά. Ακόμη, φορά ένα περικάρπιο που αποτελείται από τέσσερις σφαιρικές χάντρες, από τις οποίες οι τρεις είναι κίτρινες και η τέταρτη κόκκινη.

Τα περικάρπια που ανήκουν σε αυτό τον τύπο, έχουν καμπυλωτό σχήμα και φοριούνται σφιχτά ανάμεσα στον αγκώνα και τον καρπό. Δύο από αυτά απεικονίζονται με κίτρινο χρώμα για τον χρυσό και ένα τρίτο με κίτρινο και ένα ακόμη χρώμα το οποίο τώρα έχει φθαρεί, οπότε το υλικό που απεικόνιζε παραμένει άγνωστο. Τα περικάρπια είναι διακοσμημένα με κόκκινες σφαιρικές χάντρες στο περίγραμμα, ή στο κέντρο και με κάθετες, ή πλάγιες κόκκινες γραμμές, πιθανόν για εγγάρακτη, ή έκτυπη διακόσμηση²¹⁷.

Ο συγκεκριμένος τύπος περικαρπίου θα θύμιζε στεφάνη με επίπεδες επιφάνειες. Τα πρώιμα κυκλαδικά περικάρπια μοιάζουν με τον τύπο αυτό, όπως επίσης και το χρυσό περικάρπιο από τον Θησαυρό της

²¹⁶ Evans 1928c. 212, Televantou 1983, 33

²¹⁷ Televantou 1984, 35

Αίγινας, το οποίο ήταν φτιαγμένο από ένα παχύ φύλλο χρυσού. Ωστόσο, η διακόσμηση από χάντρες και το δίχρωμο περικάρπιο στο χέρι της “Κροκοσυλλέκτριας” (εικ. 31), ίσως σήμαινε ότι το μέταλλο ήταν σε μορφή φύλλου και κάλυπτε ένα είδος πυρήνα διαφορετικού υλικού²¹⁸.

Περισφύρια

Δώδεκα περισφύρια απεικονίζονται στις θηραϊκές τοιχογραφίες, τα οποία φορούν τέσσερις γυναικείες φιγούρες και μία παιδική. Αυτός ο τύπος κοσμήματος εμφανίζεται στη Αιγαίο κάτω από ανατολική επιρροή. Από το μέσον της τρίτης χιλιετίας π.Χ., υπήρχαν απεικονίσεις περισφυριών στις αιγυπτιακές τοιχογραφίες, τα οποία κατά τον 15^ο-14^ο αι. π.Χ. συμβόλιζαν την εξουσία που είχε ένα άτομο. Υπάρχουν πολύ λίγες απεικονίσεις περισφυριών στις αιγαιακές τοιχογραφίες. Οι παλαιότερες χρονολογούνται στα τέλη του 17^{ου}-αρχές 16^{ου} αι. π.Χ., ενώ οι υπόλοιπες είναι σύγχρονες, ή υστερότερες από τις θηραϊκές. Φιγούρες που φορούν περισφύρια απεικονίζονται στην “*Τοιχογραφία της Πομπής*” στην Κνωσό (εικ. 123) και στις τοιχογραφίες των Μυκηνών. Δυστυχώς δεν υπάρχουν ευρήματα που να μπορούν να αναγνωριστούν πέρα από κάθε αμφιβολία ως περισφύρια. Η μεγάλη ομοιότητα ανάμεσα στα περικάρπια και τα περισφύρια κάνει ακόμα πιο δύσκολη τη δυνατότητα να βρεθούν οι διαφορές τους²¹⁹.

Περισφύρια φορούσαν άντρες και γυναίκες. Στις τοιχογραφίες της Θήρας οι τύποι των περισφυριών είναι:

Περισφύρια σε σχήμα –s

Η “*Λατρεύτρια*” (εικ. 29) φορά φορά μια λεπτή μπλε ταινία σε κάθε κάθε αστράγαλο.

²¹⁸ Televantou 1984, 35

²¹⁹ Televantou 1984,36

Περισφύρια σε σχήμα –ς με περιθώριο μαύρων στιγμών

Οι τέσσερις “Κροκοσυλλέκτριες” φορούν περισφύρια σε σχήμα –s και στα δύο πόδια, με περιθώριο κουκκίδων που πιθανώς αναπαριστούν χάντρες.

Η “Κροκοσυλλέκτρια” (εικ. 31) και η “Κροκοσυλλέκτρια” (εικ. 32) απεικονίζονται να φορούν μπλε ταινίες με περιθώριο από μαύρες κουκκίδες στους αστραγάλους τους, ενώ η “Κροκοσυλλέκτρια” (εικ. 30) και η “Κροκοσυλλέκτρια” (εικ. 33), απεικονίζονται με κίτρινες ταινίες και κόκκινες κουκκίδες στο περιθώριο.

Περισφύρια με σφαιρικές χάντρες

Ο “Νεαρός Πυγμάχος” φορά περισφύρια από μεγάλες σφαιρικές μπλε χάντρες και στους δύο αστραγάλους.

Απλά περισφύρια

Όλες οι απεικονίσεις, εκτός από εκείνη του “Νεαρού Πυγμάχου”, φορούν ένα περισφύριο σε κάθε αστράγαλο. Ίσως τα περισφύρια αυτά να είχαν κάποιο ιδιαίτερο νόημα, όπως για παράδειγμα οι γυναίκες που απεικονίζονται στις τοιχογραφίες να ήταν αφιερωμένες, ή δεσμευμένες με κάποιο τρόπο²²⁰.

Αξίζει να σημειωθεί, ότι ορισμένες φορές, οι χρήση των κοσμημάτων μπορεί να προσδιοριστεί μόνο από τις τοιχογραφίες. Τα ίδια τα ευρήματα δεν προσφέρουν πάντα ξεκάθαρες πληροφορίες, ειδικά όσον αφορά τις διαστάσεις τους, αν φοριούνταν γύρω από τον καρπό, το μπράτσο, ή τον αστράγαλο. Οι εικόνες στις τοιχογραφίες ωστόσο, δείχνουν χωρίς αμφιβολία ότι τα τρία αυτά είδη φοριούνταν ορισμένες φορές μαζί (Κροκοσυλλέκτρια, εικ. 30) και ότι οι τύποι ήταν σε ορισμένες περιπτώσεις παρόμοιοι, αν όχι ίδιοι.

²²⁰ Younger 1992, 27

Η μπλε κυματιστή ταινία με τις μαύρες στιγμές στο περιθώριο είναι χαρακτηριστική περίπτωση, καθώς απεικονίζεται και στους καρπούς και στους αστραγάλους (Λατρεύτρια εικ. 29 και οι *Κροκοσυλλέκτριες* –αν και ορισμένες ταινίες είναι κίτρινες).

Ο “*Νεαρός Πυγμάχος*” φορά περιβραχιόνιο και περισφύριο, ίδια μεταξύ τους. Αυτή είναι η μοναδική περίπτωση ομοιομορφίας στα κοσμήματα που απεικονίζονται στις τοιχογραφίες. Ολοκληρωμένες ομάδες κοσμημάτων δεν υπάρχουν σε καμία άλλη αναπαράσταση²²¹.

Κοσμήματα κεφαλής

Κορδόνι από χάντρες

Τα μαλλιά της “*Πότνιας*” είναι διακοσμημένα με ένα μακρύ κορδόνι από χάντρες πλεγμένο μαζί τους. Οι “*Κυανές Κυρίες*” από το ανάκτορο της Κνωσού, έχουν διακοσμημένα μαλλιά με παρόμοιο τρόπο²²².

Διαδήματα

Υπάρχουν μόνο τρεις φιγούρες στις θηραϊκές τοιχογραφίες που απεικονίζονται με διαδήματα: η “*Κροκοσυλλέκτρια*” (εικ. 31), η “*Κροκοσυλλέκτρια*” (εικ. 33) και η “*Πότνια*”.

Τα διαδήματα είχαν μακρά παράδοση στις Κυκλάδες από την ΠΚ περίοδο, η οποία επηρέασε τη μινωική κοσμηματοποιία, όπως καταδεικνύεται από τα ΠΜ I-II και τα ΜΜ ευρήματα από τον Μόγλο και τη Μεσαρά. Ένα διάδημα που βρέθηκε στην Κέα της ΠΚ περιόδου, κατέδειξε ότι η ΠΚ παράδοση συνεχίστηκε και κατά τη ΜΚ περίοδο, παρόλο που υπήρχαν και μινωικές επιρροές. Στην ηπειρωτική Ελλάδα βρέθηκαν ορισμένα διαδήματα από την ΜΕ II-III περίοδο αλλά ο

²²¹ Laffineur 2000, 904

²²² Evans 1928a, 547. Televantou 1984, 45

συγκεκριμένος τύπος κοσμήματος φτάνει στην ακμή του κατά το τέλος της ΜΕ περιόδου, μέχρι την ΥΕ Ι περίοδο²²³.

Κοσμήματα κεφαλής θα μπορούσαν ίσως να θεωρηθούν και τα καλύμματα που φορούν στο κεφάλι οι φιγούρες στην Σαρκοφάγο της Αγίας Τριάδας. Ενδεχομένως τα συγκεκριμένα καλύμματα να είχαν, όχι αποκλειστικά καλωπιστική χρήση αλλά να έφεραν και κάποιον συμβολισμό, κάτι που ωστόσο, ενδεχομένως να ισχύει για κάθε κόσμημα κεφαλής που απαντάται στις τοιχογραφίες.

Τα διαδήματα που απεικονίζονται στις θηραϊκές τοιχογραφίες αποτελούνται από μία ταινία, διακοσμημένη με μικρές σφαιρικές χάντρες. Το χρώμα στις ταινίες της “Πότνιας” και της “Κροκοσυλλέκτριας” (εικ. 31) έχει φθαρεί, ενώ οι χάντρες απεικονίζονται κόκκινες και μαύρες αντίστοιχα. Η ταινία στο μέτωπο της “Κροκοσυλλέκτριας” (εικ. 33) είναι κίτρινη με μαύρες και κόκκινες σφαιρικές χάντρες.

Δεν είναι ξεκάθαρο αν οι ταινίες στις θηραϊκές τοιχογραφίες απεικόνιζαν μέταλλο, ή ύφασμα και με ποιόν τρόπο οι χάντρες ήταν τοποθετημένες επάνω στις ταινίες.

Περόνες μαλλιών

Στοιχεία για τον τρόπο με τον οποίο φοριούνταν οι περόνες των μαλλιών προκύπτουν από την τοιχογραφία της “Λατρεύτριας” (εικ. 28) στην Ξεστή 3. Ένα κλαδί μυρτιάς, ή ελιάς κοσμεί τα μαλλιά της επάνω από το μέτωπό της, ενώ ο όγκος των μαλλιών της πέφτει πίσω στην πλάτη της. Μία δεύτερη καρφίτσα που απεικονίζεται να προεξέχει από την πλευρά του αυχένα της καταλήγει σε μία ανθόσχημη κεφαλή.

²²³ Branigan 1974, 37. Televantou 1984, 44

Η τοιχογραφία της “Λατρεύτριας” (εικ. 28) προσφέρει τη μόνη απόδειξη για τη χρήση των κοσμημάτων των μαλλιών σε μη ταφικά πλαίσια²²⁴.

Περόνη μαλλιών με κρινόσχημη κεφαλή

Η “Λατρεύτρια” (εικ. 28) φορά μια περόνη μαλλιών, ζωγραφισμένη κίτρινη, πιθανώς αναπαριστώντας χρυσό. Απεικονίζεται ένα χοντρό κίτρινο στέλεχος, το οποίο αφού στρίβει, καταλήγει σε σχήμα κρίνου στην κεφαλή. Οι διαστάσεις της είναι αρκετά μεγάλες, ίσως όμως ο καλλιτέχνης επέλεξε να απεικονίσει την καρφίτσα με αυτό τον τρόπο για να την τονίσει. “Οι περόνες πιθανόν φοριούνταν με τέτοιο τρόπο, ώστε τυλιγμένες στα μαλλιά, να φαίνεται μόνο η κεφαλή τους”²²⁵. Αυτός ο τύπος διακόσμησης των μαλλιών ανήκει σε μια παράδοση που ξεκίνησε κατά το τέλος της 3^{ης} χιλιετίας και διήρκεσε 1500 χρόνια. Οι πρώτες περόνες με ανθόσχημη κεφαλή προήλθαν από το νεκροταφείο του Μόχλου και ήταν φτιαγμένες από χρυσό. Τα άνθη που αναπαριστώνταν ήταν κρόκοι, ή μαργαρίτες και ίσως ήταν ανατολικής προέλευσης. Στους μυκηναϊκούς τάφους του Βόλου βρέθηκαν τρία χρυσά κοσμήματα σε σχήμα κρίνου, τα οποία είχαν ομοιότητες με τις θηραϊκές τοιχογραφίες (εικ. 124)²²⁶.

Υπάρχει επίσης ένας χρυσός σφραγιδόλιθος από τις Μυκήνες όπου μια περόνη μαλλιών κοσμεί τα μαλλιά μιας φιγούρας, όπως στην θηραϊκή παράσταση²²⁷.

²²⁴ Laffineur 2000, 901-3

²²⁵ Konstantinidi 2001, 25

²²⁶ Televantou 1984, 45

²²⁷ Evans 1928b, εικ. 194e. Televantou 1984, 46

Κλαδί μυρτιάς/ελιάς

Το συγκεκριμένο κόσμημα απεικονίζεται επίσης στην τοιχογραφία της “*Λατρεύτριας*” (εικ. 28). Απεικονίζει ένα κλαδί μυρτιάς, ή ελιάς, το οποίο αναπαρίσταται πρώτη φορά στη μινωική και μυκηναϊκή τέχνη. Το κοτσάνι είναι κίτρινο και τα φύλλα κίτρινα και γκρι, ίσως για χρυσό και ασήμι αντιστοίχως.

Παρόμοια κοσμήματα περιλαμβάνονται στα χρυσά ευρήματα του Μόχλου: φύλλα σε διάφορα σχήματα, κάποια από αυτά ίδια με εκείνα της θηραϊκής τοιχογραφίας. Τα φύλλα αυτά χρησιμοποιούνταν σαν τμήματα αλυσίδων και ορισμένες φορές σχημάτιζαν κλαδιά, με τη διαφορά ότι το κοτσάνι τους δεν ήταν σταθερό. Ορισμένα φύλλα ωστόσο, είχαν κοτσάνια φτιαγμένα από σύρμα και ήταν ενωμένα μεταξύ τους, σχηματίζοντας κλαδιά (εικ. 125). Το κλαδί στη θηραϊκή τοιχογραφία, αν απεικόνιζε κόσμημα και όχι αληθινό κλαδί, θα ήταν φτιαγμένο με παρόμοιο τρόπο, με χρυσά και ασημένια φύλλα, κολλημένα σε ένα χρυσό κοτσάνι. Η απεικόνιση αυτού του κλαδιού υποδεικνύει ότι η παράδοση αυτή δεν ξεχάστηκε αλλά συνεχίστηκε κατά την ΥΜ ΙΑ περίοδο²²⁸.

Παρόμοια χρυσά άνθη και φύλλα με εκείνα από το νεκροταφείο του Μόχλου, βρέθηκαν στο βασιλικό νεκροταφείο της Ουρ, τα οποία σύμφωνα με τον Leonard Woolley, που έκανε την ανασκαφή το 1922-34, αποτελούσαν τμήματα ενός πολύ εντυπωσιακού και περίπλοκου διαδήματος, το οποίο σύμφωνα με τα στοιχεία, ανήκε στην βασίλισσα Pu-abī (εικ. 126)²²⁹. Ακόμη, στον τάφο της Pu-abī βρέθηκαν στολίδια, τα οποία σύμφωνα με τον Woolley ήταν τμήματα ενός διαδήματος.

²²⁸ Televantou 1984, 46

²²⁹ Miller 2000, 149

Ανάμεσα στα στολίδια αυτά υπήρχαν χρυσά κλαδιά (εικ. 127) παρόμοια με το κλαδί της θηραϊκής τοιχογραφίας²³⁰.

Συμπεράσματα

Όπως προκύπτει από τη σύγκριση ανάμεσα στις απεικονίσεις των κοσμημάτων στις τοιχογραφίες και σε πραγματικά κοσμήματα, με μόνη εξαίρεση το ενώτιο της “Κροκοσυλλέκτριας” (εικ. 30) και το σταυρόσχημο σχέδιο στο ενώτιο της “Ιέρειας”, δεν υπάρχουν άλλες ακριβείς αντιστοιχίες ανάμεσα σε πραγματικά κοσμήματα και στις θηραϊκές απεικονίσεις.

Όπως αναφέρει ο Warren, οι καλλιτέχνες της Εποχής του Χαλκού, μπορούσαν είτε να απεικονίσουν το αντικείμενο που επιθυμούσαν φυσιοκρατικά, ή να το αποδώσουν σχηματοποιημένα. Στη σχηματική απεικόνιση του αντικειμένου, απέδιδαν ορισμένα βασικά χαρακτηριστικά της μορφής του, τα οποία το καθιστούσαν αμέσως αναγνωρίσιμο²³¹. Οι ομοιότητες που μπορούν να παρατηρηθούν στις σχηματογραφικές απεικονίσεις, είναι σε σχέση με τα χρώματα που χρησιμοποιούνταν για την απεικόνιση των υλικών και σε σχέση με τα σχέδια των κοσμημάτων, όπως σφαιρικές, επιμήκεις, ή απεικονιστικές χάντρες και σε ορισμένες περιπτώσεις, ακόμη και για τις τεχνικές διακόσμησης, όπως κοκκίδωση και συρματερή.

Αυτές οι ομοιότητες υποδεικνύουν ότι τα κοσμήματα που απεικονίζονταν στις θηραϊκές τοιχογραφίες, μιμούνταν, ή ήταν εμπνευσμένα από πραγματικά κοσμήματα. Οι καλλιτέχνες που δημιούργησαν τις τοιχογραφίες, επέλεξαν να απεικονίσουν τα κοσμήματα αυτά για συγκεκριμένους λόγους. Είτε οι συγκεκριμένοι τύποι κοσμημάτων ήταν δημοφιλείς στην Θήρα και σε άλλα μέρη του

²³⁰ Miller 2000, 149

²³¹ Warren 2000, 365

Αιγαίου κατά την περίοδο που δημιουργήθηκαν οι τοιχογραφίες, ή είχαν κάποιο ιδιαίτερο νόημα για τους ανθρώπους που επέλεξαν να διακοσμήσουν τους τοίχους της Οικίας των Γυναικών, τη Δυτική Οικία, την Ξεστή 3 και τα άλλα κτίρια με τις συγκεκριμένες τοιχογραφίες. Σε κάθε περίπτωση, οι καλλιτέχνες επέλεξαν να διακοσμήσουν τις σημαντικές αυτές φιγούρες, με τύπους κοσμημάτων οι οποίοι τους ήταν γνωστοί.

Η σύγκριση ανάμεσα σε πραγματικά κοσμήματα και στις απεικονίσεις τους στις τοιχογραφίες θα γίνει περισσότερο ξεκάθαρη, όταν έρθουν στο φως περισσότερα ευρήματα.

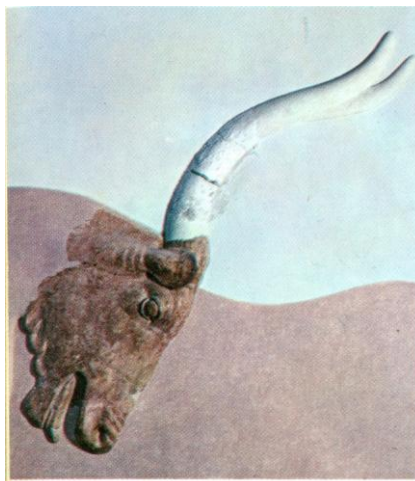
Εικόνες

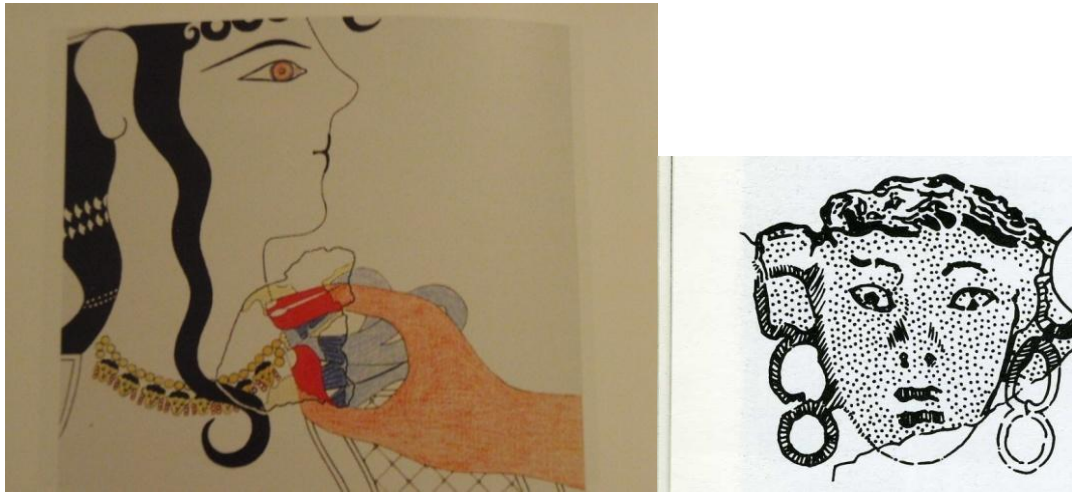
Εικ. 1 Ο Κροκοσυλλέκτης, Ανάκτορο Κνωσού ΜΜ ΙΙΙ Β περίοδος.

Εικ. 2 Οι Κυανές Κυρίες, Κνωσός, ΜΜ ΙΙΙ Β περίοδος

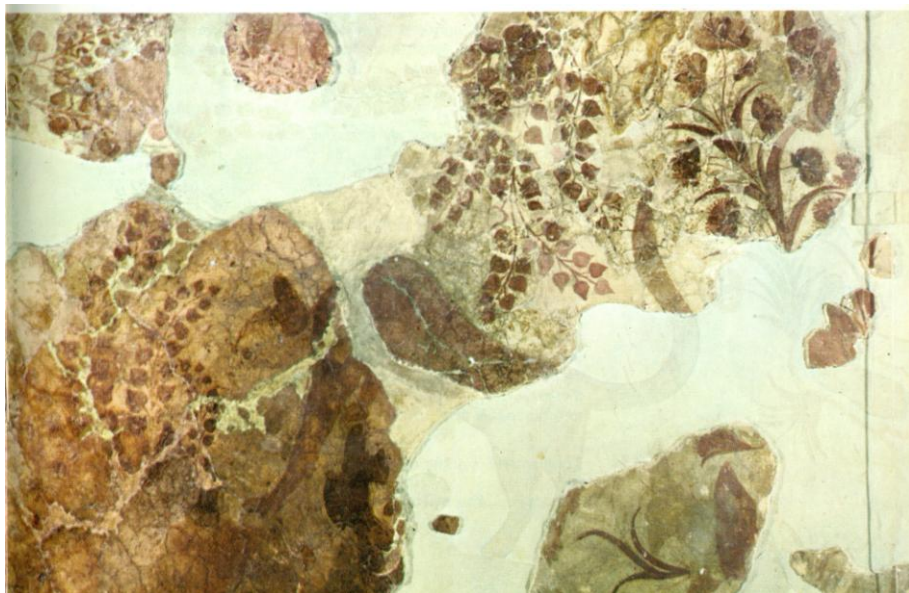
Εικ. 3 Σκηνή Σύλληψης Ταύρου, Κνωσός, ΜΜ ΙΙΙ Β

Εικ. 4 Η Τοιχογραφία του Κοσμήματος, Κνωσός, ΥΜ Ι Α

Εικ. 5 Οικία των Τοιχογραφιών, Κνωσός, ΥΜ Ι Α περίοδος.

Εικ. 6 Τοιχογραφία του Αγριόγατου ΥΜ Ι Α

Εικ. 7 Τοιχογραφία των κρίνων ΥΜ Ι Α

Εικ. 8 Τοιχογραφία Ιερού Άλσους ΥΜ Ι Α

Εικ. 9 Τριμερές Ιερό ΥΜ Ι Α

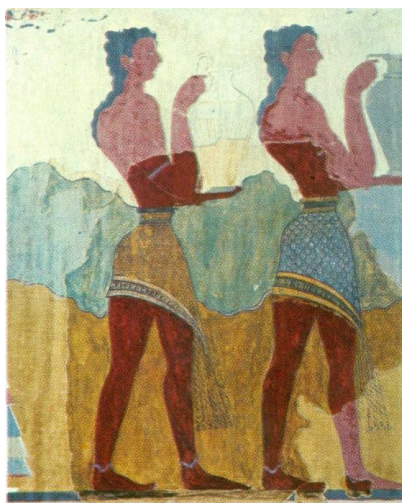
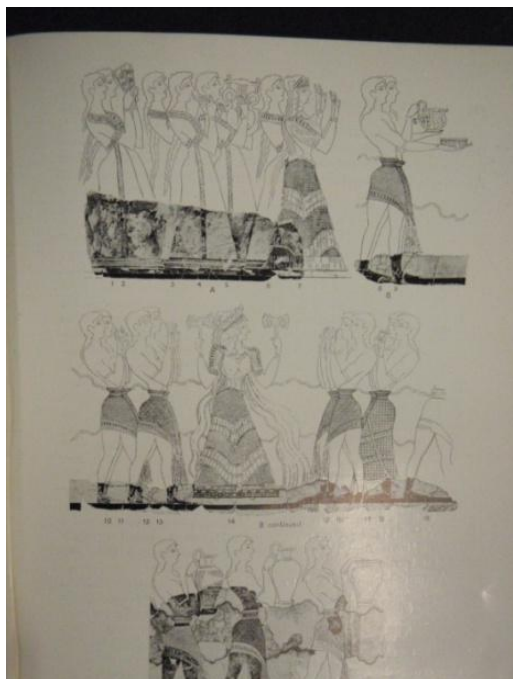
Εικ. 10 Πέρδικες, Καραβάν Σεράι, ΥΜ Ι

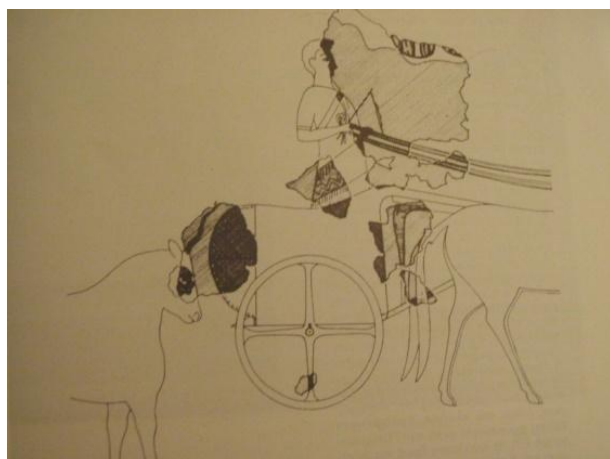
Εικ. 11, Ο Πρίγκιπας-Ιερέας, ίσως ΥΜ Ι

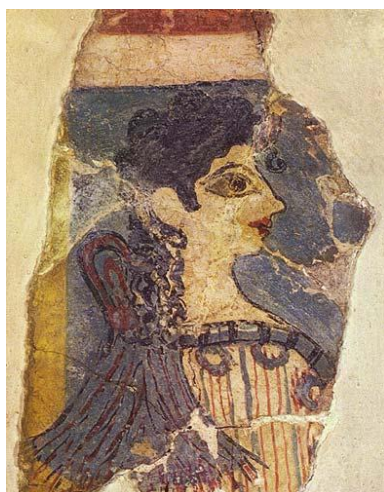
Εικ. 12 Η Τοιχογραφία του Ταυρομάχου, Κνωσός, ΥΜ Ι Β

Εικ. 13 Η Τοιχογραφία της Πομπής, Κνωσός, ΥΜ Ι Β

Εικ. 14 Η τοιχογραφία του Άρματος, Κνωσός, ΥΜ Ι Β

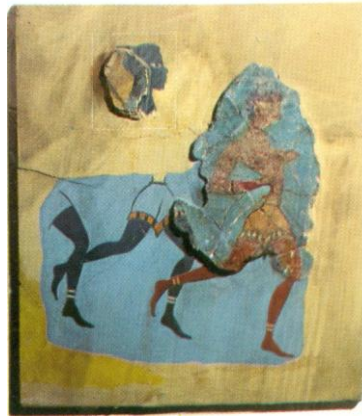
Εικ. 15 Τοιχογραφία του Δίφρου, Κνωσός, ΥΜ Ι Β

Εικ. 16 Ο Ρυτοφόρος, Κνωσός, ΥΜ ΙΒ περίοδος

Εικ. 17 Σαρκοφάγος Αγίας Τριάδας ΥΜ ΙΙΙ περίοδος

Εικ 18 Ο Αρχηγός των Μαύρων, αβέβαιη χρονολόγηση

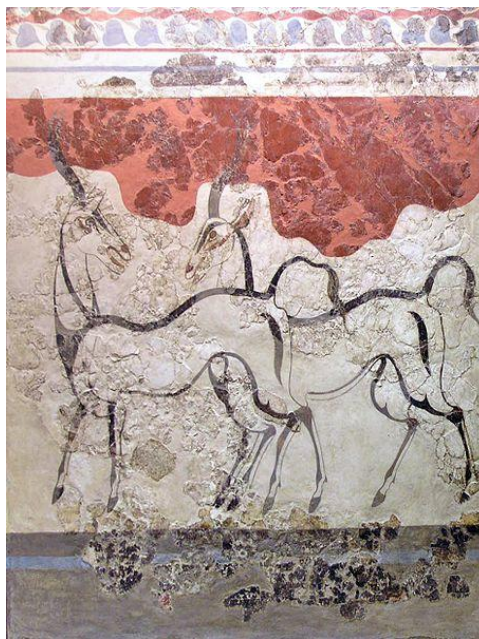
Εικ. 19 Γυναίκα που κρατά δίχτυ ψαρέματος,
Φυλακωπή, Μήλος, ΥΜ ΙΒ

Εικ. 20 Φυλακωπή, Φιγούρα που σκύβει, ΥΜ Ι Β

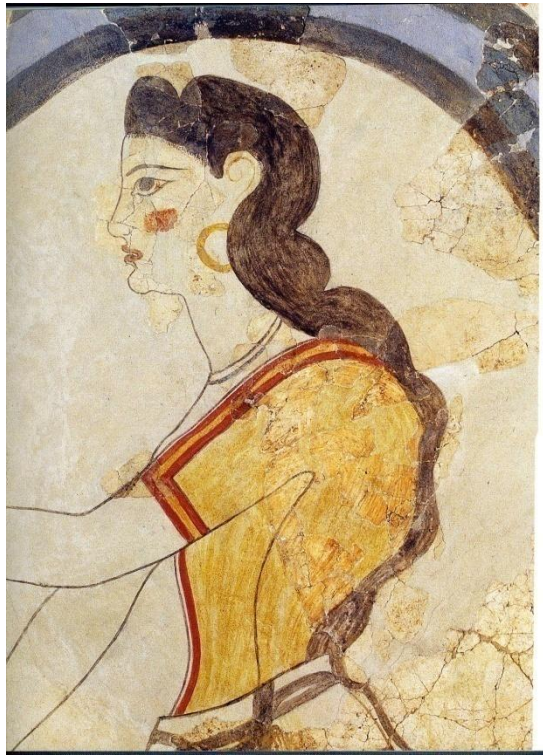
Εικ. 21 Τοιχογραφία της Άνοιξης Ακρωτήρι, Θήρα ΥΜ Ι Α περίοδος

Εικ. 22 Οι Αντιλόπες, Ακρωτήρι, Θήρα ΥΜ Ι Α περίοδος

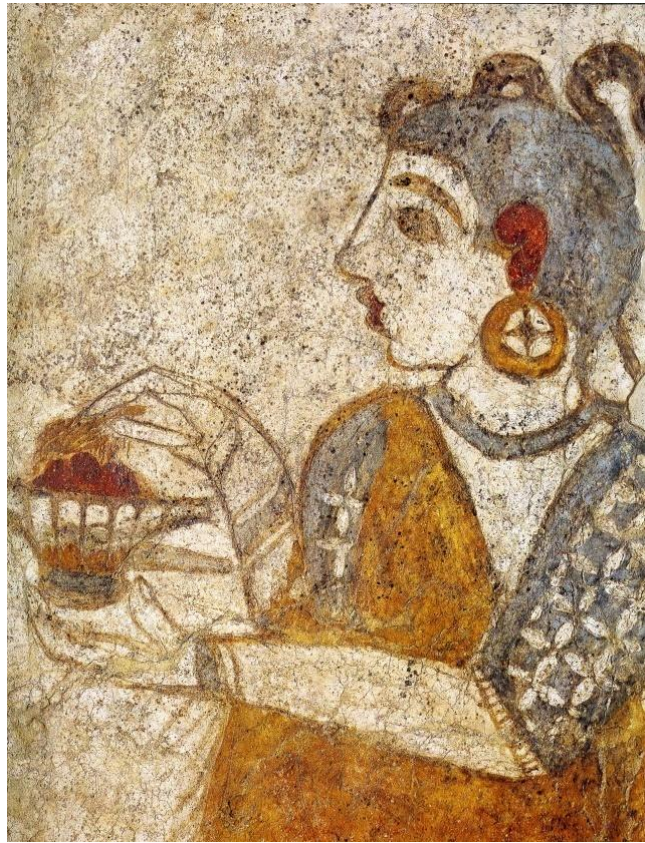
Εικ. 23 Οι Πίθηκοι, Ακρωτήρι, Θήρα ΥΜ Ι Α περίοδος

Εικ.24 Γυναίκα, Ακρωτήρι, Θήρα,
Οικία των Γυναικών, Δωμάτιο 1, ΥΜΙ Α

Εικ. 25 Γυμνόστηθη Γυναίκα, Ακρωτήρι, Θήρα,
Οικία των Γυναικών, Δωμάτιο 1, ΥΜ Ι Α

Εικ. 26 Ιέρεια, Ακρωτήρι, Θήρα,
Δυτική Οικία, Δωμάτιο 5, ΥΜΙ Α

Εικ. 27 Λατρεύτρια, Θήρα,
Ξεστή 3, Δεξαμενή Καθαρμών, ΥΜΙ Α

Εικ. 28 Λατρεύτρια, Θήρα,
Ξεστή 3, Δεξαμενή Καθαρμών, ΥΜΙ Α

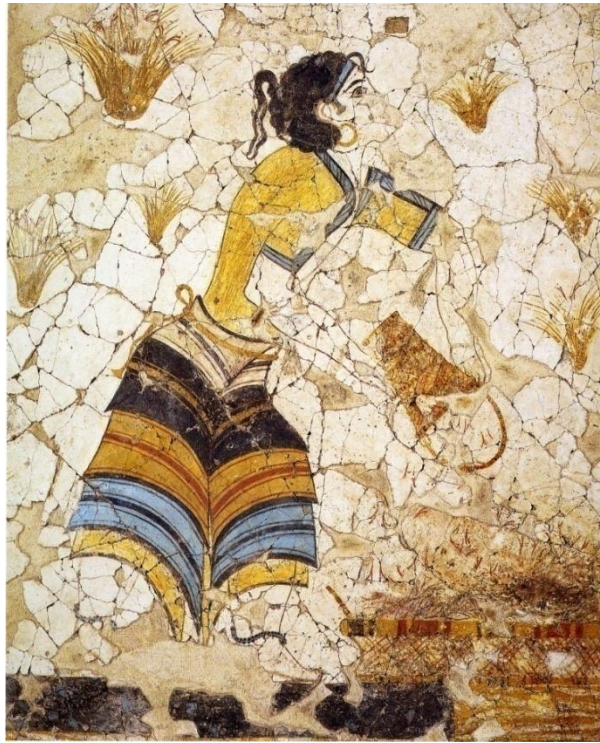
Εικ. 29 Λατρεύτρια, Θήρα,
Ξεστή 3, Δεξαμενή Καθαρμών, ΥΜΙ Α

Εικ. 30 Κροκοσυλλέκτρια, Θήρα,
Ξεστή 3, Δωμάτιο 3α, ΥΜ Ι Α

Εικ. 31 Κροκοσυλλέκτρια, Θήρα,
Ξεστή 3, Δωμάτιο 3α, ΥΜ Ι Α

Εικ. 32 Κροκοσυλλέκτρια, Θήρα,
Ξεστή 3, Δωμάτιο 3α, ΥΜ Ι Α

Εικ. 33 Κροκοσυλλέκτρια, Θήρα,
Ξεστή 3, Δωμάτιο 3α, ΥΜ Ι Α

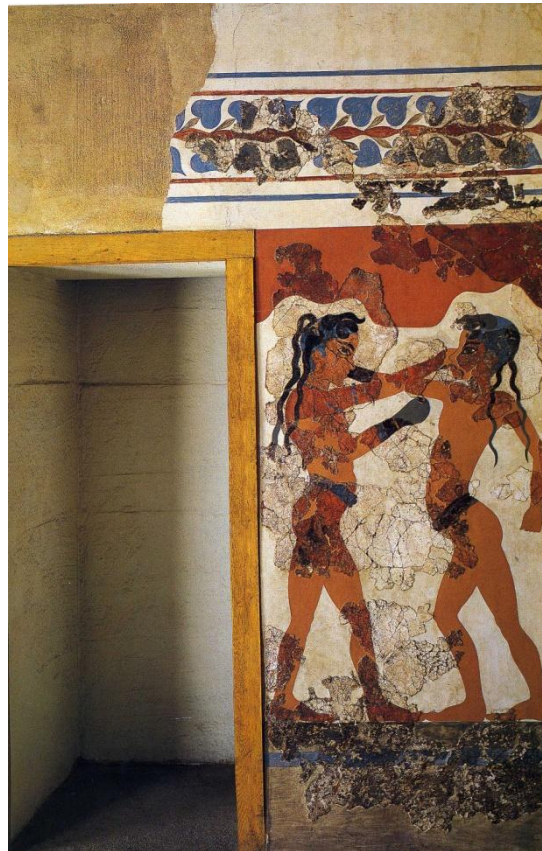
Εικ. 34 Πότνια, Θήρα,
Ξεστή 3, Δωμάτιο 3α, ΥΜ ΙΑ

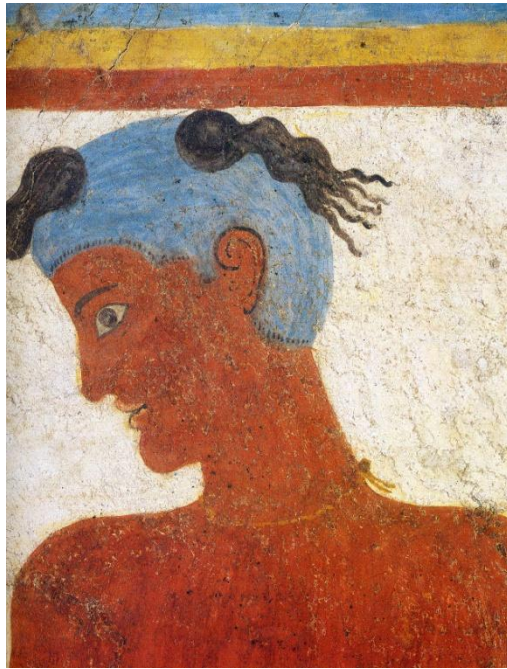
Εικ. 35 Γυναίκα, Θήρα,
Ξεστή 3, Δωμάτιο 3β, ΥΜ Ι Α

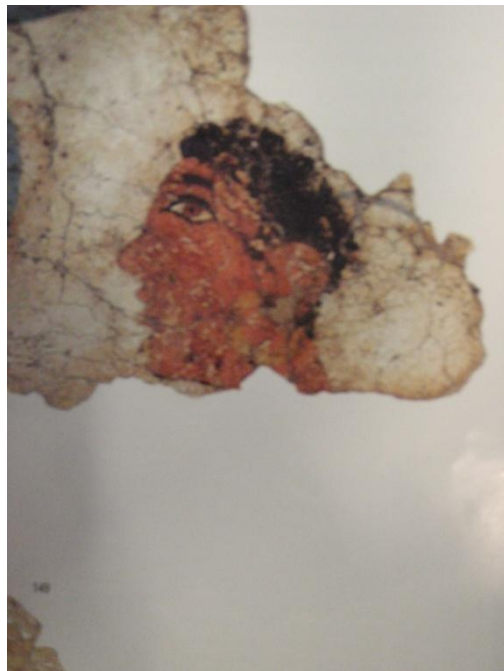
Εικ. 36 Γυναίκα, Θήρα,
Ξεστή 3, Δωμάτιο 3β, ΥΜ Ι Α

Εικ. 37 Οι Πυγμάχοι, Θήρα,
Κτίριο Βήτα, Δωμάτιο 1, ΥΜ Ι Α

Εικ. 38 Ο Ψαράς, Θήρα, ΥΜ Ι Α

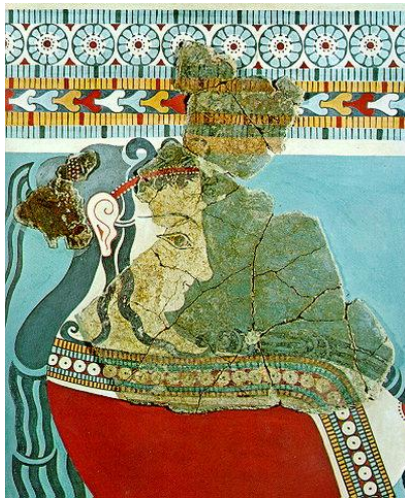
Εικ. 39 Ο Αφρικανός, Θήρα,
Τομέας Άλφα, ΥΜ Ι Α

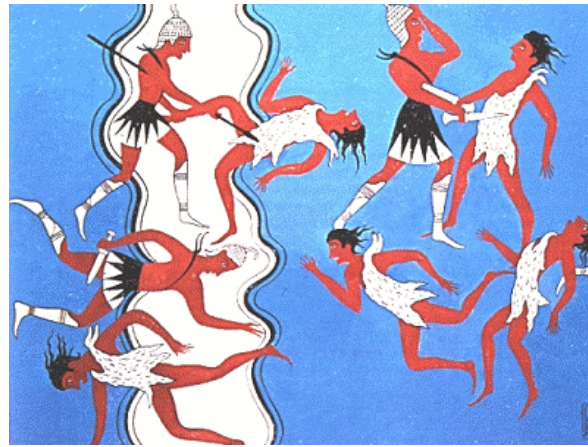
Εικ. 40 Ιέρεια φέρουσα αναθήματα,
Ακρόπολη Μυκηνών ΥΕ ΙΙΙ Β

Εικ. 41 Η Μυκηναία
Μυκήνες ΥΕ ΙΙΙ Α

Εικ. 42 Ιέρεια σε πομπή,
Τίρυνθα ΥΕ ΙΙΙ Β

Εικ. 43 Σκηνή Μάχης, Τίρυνθα, ΥΕ ΙΙΙ Β

Εικ. 44 Κυνήγι Κάπρου, Τίρυνθα ΥΕ ΙΙΙ Β

Εικ. 45 Ο Μουσικός, Πύλος ΥΕ ΙΙΙ Β

Εικ. 46 Ιππείς, ΥΕ ΙΙΙ Β, Πύλος

Εικ. 47 Θηβαϊκή Ζωφόρος, Θήβα, ΥΕ ΙΙΙ Α

Εικ. 48 Χρυσά διαδήματα, Μόχλος ΠΜ ΙΙ

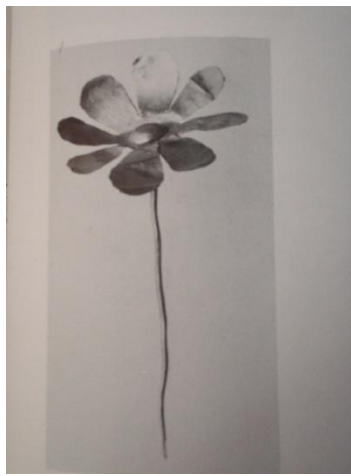
Εικ. 49 Χρυσές αλυσίδες, Μόχλος, ΠΜ ΙΙ

Εικ. 50 Χρυσό διάδημα και αλυσίδα,
Οδηγήτρια ΠΜ περίοδος

Εικ. 51 Περίαπτα, Άγιος Ονούφριος ΠΙΜ περίοδος

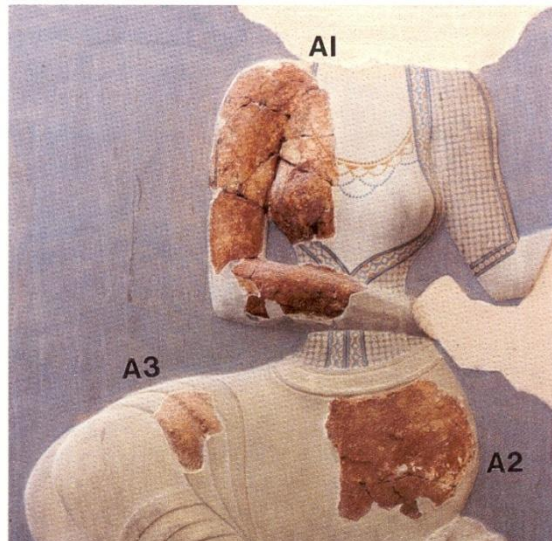
Εικ. 52 Χρυσή καρφίτσα μαλλιών, Μόχλος ΠΙΜ ΙΙ

Εικ. 53 Η Θεά, Γάζι, ΥΜ Ι

Εικ. 54, Χρυσό περίαπτο με μέλισσες, Μάλια, ΜΜ ΙΙ Β-ΙΙΙΑ

Εικ. 55 Ανάγλυφη Τοιχογραφία, Ψείρα, ΥΜ Ι

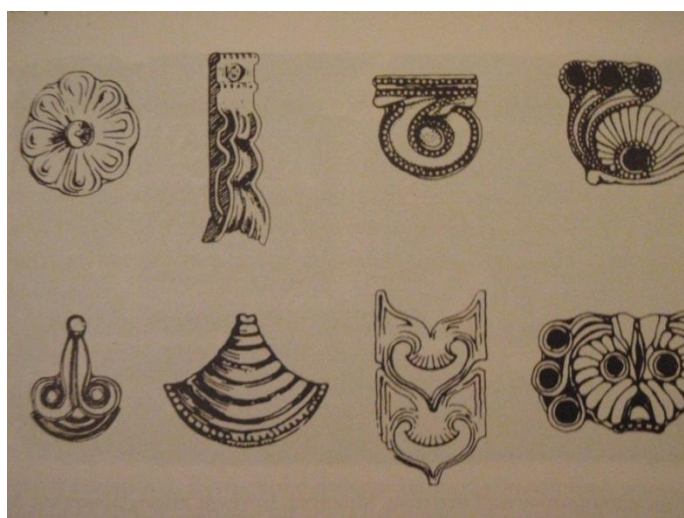
Εικ. 56 Περιδέραιο με χρυσές αμυγδαλόσχημες χάντρες,
Αγία Τριάδα, ΥΜ ΙΙΑ

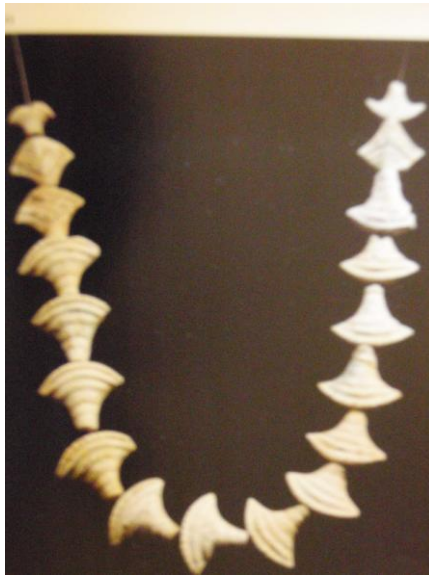
Εικ. 57 Χρυσό περιδέραιο, Φουρνί, Αρχάνες, ΥΜ ΙΙΙ Α περίοδος

Εικ. 58 Περιδέραια με χρυσές παπυρόσχημες χάντρες, Σελλόπουλο Τάφος 4, Κνωσός Λακκοειδής Τάφος 75 ΥΜ ΙΙΙ Α περίοδος

Εικ. 59 Σχήματα χαντρών ΥΕΧ

Εικ. 60 Γυάλινες παπυρόσχημες ψήφοι,
Παχάμμος ΥΜ ΙΙΙ Α-Β

Εικ. 61 Χρυσά σκουλαρίκια, Λήμνος, ΠΕΧ

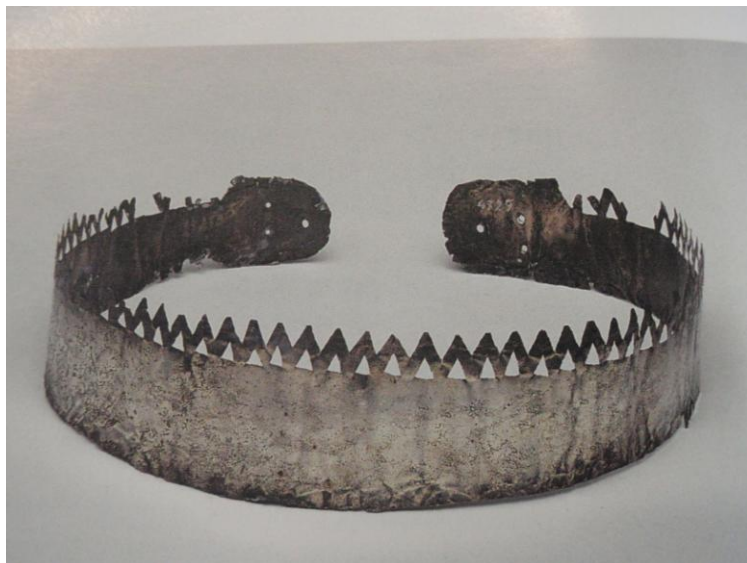
Εικ. 62 Ασημένια περικάρπια, Λευκάδα, ΠΕΧ

Εικ. 63 Περιδέραια από χρυσές αμφικωνικές χάντρες, Λευκάδα, ΠΕΧ

Εικ. 64 Ασημένιο διάδημα, Καστρί, Σύρος, ΠΚ ΙΙ

Εικ. 65 Ασημένιο διάδημα, Δωκαθίσματα Αμοργού, ΠΚ ΙΙ

Εικ. 66 Ασημένιες περόνες, Δωκαθίσματα Αμοργού, ΠΚ ΙΙ

Εικ. 67 Λίθινα κοσμήματα από τη Θεσσαλία, ΥΝ

Εικ. 68 Χρυσά περιάπτα από την Αράβυσσο, ΥΝ

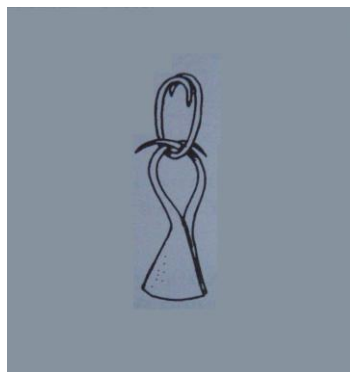
Εικ. 69 Χρυσό ταινιόσχημο έλασμα, Αραβυσσός, ΥΝ

Εικ. 70 Ασημένιο περίαπτο από την Αλεπότρυπα Διρού, ΥΝ

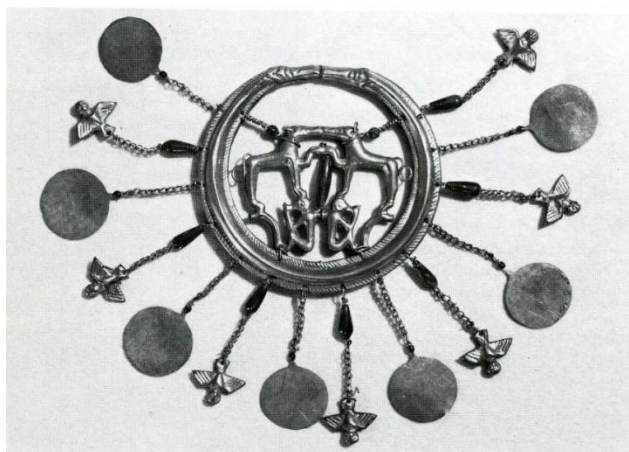
Εικ. 71 Σχηματική απεικόνιση χρυσού περιάπτου, Ζυγουριές, ΠΕ ΙΙ

Εικ. 72 Σχηματική απεικόνιση ασημένιου ενωτίου με χρυσό περίαπτο,
Ζυγουριές, ΠΕ ΙΙ

Εικ. 73 Χάντρες από κεχριμπάρι (ήλεκτρο) Βαλτικής, 14^{ος}-12^{ος} αι. π.Χ.

Εικ 74. Χρυσό ενώτιο, Θησαυρός της Αίγινας, ΜΜ ΙΙΙ-ΥΜ Ι

Εικ. 75 Χρυσό περίαπτο, Θησαυρός της Αίγινας, ΜΜ ΙΙΙ-ΥΜ Ι

Εικ. 76 Χρυσό διάδημα, Μυκήνες, ΜΕΧ

Εικ. 77 Χρυσά ελάσματα, Μυκήνες, ΜΕΧ

Εικ. 78 Χρυσοί δίσκοι, Μυκήνες, ΜΕΧ

Εικ. 79 Περόνες μαλλιών, Θολωτός Τάφος III, Μυκήνες ΥΕ Ι

Εικ. 80 Χρυσό περιβραχιόνιο, Ταφικός Κύκλος Β, Μυκήνες ΥΜ Ι Β

Εικ. 81 Χρυσό περιδέραιο, Θολωτός Τάφος 78, Μυκήνες ΥΜ ΙΙΙ

Εικ. 82 Δύο περιδέραια, Θολωτοί Τάφοι 518, 529, Μυκήνες ΥΜ ΙΙ

Εικ. 83 Χάντρες από λαζουρίτη, προερχόμενο από το Αφγανιστάν, Μυκήνες

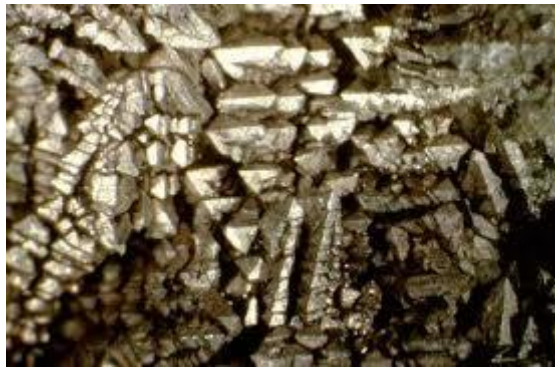
Εικ. 84 Καρφίτσα μαλλιών, Μυκήνες ΥΜ Ι Α

Εικ. 85 Καλούπι για κατασκευή γυάλινων χαντρών, ΥΕΧ

Εικ. 86 Χρυσός

Εικ. 87 Άργυρος

Εικ. 88 Αμέθυστος

Εικ. 89 Ορεία κρύσταλλος

Εικ. 90 Χαλκηδόνιος

Εικ. 91 Κορναλίνη

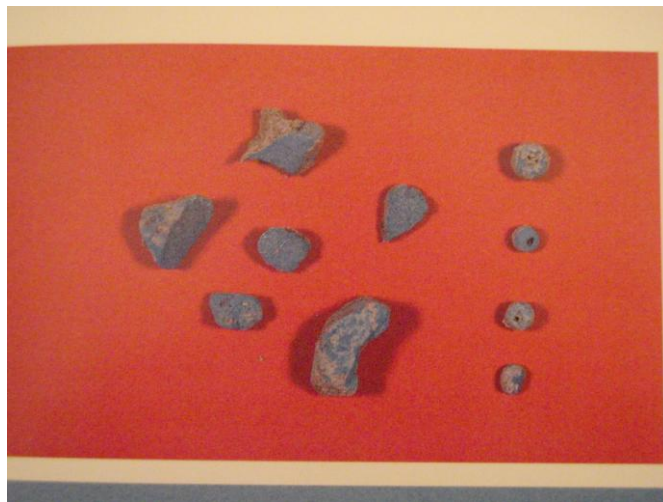
Εικ. 92 Λάζουριτης

Εικ. 93 Γυαλί

Εικ. 94 Φαγεντιανή

Εικ. 95 Αιγυπτιακό μπλε

Εικ.96 Ταυροκαθάπτρια, ΥΜ Ι περίοδος, Κνωσός

Εικ. 97 Χάντρες από ναλόμαζα,
Μυκηναϊκό νεκροταφείο Αηδονιών,
14^ο-13^ο αι. π.Χ.

Εικ. 98 Περιδέραιο από ορεία κρύσταλλο και σάρδιο,
Πόρος, Κρήτη ΜΜ ΙΙΙ-ΥΜ ΙΙ

Εικ. 99 Περιδέραιο από φαγεντιανή,
Μυκηναϊκό νεκροταφείο Αηδονιών, 15^{ος} αι. π.Χ.

Εικ. 100 Περιδέραια, Πρόσυμα, Αργολίδα ΥΕ ΙΙΙ

Εικ. 101 Περιδέραια από χάντρες αμέθυστου,
Νεκροταφείο Καλυβίων, Φαιστός 1400-1300 π.Χ.

Εικ. 102 Περιδέραιο από τον Ταφικό Κύκλο Α,
Μυκήνες 16^{ος} αι. π.Χ.

Εικ. 103 Χρυσό Περιδέραιο, Δεντρά, Αργολίδα, ΥΕ ΙΙ Β-ΙΙΙ Α1

Εικ. 104 Χρυσές κρινόσχημες και ημικυκλικές χάντρες,
Μυκηναϊκό νεκροταφείο Αηδονιών, 15^{ος} αι. π.Χ.

Εικ. 105 Χρυσές κρινόσχημες χάντρες,
Μυκηναϊκό νεκροταφείο Αηδονιών, 15^{ος} αι. π.Χ.

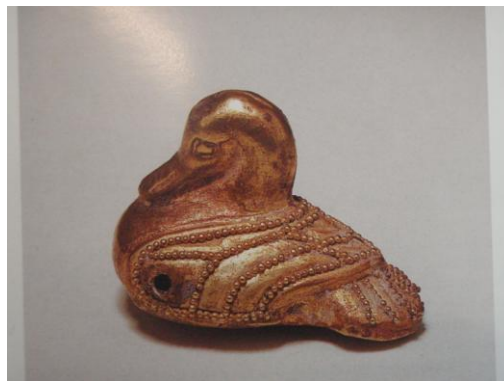
Εικ. 106 Χρυσή κρινόσχημη χάντρα,
Κνωσός, θησαυρός τάφου-ιερού, 17^{ος}-11^{ος} αι.π.Χ.

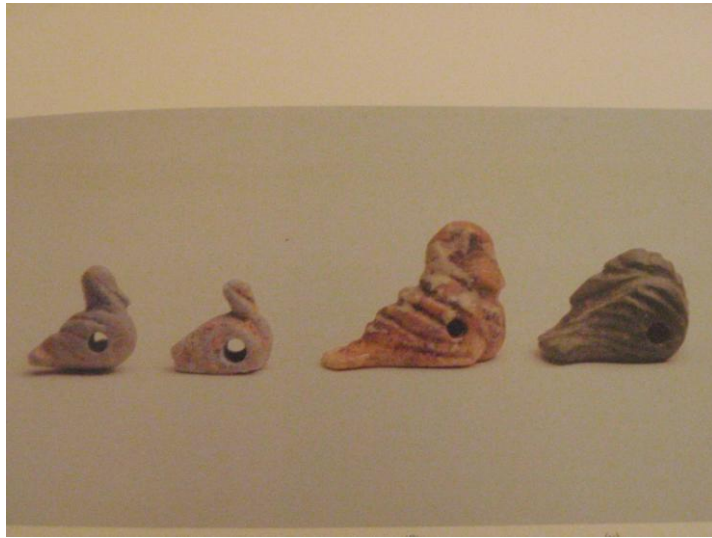
Εικ. 107 Χρυσό περιδέραιο,
Δεντρά, θαλαμωτός τάφος 10, β΄μισό 15ου αι. π.Χ.

Εικ. 108 Λεπτομέρεια από τον κορμό του “Πρίγκιπα-Ιερέα”

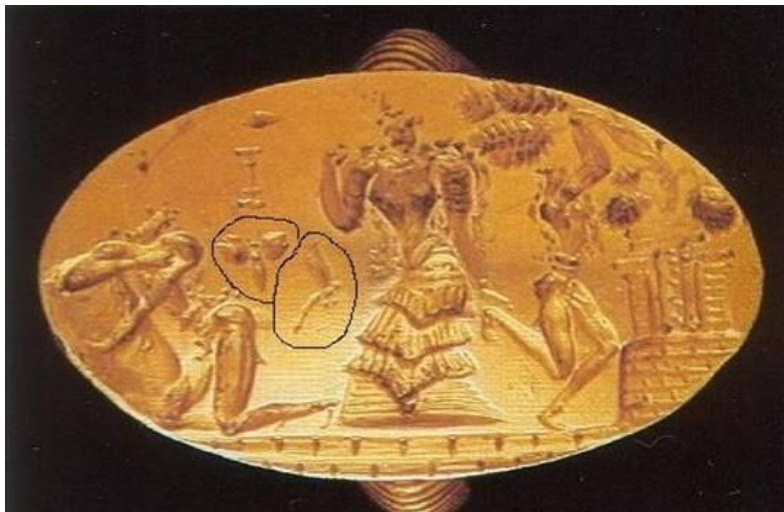
Εικ. 109 Χρυσή χάντρα σε σχήμα πάπιας, Κνωσός

Εικ. 110 Χάντρες σε σχήμα πάπιας,
Νεκροταφείο Αηδονιών, θαλαμωτός τάφος 7, 16ος-15ος αι. π.Χ.

Εικ. 111 Χάλκινη λιβελούλα, Μόχλος

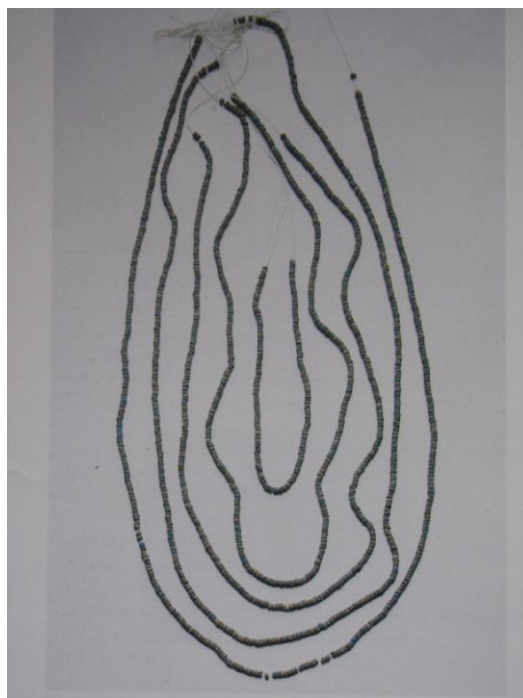
Εικ. 112 Χρυσό δαχτυλίδι, Αρχάνες

Εικ. 113 Αλυσίδα με γεράκια, 5^{ος} Λακοειδής Τάφος,
Ταφικός Κύκλος Α των Μυκηνών

Εικ. 114, Περιδέραιο από όνυχα, Θήβες ΥΕ ΙΙΙ Β

Εικ. 115 Κυλινδρικές χάντρες από αιγυπτιακό μπλε,
Κνωσός, Κεντρικό Ιερό, ΜΜ ΙΒ

Εικ. 116 Χάντρες από φαγεντιανή,
Πλάτανος, Θολωτός Τάφος Α, ΠΜ-ΜΜ

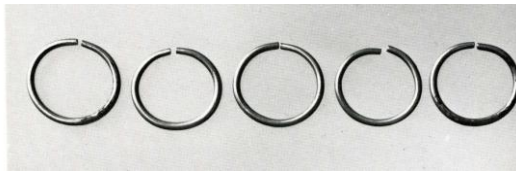
Εικ. 117 Χρυσό περιδέριαι, Μόγλος ΠΜ

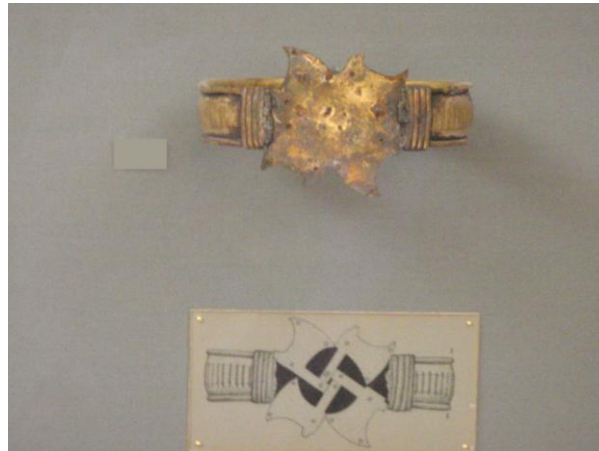
Εικ. 118 Χρυσό σταυρόσχημο κόσμημα,
Θολωτός Τάφος ΙΙΙ, Μυκήνες

Εικ. 119 Χρυσά ενώτια, Μυκήνες, Θολωτός Τάφος III, ΥΜΙΑ

Εικ. 120 Πέντε απλά χρυσά δαχτυλίδια,
Θησαυρός Αίγινας, ΜΜ III-ΥΜ I

Εικ. 121 Χρυσό περιβραχιόνιο, λακκοειδής τάφος IV, Μυκήνες

Εικ. 122 Χρυσό περικάρπιο, Θησαυρός της Αίγινας

Εικ. 123 Περισφύρια, Λεπτομέρεια από την Τοιχογραφία της Πομπής

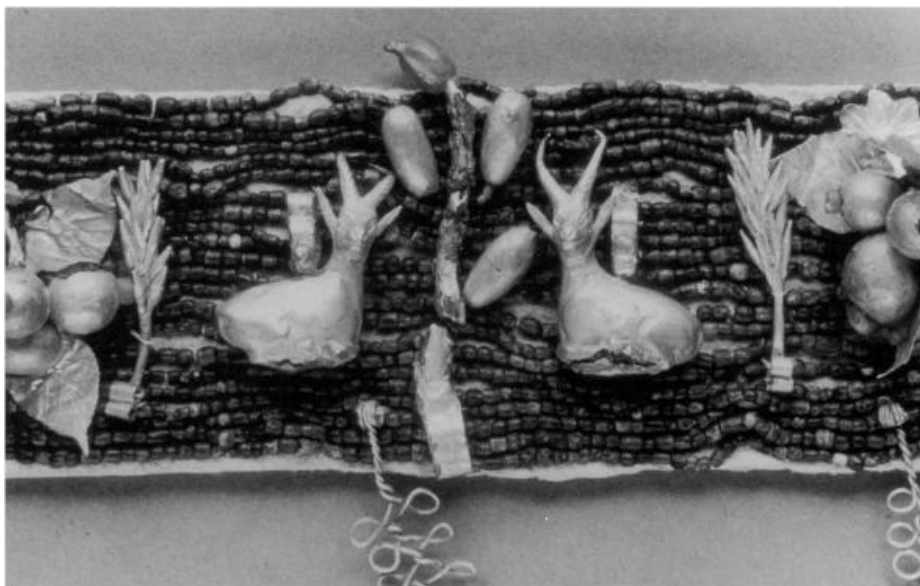
Εικ. 124 Χρυσό λουλούδι,
Βόλος, Καπακλή, θολωτός τάφος, 15ος αι. π.Χ.

Εικ. 125 Χρυσά φύλλα, Μόχλος ΠΜ Π

Εικ. 126 Κάλυμμα κεφαλής της βασίλισσας Pu-Abi,
Βασιλικό Νεκροταφείο της Ουρ, 2600 π.Χ.

Εικ. 127 Διάδημα της βασίλισσας Pu-Abi,
Βασιλικό Νεκροταφείο της Ουρ, 2600 π.Χ.

Βιβλιογραφία

- Andrews, C. 1990: *Ancient Egyptian Jewellery*. London.
- Betancourt P., Davaras C. 1998 (eds.): *Pseira II. Building AC (the “Shrine”) and Other Buildings in Area A*. The University Museum, University of Pennsylvania. Philadelphia
- Bianchi, R. S. 1998: “Symbols and Meanings” in Friedman, F. D. (ed.), *Gifts of the Nile: Ancient Egyptian Faience*. London, Thames and Hudson, 22-31
- Boulotis, C. 2000: “Traveling Fresco Painters In The Aegean Bronze Age” in *The Wall Paintings of Thera, Proceedings of the first International Symposium, 30 August-4 September 1997, Volume I*, Sherratt S. (ed.), Athens 2000, p. 844-858
- Branigan, K. 1974: *Aegean metalwork of the Early and Middle Bronze Age*. Oxford University Press
- Cameron, M.A.S. 1987: “The ‘palatial’ thematic system in the Knossos murals. Last notes on Knossos frescoes.” In Hagg, R. and Marinatos, N. (eds.). *The function of the Minoan palaces: proceedings of the fourth international symposium at the Swedish Institute in Athens, 10-16 June, 1984*, p. 320-8
- Cline, E. 1994: *Sailing in the Wine-Dark Sea. International Trade and the Late Bronze Age Aegean*. BAR International Series 591.
- Christopoulou, A. 1988: in *The Mycenaean World. Five Centuries of Early Greek Culture 1600-1100 BC*. National Archaeological Museum, 15 December 1988- 31 March 1989, Athens.
- Crowley, J. 1989: *The Aegean and the East : an investigation into the transference of artistic motifs between the Aegean, Egypt, and the Near East in the Bronze Age*. Jonsered : Paul Astroms forlag.

- Davaras, C. 1975: “Early Minoan jewellery from Mochlos” in *The Annual of the British school at Athens* v. 70, p.11-14
- David, A. R. 1982: *The Ancient Egyptians. Religious beliefs and practices*. London.
- Dickinson, O. 2003: *Αιγαίο-Εποχή του Χαλκού*, Ινστιτούτο του βιβλίου - Α. Καρδαμίτσα, Αθήνα.
- Evans, A. J. 1900-1901 : “The Palace of Knossos” in *The Annual of the British school at Athens* v. 7, p. 1-120
- Evans, A. 1928a: *The Palace of Minos at Knossos I*. London
- Evans, A. 1928b: *The Palace of Minos at Knossos II*. London
- Evans, A. 1928c: *The Palace of Minos at Knossos III*. London
- Evans, A. 1928d: *The Palace of Minos at Knossos IV*. London
- Evans, A. J. 1967: *Knossos Fresco Atlas*, Farnborough, Gregg Press
- Flinders, W. M., Petrie. 1914: *Amulets*, London
- Friedman, F. D. 1998: “Faience: The Brilliance of Eternity” in Friedman, F. D. (ed.), *Gifts of the Nile: Ancient Egyptian Faience*. London, Thames and Hudson, 15-21.
- Gill, M. A. V. 1969 : “The Minoan ‘Frame’ on an Egyptian Relief” in *Kadmos VIII*, P. 85-102
- Goring, E. 1977: *A Survey of Late Bronze Age Jewellery Production in the Aegean Region* (MA Thesis), University of Birmingham
- Higgins, R. A. 1957: “The Aegina Treasure Reconsidered”. *BSA* 1957 52:42
- Higgins, R.A. 1961: *Greek and Roman Jewellery*. London
- Hood, S. 1978: *Η τέχνη στην προϊστορική Ελλάδα*. Εκδόσεις Καρδαμίτσα, Αθήνα

- Hood, S. 2000a: “The Wall Paintings of Crete” in *The Wall Paintings of Thera, Proceedings of the first International Symposium, 30 August-4 September 1997, Volume I*, Sherratt S. (ed.), Athens 2000, p. 21-32
- Hood, S. 2000b: “Cretan Fresco Dates” in *The Wall Paintings of Thera, Proceedings of the first International Symposium, 30 August-4 September 1997, Volume I*, Sherratt S. (ed.), Athens 2000, p. 191-207
- Hutchkinson, R.W. 1962: *Prehistoric Crete*, Harmondsworth, 181
- Immerwahr, S. A. 1990: *Aegean Painting in the Bronze Age*. Philadelphia: Pennsylvania State University Press.
- Karo, v. G. 1930-1933 : *Die Schachtgraber von Mykenai*, Munchen
- Konstantinidi, E. 2001: *Jewellery revealed in the burial context of the Greek Bronze Age*. BAR International Series 912.
- Laffineur, R. 2000: “Dress, Hairstyle and Jewellery in the Thera Wall Paintings” in *The wall paintings of Thera : proceedings of the first international symposium*, S. Sherratt (ed.) Vol.2. Thera Foundation, Athens, p. 890-906.
- Long, C. R. 1974: *The Ayia Triadha Sarcophagus. A study of Late Minoan and Mycenaean funerary practices and beliefs. SIMA 41*. Goteborg: Astrom.
- Marinatos, S., Hirmer, v. M. 1976: *Kreta, Thera und das Mykenische Hellas*, Munchen
- Marinatos, N. 1984: *Art and religion in Thera: reconstructing a Bronze Age Society*, Athens
- Miller, N. F. 2000: “Plant Forms in Jewellery from the Royal Cemetery at Ur” in *Iraq*, vol 62, p. 149-155, British Institute for the Study of Iraq

- Newman, H. 1981: *An Illustrated Dictionary of Jewelry: 2,530 entries, including definitions of jewels, gemstones, materials, processes, and styles, and entries on principal designers and makers, from antiquity to the present day.* London, Thames and Hudson.
- Nicholson, P. T. 1998: “Materials and Technology” in Friedman, F. D. (ed.), *Gifts of the Nile: Ancient Egyptian Faience.* London, Thames and Hudson, 50-64.
- Nilsson, M., P. 1950: *The Minoan-Mycenaean religion and its survival in Greek religion.* Lund: Kungl. Humanistiska Vetenskapssamfundet
- Palmer, L., R. 1969: *A new guide to the Palace of Knossos,* London: Faber
- Panagiotaki, M., Y. Maniatis, D. Kavoussanaki, G., Hatton and M. S. Tite 2004, The Production technology of Aegean Bronze Age vitreous materials. In J. Bourriau and J Phillips (eds), *Invention and Innovation. The social context of Technological Change 2: Egypt, the Aegean and the Near East, 1650- 1150 BC:* 149-175. Oxford: Oxbow Books
- Papastamou, M. 1988: *Gold and Jewellery, a Brief Retrospective,* Athens.
- Papazoglou-Manioudaki, L. 1988: in *The Mycenaean World. Five Centuries of Early Greek Culture 1600-1100 BC.* National Archaeological Museum, 15 December 1988- 31 March 1989, Athens.
- Persson, A. W. 1942: New Tombs at Dendra near Midea, Lund
- Renfrew C. (ed.) 2007: “Excavations at Phylacopi in Melos” in *The Annual of the British school at Athens* supplementary v. 42.

- Smith, W., S. 1965: *Interconnections in the ancient Near East: a study of the relationships between the arts of Egypt, the Aegean and western Asia*, New Haven: Yale University Press
- Shaw, M. C. 2005: “The painted pavilion of the ‘Caravanserai’ at Knossos” in *Aegean Wall Painting, A Tribute to Mark Cameron*, L. Morgan (ed.), *British School At Athens studies* 13 2005, p.92-111
- Treuil, R., Darcque, P., Poursat J.-Cl., Touchais, G. 1996: *The Aegean Civilizations, during the Neolithic and the Bronze Age*. M. Kardamitsa.
- Vassilika, E. 2000: *Κρήτη-Αίγυπτος: Πολιτιστικοί Δεσμοί τριών Χιλιετιών*, Ηράκλειο, Αρχαιολογικό Μουσείο
- Wace, A. J. B. 1954: “Mycenae 1939-1953. Preliminary Report on the Excavations of 1953 in *The Annual of the British school at Athens* v. 49, p. 231-243
- Warren, P. 1972: *Myrtos: an Early Bronze Age settlement in Crete*, London: Thames and Hudson
- Warren, P. 2000: “From Naturalism to Essentialism in Thera and Minoan Art” in *The Wall Paintings of Thera, Proceedings of the first International Symposium, 30 August-4 September 1997, Volume I*, Sherratt S. (ed.), Athens 2000, p. 364-379
- Younger, J. G. 1992: “Representations of Minoan-Mycenaean Jewellery” in *Aegeum 8: EIKΩN. Aegean Bronze Age Iconography: Shaping a methodology. Proceedings of the of the 4th International Aegean Conference*. University of Tasmania, Hobart, Australia 6-9 April 1992. (eds.) Robert Laffineur, Janice Crowley, Universite de Liege, *Histoire de l’ art et archeology de la Grece antique* 1992, p. 257-293

- Zervos C. 1962-3: *Naissance de la civilization en Grece*, vol. 1, Paris
- Βασιλάκης, Α. Σπ. 1996: *Ο χρυσός και ο άργυρος στην Κρήτη κατά την Πρώιμη Περίοδο του Χαλκού*. Δήμος Ηρακλείου, Βικελαία Βιβλιοθήκη
- Δημακοπούλου, Κ. 1988: στο *Ο Μυκηναϊκός Κόσμος. Πέντε Αιώνες Πρώιμου Ελληνικού Πολιτισμού 1600-1100 π.Χ.* Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, 15 Δεκεμβρίου 1988- 31Μαρτίου 1989, Αθήνα
- Δημακοπούλου Κ. 1992 (εκδ.): *Το Ελληνικό Κόσμημα. 6000 χρόνια παράδοσης*. Ταμείο Εθνικών Πόρων και Απαλλοτριώσεων. Αθήνα
- Δημακοπούλου, Κ. 1995: “Κοσμήματα της Εποχής του Χαλκού στην Ελλάδα” στο *Ελληνικό Κόσμημα: Πέντε χιλιάδες χρόνια παράδοσης*, Αθήνα, Μίκου-Καραχάλιου Κ. (εκδ.), Ελληνικό Κέντρο Αργυροχρυσοχοΐας (ΕΛ.Κ.Α.), σελ. 44-57
- Δημακοπούλου, Κ. 1996 (επιμ.): *Ο Θησαυρός των Αηδονίων: Σφραγίδες και Κοσμήματα από την Ύστερη Εποχή του Χαλκού στο Αιγαίο*, Αθήνα
- Δημοπούλου, Κ. 2000: *Κρήτη-Αίγυπτος: Πολιτιστικοί Δεσμοί τριών Χιλιετιών*, Ηράκλειο, Αρχαιολογικό Μουσείο.
- Δημοπούλου-Ρεθυμνιωτάκη Ν.: *Μουσείο Ηρακλείου*, Κοινοφελές Ίδρυμα Ι. Σ. Λάτση
- Κριτσέλη- Προβίδη, Ι. 1980: *Τοιχογραφίες του θρησκευτικού κέντρου των Μυκηνών*. Αθήνα
- Σακελλαράκης Ι. Α.: *Μουσείο Ηρακλείου. Εικονογραφημένος Οδηγός*. Εκδοτική Αθηνών Α. Ε. Αθήνα 1993

- Μυλωνάς, Γ. Ε. 1972: “Ανασκαφή Μυκηνών” στα *Πρακτικά της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρίας 1970*, Αθήνα σελ. 118-124
- Μυλωνάς Γ. 1972-3: *Ο Ταφικός Κύκλος Β των Μυκηνών*, Η εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρία, 1972-1973
- Ντούμας Χ. 1992: *Οι Τοιχογραφίες της Θήρας*, Ίδρυμα Θήρας, Αθήνα
- Παναγιωτάκη Μ. 2000: *Κρήτη- Αίγυπτος. Πολιτισμικοί Δεσμοί Τριών Χιλιετιών. Μελέτες 154-161*. Αθήνα: Υπουργείο Πολιτισμού.
- Παναγιωτάκη, Μ. 2006: “Καινοτομίες στην τεχνολογία κατασκευής υαλωδών υλών κατά την Ύστερη Εποχή του Χαλκού στο χώρο του Αιγαίου.” στο *2^ο Διεθνές Συνέδριο: Αρχαία Ελληνική Τεχνολογία*, σελ. 239-246, Αθήνα: Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδας
- Σαπουνά Π. 2000: *Κρήτη-Αίγυπτος: Πολιτιστικοί Δεσμοί τριών Χιλιετιών*, Ηράκλειο, Αρχαιολογικό Μουσείο
- Τελεβάντου, Χρ. 1984: “Κοσμήματα από την προϊστορική Θήρα” *Αρχαιολογική Εφημερίς, Περιοδικόν της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρίας*, σελ. 14-54, 1984

Διαδίκτιο:

- <http://zervonikolakis.lastros.net/livelula.html>
- www.e-yliko.gr
- www.geo-auth.gr
- www.galleries.com
- www.mineral-forum.org
- www.wikipedia.org
- www.aboetopsecret.com
- www.jewelpedia.com

Κατάλογος εικόνων

Εικ. 1 Ο Κροκοσυλλέκτης

(Πηγή: *Μουσείο Ηρακλείου, Κοινωφελές Ίδρυμα Ι. Σ. Λάτση, σελ. 299*)

Εικ. 2 Οι Κυανές Κυρίες

(Πηγή: *Μουσείο Ηρακλείου, Κοινωφελές Ίδρυμα Ι. Σ. Λάτση, σελ. 304-5*)

Εικ. 3 Σκηνή Σύλληψης Ταύρου

(Πηγή: *Μουσείο Ηρακλείου, Εικονογραφημένος Οδηγός, 1993, σελ. 118*)

Εικ. 4 Η Τοιχογραφία του Κοσμήματος

(Πηγή: *Κρήτη- Αίγυπτος. Πολιτισμικοί Δεσμοί Τριών Χιλιετιών, 2000, Αθήνα/ "The Aegina Treasure Reconsidered". BSA 1957 52:42*)

Εικ. 5 Οικία των Τοιχογραφιών

(Πηγή: *Μουσείο Ηρακλείου, Εικονογραφημένος Οδηγός, 1993, σελ. 130*)

Εικ. 6 Τοιχογραφία του Αγριόγατου

(Πηγή: *Μουσείο Ηρακλείου, Εικονογραφημένος Οδηγός, 1993, σελ. 121*)

Εικ. 7 Τοιχογραφία των κρίνων

(Πηγή: *Μουσείο Ηρακλείου, Εικονογραφημένος Οδηγός, 1993, σελ. 122*)

Εικ. 8 Τοιχογραφία Ιερού Άλσους

(Πηγή: *Μουσείο Ηρακλείου, Εικονογραφημένος Οδηγός, 1993, σελ. 125*)

Εικ. 9 Τριμερές Ιερό

(Πηγή: *Μουσείο Ηρακλείου, Κοινωφελές Ίδρυμα Ι. Σ. Λάτση, σελ. 182*)

Εικ. 10 Πέρδικες, Καραβάν Σεράι

(Πηγή: *Μουσείο Ηρακλείου, Εικονογραφημένος Οδηγός, 1993, σελ. 120*)

Εικ. 11 Ο Πρίγκιπας-Ιερέας

(Πηγή: *Μουσείο Ηρακλείου, Κοινωφελές Ίδρυμα Ι. Σ. Λάτση, σελ. 76*)

Εικ. 12 Η Τοιχογραφία του Ταυρομάχου

(Πηγή: *Μουσείο Ηρακλείου, Εικονογραφημένος Οδηγός, 1993, σελ. 121*)

Εικ. 13 Η Τοιχογραφία της Πομπής

(Πηγή: Μουσείο Ηρακλείου, *Εικονογραφημένος Οδηγός*, 1993, σελ. 123)

Εικ. 14 Η τοιχογραφία του Άρματος (Πηγή: *Η τέχνη στην προϊστορική Ελλάδα*, 1978, 71)

Εικ. 15 Τοιχογραφία του Δίφρου

(Πηγή: Μουσείο Ηρακλείου, *Εικονογραφημένος Οδηγός*, 1993, σελ. 126)

Εικ. 16 Ο Ρυτοφόρος, Κνωσός

(Πηγή: Μουσείο Ηρακλείου, Κοινωφελές Ίδρυμα Ι. Σ. Λάτση, σελ. 185)

Εικ. 17 Σαρκοφάγος Αγίας Τριάδας

(Πηγή: Μουσείο Ηρακλείου, *Εικονογραφημένος Οδηγός*, 1993, σελ. 115)

Εικ. 18 Ο Αρχηγός των Μαύρων

(Πηγή: Μουσείο Ηρακλείου, *Εικονογραφημένος Οδηγός*, 1993, σελ. 129)

Εικ. 19 Γυναίκα που κρατά δίχτυ ψαρέματος

(Πηγή: Renfrew C. (ed.) 2007: “Excavations at Phylacopi in Melos” in *The Annual of the British school at Athens* supplementary v. 42, plate 47 a.)

Εικ. 20 Φυλακωπή, Φιγούρα που σκύβει

(Πηγή: Renfrew C. (ed.) 2007: “Excavations at Phylacopi in Melos” in *The Annual of the British school at Athens* supplementary v. 42, plate 47 b.)

Εικ. 21 Τοιχογραφία της Άνοιξης

(Πηγή: Ντούμας Χ. 1992: *Οι Τοιχογραφίες της Θήρας*, σελ. 100-101, Συγκρότημα Δ, Δωμάτιο Δ2)

Εικ. 22 Οι Αντιλόπες

(Πηγή: Ντούμας Χ. 1992: *Οι Τοιχογραφίες της Θήρας*, σελ. 117, Κτήριο Β, Δωμάτιο Β1, Δυτικός τοίχος)

Εικ. 23 Οι Πίθηκοι

(Πηγή: Ντούμας Χ. 1992: *Οι Τοιχογραφίες της Θήρας*, σελ. 120, Κτήριο Β, Δωμάτιο Β6, Δυτικός Τοίχος)

Εικ.24 Γυναίκα

(Πηγή: Ντούμας Χ. 1992: *Οι Τοιχογραφίες της Θήρας*, σελ. 40, Οικία Γυναικών, Δωμάτιο 1, Ανατολικό τμήμα, Νότιος Τοίχος)

Εικ. 25 Γυμνόστηθη Γυναίκα

(Πηγή: Ντούμας Χ. 1992: *Οι Τοιχογραφίες της Θήρας*, σελ. 41, Οικία Γυναικών, Δωμάτιο 1, Ανατολικό τμήμα, Βόρειος Τοίχος)

Εικ. 26 Ιέρεια

(Πηγή: Ντούμας Χ. 1992: *Οι Τοιχογραφίες της Θήρας*, σελ. 56, Δυτική Οικία, Δωμάτιο 5)

Εικ. 27 Λατρεύτρια

(Πηγή: Ντούμας Χ. 1992: *Οι Τοιχογραφίες της Θήρας*, σελ. 138, Ξεστή 3, Βόρειος Τοίχος)

Εικ. 28 Λατρεύτρια

(Πηγή: Ντούμας Χ. 1992: *Οι Τοιχογραφίες της Θήρας*, σελ. 142, Ξεστή 3, Βόρειος Τοίχος)

Εικ. 29 Λατρεύτρια

(Πηγή: Ντούμας Χ. 1992: *Οι Τοιχογραφίες της Θήρας*, σελ. 144, Ξεστή 3, Βόρειος Τοίχος)

Εικ. 30 Κροκοσυλλέκτρια

(Πηγή: Ντούμας Χ. 1992: *Οι Τοιχογραφίες της Θήρας*, σελ. 154, Ξεστή 3, 1ος όροφος, Ανατολικός Τοίχος)

Εικ. 31 Κροκοσυλλέκτρια

(Πηγή: Ντούμας Χ. 1992: *Οι Τοιχογραφίες της Θήρας*, σελ. 156, Ξεστή 3, 1ος όροφος, Ανατολικός Τοίχος)

Εικ. 32 Κροκοσυλλέκτρια

(Πηγή: Ντούμας Χ. 1992: *Οι Τοιχογραφίες της Θήρας*, σελ. 160, Ξεστή 3, Δωμάτιο 3α, 1ος όροφος, Βόρειος Τοίχος)

Εικ. 33 Κροκοσυλλέκτρια

(Πηγή: Ντούμας Χ. 1992: *Οι Τοιχογραφίες της Θήρας*, σελ. 166, Ξεστή 3, Δωμάτιο 3α, 1ος όροφος, Βόρειος Τοίχος)

Εικ. 34 Πότνια

(Πηγή: Ντούμας Χ. 1992: *Οι Τοιχογραφίες της Θήρας*, σελ. 162, Ξεστή 3, Δωμάτιο 3α, 1ος όροφος, Βόρειος Τοίχος)

Εικ. 35 Γυναίκα

(Πηγή: Ντούμας Χ. 1992: *Οι Τοιχογραφίες της Θήρας*, σελ. 168, Ξεστή 3, Δωμάτιο 3β, 1ος όροφος)

Εικ. 36 Γυναίκα

(Πηγή: Ντούμας Χ. 1992: *Οι Τοιχογραφίες της Θήρας*, σελ. 170, Ξεστή 3, Δωμάτιο 3β, 1ος όροφος)

Εικ. 37 Οι Πυγμαχοί

(Πηγή: Ντούμας Χ. 1992: *Οι Τοιχογραφίες της Θήρας*, σελ. 112, Κτήριο Β, Δωμάτιο Β1, Νότιος Τοίχος)

Εικ. 38 Ο Ψαράς

(Πηγή: Ντούμας Χ. 1992: *Οι Τοιχογραφίες της Θήρας*, σελ. 55, Δυτική Οικία, Δωμάτιο 5, Δυτικός Τοίχος)

Εικ. 39 Ο Αφρικανός

(Πηγή: Ντούμας Χ. 1992: *Οι Τοιχογραφίες της Θήρας*, σελ. 187, Τομέας Δ, Σπάραγμα)

Εικ. 40 Ιέρεια φέρουσα αναθήματα

(Πηγή: www.e-yliko.gr)

Εικ. 41 Η Μυκηναία

(Πηγή: www.e-yliko.gr)

Εικ. 42 Ιέρεια σε πομπή

(Πηγή: www.e-yliko.gr)

Εικ. 43 Σκηνή Μάχης

(Πηγή: www.e-yliko.gr)

Εικ. 44 Κυνήγι Κάπρου

(Πηγή: www.e-yliko.gr)

Εικ. 45 Ο Μουσικός

(Πηγή: www.e-yliko.gr)

Εικ. 46 Ιππείς

(Πηγή: www.e-yliko.gr)

Εικ. 47 Θηβαϊκή Ζωφόρος

(Πηγή: www.e-yliko.gr)

Εικ. 48 Χρυσά διαδήματα

(Πηγή: Μουσείο Ηρακλείου, Κοινοφελές Ίδρυμα Ι. Σ. Λάτση, σελ. 56)

Εικ. 49 Χρυσές αλυσίδες

(Πηγή: Μουσείο Ηρακλείου, Κοινοφελές Ίδρυμα Ι. Σ. Λάτση, σελ. 59)

Εικ. 50 Χρυσό διάδημα και αλυσίδα

(Πηγή: Βασιλάκης, Α. Σπ. 1996: *Ο χρυσός και ο άργυρος στην Κρήτη κατά την Πρώιμη Περίοδο του Χαλκού*, σελ. 39)

Εικ. 51 Περίαπτα

(Πηγή: Βασιλάκης, Α. Σπ. 1996: *Ο χρυσός και ο άργυρος στην Κρήτη κατά την Πρώιμη Περίοδο του Χαλκού*, σελ. 40)

Εικ. 52 Χρυσή καρφίτσα μαλλιών

(Πηγή: Μουσείο Ηρακλείου, Κοινοφελές Ίδρυμα Ι. Σ. Λάτση, σελ. 62)

Εικ. 53 Η Θεά

(Πηγή: Μουσείο Ηρακλείου, Κοινοφελές Ίδρυμα Ι. Σ. Λάτση, σελ. 136)

Εικ. 54, Χρυσό περίαπτο με μέλισσες

(Πηγή: Δημακοπούλου, Κ. 1995: “Κοσμήματα της Εποχής του Χαλκού στην Ελλάδα” στο *Ελληνικό Κόσμημα: Πέντε χιλιάδες χρόνια παράδοσης*, σελ. 47)

Εικ. 55 Ανάγλυφη Τοιχογραφία

(Πηγή: Betancourt P., Davaras C. 1998 (eds.): *Pseira II. Building AC (the “Shrine”) and Other Buildings in Area A*, plate. A)

Εικ. 56 Περιδέραιο με χρυσές αμυγδαλόσχημες χάντρες

(Πηγή: Δημακοπούλου Κ. 1992 (εκδ.): *Το Ελληνικό Κόσμημα. 6000 χρόνια παράδοσης*, σελ.48)

Εικ. 57 Χρυσό περιδέραιο

(Πηγή: Σαπουνά Π. 2000: *Κρήτη-Αίγυπτος: Πολιτιστικοί Δεσμοί τριών Χιλιετιών*, Ηράκλειο, Αρχαιολογικό Μουσείο, σελ. 127, εικ. 108)

Εικ. 58 Περιδέραια με χρυσές παπυρόσχημες χάντρες

(Πηγή: Παναγιωτάκη Μ. 2000: *Κρήτη- Αίγυπτος. Πολιτισμικοί Δεσμοί Τριών Χιλιετιών*, Ηράκλειο, Αρχαιολογικό Μουσείο, σελ. 125, εικ. 104 α-γ)

Εικ. 59 Σχήματα χαντρών

(Πηγή: Dickinson, O. 2003: *Αιγαίο-Εποχή του Χαλκού*, σελ. 263)

Εικ. 60 Γυάλινες παπυρόσχημες ψήφοι

(Πηγή: Παναγιωτάκη Μ. 2000: *Κρήτη- Αίγυπτος. Πολιτισμικοί Δεσμοί Τριών Χιλιετιών*, Ηράκλειο, Αρχαιολογικό Μουσείο, σελ. 125, εικ. 105)

Εικ. 61 Χρυσά σκουλαρίκια

(Πηγή: Δημακοπούλου Κ. 1992 (εκδ.): *Το Ελληνικό Κόσμημα. 6000 χρόνια παράδοσης*, σελ.33)

Εικ. 62 Ασημένια περικάρπια

(Πηγή: Δημακοπούλου Κ. 1992 (εκδ.): *Το Ελληνικό Κόσμημα. 6000 χρόνια παράδοσης*, σελ.34)

Εικ. 63 Περιδέραια από χρυσές αμφικωνικές χάντρες

(Πηγή: Δημακοπούλου, Κ. 1995: “Κοσμήματα της Εποχής του Χαλκού στην Ελλάδα” στο *ΕλληνικόΚόσμημα: Πέντε χιλιάδες χρόνια παράδοσης*, σελ. 46)

Εικ. 64 Ασημένιο διάδημα

Προσωπική Φωτογραφία,Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο

Εικ. 65 Ασημένιο διάδημα

(Πηγή: Δημακοπούλου Κ. 1992 (εκδ.): *Το Ελληνικό Κόσμημα. 6000 χρόνια παράδοσης*, σελ.18)

Εικ. 66 Ασημένιες περόνες

(Πηγή: Δημακοπούλου Κ. 1992 (εκδ.): *Το Ελληνικό Κόσμημα. 6000 χρόνια παράδοσης*, σελ. 31)

Εικ. 67 Λίθινα κοσμήματα

(Πηγή: Zervos C. 1962-3: *Naissance de la civilization en Grece*, vol. 1, σελ. 152, εικ.66-7)

Εικ. 68 Χρυσά περιάπτα

(Πηγή: Δημακοπούλου Κ. 1992 (εκδ.): *Το Ελληνικό Κόσμημα. 6000 χρόνια παράδοσης*, σελ. 25)

Εικ. 69 Χρυσό ταινιόσχημο έλασμα

(Πηγή: Δημακοπούλου Κ. 1992 (εκδ.): *Το Ελληνικό Κόσμημα. 6000 χρόνια παράδοσης*, σελ. 27)

Εικ. 70 Ασημένιο περιάπτο

(Πηγή: Δημακοπούλου Κ. 1992 (εκδ.): *Το Ελληνικό Κόσμημα. 6000 χρόνια παράδοσης*, σελ. 15)

Εικ. 71 Σχηματική απεικόνιση χρυσού περιάπτου

(Πηγή: Hood, S. 1978: *Η τέχνη στην προϊστορική Ελλάδα*, σελ. 234)

Εικ. 72 Σχηματική απεικόνιση ασημένιου ενωτίου με χρυσό περιάπτο

(Πηγή: Hood, S. 1978: *Η τέχνη στην προϊστορική Ελλάδα*, σελ. 234)

Εικ. 73 Χάντρες από κεχριμπάρι (ήλεκτρο) Βαλτικής

Προσωπική Φωτογραφία, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο

Εικ 74. Χρυσό ενώτιο

(Πηγή: Higgins, R. A. 1957: “The Aegina Treasure Reconsidered”, σελ. 26)

Εικ. 75 Χρυσό περιάπτο

(Πηγή: Higgins, R. A. 1957: “The Aegina Treasure Reconsidered”, σελ. 23)

Εικ. 76 Χρυσό διάδημα

Προσωπική Φωτογραφία, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο

Εικ. 77 Χρυσά ελάσματα

(Πηγή: Δημακοπούλου, Κ. 1996 (επιμ.): *Ο Θησαυρός των Αηδονίων: Σφραγίδες και Κοσμήματα από την Ύστερη Εποχή του Χαλκού στο Αιγαίο*, σελ.113, 91, 89)

Εικ. 78 Χρυσοί δίσκοι

(Πηγή: Δημακοπούλου, Κ. 1988: στο *Ο Μυκηναϊκός Κόσμος. Πέντε Αιώνες Πρώιμου Ελληνικού Πολιτισμού 1600-1100 π.Χ.* σελ. 87)

Εικ. 79 Περόνες μαλλιών

(Πηγή: Δημακοπούλου, Κ. 1988: στο *Ο Μυκηναϊκός Κόσμος. Πέντε Αιώνες Πρώιμου Ελληνικού Πολιτισμού 1600-1100 π.Χ.* σελ. 84)

Εικ. 80 Χρυσό περιβραχιόνιο

(Πηγή: Δημακοπούλου Κ. 1992 (εκδ.): *Το Ελληνικό Κόσμημα. 6000 χρόνια παράδοσης.*σελ. 38)

Εικ. 81 Χρυσό περιδέραιο

(Πηγή: Δημακοπούλου Κ. 1992 (εκδ.): *Το Ελληνικό Κόσμημα. 6000 χρόνια παράδοσης.*σελ. 45)

Εικ. 82 Δύο περιδέραιο

(Πηγή: Δημακοπούλου Κ. 1992 (εκδ.): *Το Ελληνικό Κόσμημα. 6000 χρόνια παράδοσης.*σελ. 52)

Εικ. 83 Χάντρες από λαζουρίτη, προερχόμενο από το Αφγανιστάν

Προσωπική Φωτογραφία, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο

Εικ. 84 Καρφίτσα μαλλιών

(Πηγή: Δημακοπούλου, Κ. 1995: “Κοσμήματα της Εποχής του Χαλκού στην Ελλάδα” στο *Ελληνικό Κόσμημα: Πέντε χιλιάδες χρόνια παράδοσης*, σελ. 49)

Εικ. 85 Καλούπι για κατασκευή γυάλινων χαντρών

(Πηγή: Δημακοπούλου, Κ. 1988: στο *Ο Μυκηναϊκός Κόσμος. Πέντε Αιώνες Πρώιμου Ελληνικού Πολιτισμού 1600-1100 π.Χ.* σελ. 222)

Εικ. 86 Χρυσός

www.geo-auth.gr

Εικ. 87 Άργυρος

www.galleries.com

Εικ. 88 Αμέθυστος

www.jewelpedia.com

Εικ. 89 Ορεία κρύσταλλος

www.geo-auth.gr

Εικ. 90 Χαλκηδόνιος

www.mineral-forum.org

Εικ. 91 Κορναλίνη

www.wikipedia.org

Εικ. 92 Λάζουρίτης

www.wikipedia.org

Εικ. 93 Γυαλί

www.aboetopsecret.com

Εικ. 94 Φαγεντιανή

(Πηγή: Vassilika, E. 2000: *Κρήτη-Αίγυπτος: Πολιτιστικοί Δεσμοί τριών Χιλιετιών*, Ηράκλειο, Αρχαιολογικό Μουσείο, σελ. 113, εικ. 90α-η)

Εικ. 95 Αιγυπτιακό μπλε

(Πηγή: Δημοπούλου, Κ. 2000: *Κρήτη-Αίγυπτος: Πολιτιστικοί Δεσμοί τριών Χιλιετιών*, Ηράκλειο, Αρχαιολογικό Μουσείο, σελ. 107, εικ. 84)

Εικ. 96 Ταυροκαθάπτρια

(Πηγή: Evans, A. 1928d: *The Palace of Minos at Knossos IV*, σελ. 36-7)

Εικ. 97 Χάντρες από υαλόμαζα

(Πηγή: Δημακοπούλου, Κ. 1996 (επιμ.): *Ο Θησαυρός των Αηδονίων: Σφραγίδες και Κοσμήματα από την Ύστερη Εποχή του Χαλκού στο Αιγαίο*, σελ. 79)

Εικ. 98 Περιδέραιο από ορεία κρύσταλλο και σάρδιο

(Πηγή: Δημοπούλου, Κ. 2000: *Κρήτη-Αίγυπτος: Πολιτιστικοί Δεσμοί τριών Χιλιετιών*, σελ 115, εικ. 95)

Εικ. 99 Περιδέραιο από φαγεντιανή

(Πηγή: Δημακοπούλου, Κ. 1996 (επιμ.): *Ο Θησαυρός των Αηδονίων: Σφραγίδες και Κοσμήματα από την Ύστερη Εποχή του Χαλκού στο Αιγαίο*, σελ. 56)

Εικ. 100 Περιδέραια

(Πηγή: Δημακοπούλου, Κ. 1988: στο *Ο Μυκηναϊκός Κόσμος. Πέντε Αιώνες Πρώιμου Ελληνικού Πολιτισμού 1600-1100 π.Χ.* σελ. 220)

Εικ. 101 Περιδέραια από χάντρες αμέθυστου

(Πηγή: Μουσείο Ηρακλείου, Κοινωφελές Ίδρυμα Ι. Σ. Λάτση, σελ. 314)

Εικ. 102 Περιδέραιο από τον Ταφικό Κύκλο Α, Μυκήνες 16ος αι.

Προσωπική Φωτογραφία, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο

Εικ. 103 Χρυσό Περιδέραιο

(Πηγή: Δημακοπούλου, Κ. 1988: στο *Ο Μυκηναϊκός Κόσμος. Πέντε Αιώνες Πρώιμου Ελληνικού Πολιτισμού 1600-1100 π.Χ.* σελ. 219)

Εικ. 104 Χρυσές χάντρες σε σχήμα κρίνου και ημιρόδακα

(Πηγή: Δημακοπούλου, Κ. 1996 (επιμ.): *Ο Θησαυρός των Αηδονίων: Σφραγίδες και Κοσμήματα από την Ύστερη Εποχή του Χαλκού στο Αιγαίο*, σελ. 77)

Εικ. 105 Χρυσές κρινόσχημες χάντρες

(Πηγή: Δημακοπούλου, Κ. 1996 (επιμ.): *Ο Θησαυρός των Αηδονίων: Σφραγίδες και Κοσμήματα από την Ύστερη Εποχή του Χαλκού στο Αιγαίο*, σελ. 53)

Εικ. 106 Χρυσή κρινόσχημη χάντρα

(Πηγή: Παναγιωτάκη Μ. 2000: *Κρήτη- Αίγυπτος. Πολιτισμικοί Δεσμοί Τριών Χιλιετιών*.σελ. 126, εικ. 107)

Εικ. 107 Χρυσό περιδέραιο

(Πηγή: Δημακοπούλου, Κ. 1996 (επιμ.): *Ο Θησαυρός των Αηδονίων: Σφραγίδες και Κοσμήματα από την Ύστερη Εποχή του Χαλκού στο Αιγαίο*, σελ. 106)

Εικ. 108 Λεπτομέρεια από τον κορμό του “Πρίγκιπα-Ιερέα”

(Πηγή: Hood, S. 1978: *Η τέχνη στην προϊστορική Ελλάδα*. Σελ. 91)

Εικ. 109 Χρυσή χάντρα σε σχήμα πάπιας

(Πηγή: Δημακοπούλου Κ. 1992 (εκδ.): *Το Ελληνικό Κόσμημα. 6000 χρόνια παράδοσης*. σελ. 47)

Εικ. 110 Χάντρες σε σχήμα πάπιας

(Πηγή: Δημακοπούλου, Κ. 1996 (επιμ.): *Ο Θησαυρός των Αηδονίων: Σφραγίδες και Κοσμήματα από την Ύστερη Εποχή του Χαλκού στο Αιγαίο*, σελ. 106)

Εικ. 111 Χάλκινη λιβελούλα

<http://zervonikolakis.lastros.net/livelula.html>

Εικ. 112 Χρυσό δαχτυλίδι

<http://zervonikolakis.lastros.net/livelula.html>

Εικ. 113 Αλυσίδα με γεράκια

Προσωπική Φωτογραφία, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο

Εικ. 114, Περιδέραιο από όνυχα

(Πηγή: Δημακοπούλου, Κ. 1988: στο *Ο Μυκηναϊκός Κόσμος. Πέντε Αιώνες Πρώιμου Ελληνικού Πολιτισμού 1600-1100 π.Χ.* σελ. 121)

Εικ. 115 Κυλινδρικές χάντρες από αιγυπτιακό μπλε

(Πηγή: Παναγιωτάκη Μ. 2000: *Κρήτη- Αίγυπτος. Πολιτισμικοί Δεσμοί Τριών Χιλιετιών*. σελ. 114, εικ. 92)

Εικ. 116 Χάντρες από φαγεντιανή

(Πηγή: Παναγιωτάκη Μ. 2000: *Κρήτη- Αίγυπτος. Πολιτισμικοί Δεσμοί Τριών Χιλιετιών*.σελ. 108, εικ. 85α-γ)

Εικ. 117 Χρυσό περιδέραιο

(Πηγή: Παναγιωτάκη Μ. 2000: *Κρήτη- Αίγυπτος. Πολιτισμικοί Δεσμοί Τριών Χιλιετιών*.σελ. 128, εικ. 109α,β,γ)

Εικ. 118 Χρυσό σταυρόσχημο κόσμημα

(Πηγή: Δημακοπούλου, Κ. 1988: στο *Ο Μυκηναϊκός Κόσμος. Πέντε Αιώνες Πρώιμου Ελληνικού Πολιτισμού 1600-1100 π.Χ.* σελ. 83)

Εικ. 119 Χρυσά ενώτια

(Πηγή: Δημακοπούλου, Κ. 1995: “Κοσμήματα της Εποχής του Χαλκού στην Ελλάδα” στο *Ελληνικό Κόσμημα: Πέντε χιλιάδες χρόνια παράδοσης*, σελ. 52)

Εικ. 120 Πέντε απλά χρυσά δαχτυλίδια

(Πηγή: Higgins, R. A. 1957: “The Aegina Treasure Reconsidered”, σελ.52)

Εικ. 121 Χρυσό περιβραχιόνιο

Προσωπική Φωτογραφία,Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο

Εικ. 122 Χρυσό περικάρπιο

(Πηγή: Higgins, R. A. 1957: “The Aegina Treasure Reconsidered”, σελ.33)

Εικ. 123 Περισφύρια, Λεπτομέρεια από την Τοιχογραφία της Πομπής (Πηγή: *Μουσείο Ηρακλείου, Κοινωφελές Ίδρυμα Ι. Σ. Λάτση*, σελ. 184)

Εικ. 124 Χρυσό λουλούδι

(Πηγή: Δημακοπούλου, Κ. 1996 (επιμ.): *Ο Θησαυρός των Αηδονίων: Σφραγίδες και Κοσμήματα από την Ύστερη Εποχή του Χαλκού στο Αιγαίο*, σελ. 111)

Εικ. 125 Χρυσά φύλλα

(Πηγή: Δημακοπούλου Κ. 1992 (εκδ.): *Το Ελληνικό Κόσμημα. 6000 χρόνια παράδοσης*.σελ. 33)

Εικ. 126 Κάλυμμα κεφαλής της βασίλισσας Pu-Abi

(Πηγή: Miller, N. F. 2000: “Plant Forms in Jewellery from the Royal Cemetery at Ur” in *Iraq*, vol 62, p. 150)

Εικ. 127 Διάδημα της βασίλισσας Pu-Abi

(Πηγή: Miller, N. F. 2000: “Plant Forms in Jewellery from the Royal Cemetery at Ur” in *Iraq*, vol 62, p. 151)